

Міністерство освіти і науки України
Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

На правах рукопису

Доманова Ганна Сергіївна

УДК 930.25 "17/18"

**Чернігівський магістрат:
статус, структура та основні напрями діяльності
(друга половина XVII – XVIII ст.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник –
Коваленко Олександр Борисович,
кандидат історичних наук, доцент

Чернігів – 2006

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	9
1.1. Історіографія	9
1.2. Джерельна база дослідження	16
РОЗДІЛ 2. Чернігівський магістрат як самоврядна інституція	31
2.1. Міський уряд: статус, організація, структура	31
2.2. Земельні володіння	57
2.3. Чисельність та соціально-економічне становище чернігівського міщанства	74
РОЗДІЛ 3. Основні напрями діяльності магістратської адміністрації	83
3.1. Судочинство	83
3.2. Контроль за господарським життям	100
3.3. Благоустрій міста	110
РОЗДІЛ 4. Взаємини Чернігівського магістрату з представниками козацького та російського урядів	122
4.1. Взаємовідносини з гетьманським урядом та місцевою козацькою адміністрацією	122
4.2. Стосунки з російським урядом та його представниками	142
ВИСНОВКИ	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	159
ДОДАТКИ	211

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АЗПІ МЗС РФ** – Архів зовнішньої політики Російської імперії
Міністерства закордонних справ Російської
Федерації.
- ДАЧО** – Державний архів Чернігівської області.
- ІР НБУВ** – Інститут рукопису Національної бібліотеки
України ім. В.Вернадського НАН України.
- НДВР РДБ** – Науково-дослідний відділ рукописів Російської
державної бібліотеки.
- СПб. ФІРІ РАН** – Санкт-Петербурзький філіал Інституту
російської історії Російської академії наук.
- РДАДА** – Російський державний архів давніх актів.
- ЦДІАК України** – Центральний державний історичний архів
України у м. Києві.

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження історії міст належить до пріоритетних напрямів вітчизняної історіографії, а одним з найпопулярніших сюжетів урбаністичних студій залишається історія міського самоврядування. Всебічне висвітлення історичного процесу неможливе без вивчення історії міст та самоврядних інституцій, адже функціонування органів міської влади тісно перепліталось із соціально-економічним та політичним розвитком України.

Засади творення новітньої Української держави, закріплення принципу місцевого самоврядування в Конституції України у формі правової гарантії диктують потребу актуалізації історичного досвіду попередніх епох у цій галузі суспільного життя.

Історія самоврядування на магдебурзькому праві в українських містах має давню історію. Запровадження його на Лівобережній Україні почалося наприкінці XVI ст., але найбільші міста Чернігово-Сіверщини одержали привілеї на магдебурзьке право лише у 20-х рр. XVII ст., коли внаслідок Деулінського перемир'я 1618 р. цей регіон опинився під владою Речі Посполитої. У середині XVII ст. Лівобережна Україна увійшла до складу Російської держави, і подальший її розвиток тривав у зовсім інших історичних умовах. Водночас частина міст Гетьманщини і, зокрема, Чернігів протягом другої половини XVII – XVIII ст. зберегли своє право на самоврядування.

Відсутність у вітчизняній історіографії комплексного дослідження з історії Чернігівського магістрату значною мірою зумовлена прикрими втратами джерел протягом XVIII – XX ст. Тому запровадження до наукового обігу нововиявленого документального матеріалу, з'ясування принципів організації та функціонування Чернігівського магістрату, висвітлення соціально-економічного становища міщанства в період Гетьманщини є актуальним науковим завданням. Разом з тим вивчення традицій та досвіду

народовладдя є корисним і повчальним для діяльності органів самоврядування українських міст у наш час.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана у відповідності з планами науково-дослідної роботи кафедр історії та археології України і всесвітньої історії Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Метою дисертаційного дослідження є цілісне відтворення історії Чернігівського магістрату у другій половині XVII – XVIII ст. як органу міського самоврядування на магдебурзькому праві. Для досягнення окресленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- з'ясувати статус і структуру Чернігівського магістрату, систему виборів міських урядовців та їхні повноваження;
- визначити обсяг і характер земельних володінь Чернігівського магістрату;
- з'ясувати чисельність та соціально-економічне становище чернігівського міщанства;
- висвітлити основні напрями діяльності міського уряду;
- схарактеризувати взаємовідносини магістрату з представниками українських та російських державних установ.

Об'єктом дослідження є Чернігівський магістрат – орган міського самоврядування, що виник внаслідок надання місту магдебурзького права і функціонував до кінця XVIII ст.

Предметом дослідження є статус і структура Чернігівського магістрату, основні напрями діяльності та особливості його функціонування протягом другої половини XVII – XVIII ст. у контексті історії Лівобережної України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють другу половину XVII – XVIII ст. Вибір нижньої хронологічної межі зумовлений докорінними змінами, що відбулися в суспільному житті на початку Української

національної революції. Верхня хронологічна межа пов'язана з ліквідацією Чернігівського магістрату як органу міського самоврядування і створенням на підставі “Жалуваної грамоти містам” 1785 р. Чернігівської міської думи.

Територіальні межі роботи охоплюють територію Чернігова та його округи, яка перебувала під юрисдикцією Чернігівського магістрату.

Методологічну основу дослідження становить принцип історизму, який дає можливість цілісно розглянути діяльність Чернігівського магістрату протягом другої половини XVII – XVIII ст., а також виявити взаємодію конститутивних, структурних чинників системи самоврядування. У дослідженні використаний, насамперед, метод аналізу та синтезу, який дозволяє всебічно дослідити історію Чернігівського магістрату. Використання історико-генетичного, історико-типологічного, порівняльно-історичного, історико-системного методів дозволяє з'ясувати причинно-наслідкові чинники еволюції міського уряду, конкретизувати особливості функціонування Чернігівського магістрату.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що Чернігівський магістрат уперше став об'єктом комплексного дослідження. Автором уперше з'ясовано структуру магістрату, висвітлено функції та основні напрями діяльності міського уряду, чисельність та соціально-економічне становище міщанства, взаємовідносини Чернігівського магістрату з представниками державних установ Гетьманщини і Російської держави.

Практичне значення роботи полягає у тому, що основні положення і висновки дисертації можуть бути використані для подальшого дослідження історії міського самоврядування, при підготовці узагальнюючих праць з історії Чернігова й Лівобережної України в цілому. Матеріали дисертації також можуть бути застосовані у процесі викладання курсів історії України та історичного краєзнавства у вищій школі.

Основні положення дисертації апробовані на 14 міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях і семінарах:

Науково-практичній конференції “Кирило Розумовський і культурна розбудова Лівобережної України в період Гетьманщини” (Чернігів, 2000); Наукових конференціях молодих учених історичного факультету Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (Чернігів, 2000, 2001, 2004, 2005, 2006); Десятій Всеукраїнській науковій конференції з історичного краєзнавства “Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень” (Донецьк, 2001); Міжнародній науковій конференції “Знаки питання в історії України” (Ніжин, 2002); Науково-практичній конференції “Розробка та сприяння запровадженню статутів територіальних громад в Чернігівській області”, присвяченій 380-річчю надання Чернігову магдебурзького права (Чернігів, 2003); Міжнародній науково-практичній конференції “Кирило Розумовський – останній гетьман Лівобережної України”, присвяченій 275-річчю з дня народження і 200-річчю з дня смерті К. Розумовського (Чернігів-Батурин, 2003); Другому Всеукраїнському науковому семінарі “Вивчення всесвітньої історії в Україні” (Чернігів, 2004); Другій Міжнародній науково-теоретичній конференції “Знаки питання в історії України: українська історія у східноєвропейському контексті” (Ніжин, 2004); П’ятих Костомарівських читаннях (Чернігів, 2006); Третьому Міжнародному семінарі “Проблеми всесвітньої історії: держава та суспільство в історичній ретроспективі” (Чернігів, 2006).

Результати дисертаційного дослідження викладені у наступних публікаціях:

1. До питання про земельну власність Чернігівського магістрату (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 36-46.
2. Чернігівський магістрат: генеза, структура, функції (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 34-42.

3. До питання про становище та чисельність міщанства Чернігова (друга половина XVII – XVIII ст.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 43-49.
4. Документальні джерела з історії Чернігівського магістрату // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К.; Донецьк, 2001. – Вип. 19. – С. 306-311.
5. Актові книги Чернігівського магістрату // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць. – Ніжин, 2002. – Вип. 21 – С. 48-52.
6. Урядовці Чернігівського магістрату (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С. 29-39.
7. Королівські привілеї, царські грамоти та гетьманські універсали Чернігівського магістрату // Місцеве самоврядування та статутне право в Україні. – Чернігів, 2003. – С. 53-60.
8. Історія архіву Чернігівського магістрату // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 27. – Серія: Історичні науки. – № 2. – Чернігів, 2004. – С. 27-32.
9. Чернігівський магістрат як судова установа // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць. – Ніжин, 2005. – Вип. 29. – С. 64-70.
10. Стосунки Чернігівського магістрату з представниками російського уряду (друга половина XVII – XVIII ст.) // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 33. – Серія: Історичні науки. – № 3. – Чернігів, 2006. – С. 15-21.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом з урахуванням мети та завдань дослідження. Обсяг рукопису становить 230 сторінок (з них 158 сторінок основного тексту). Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які у свою чергу поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури (496 позицій) і семи додатків (19 сторінок).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Наукову літературу з обраної теми можна умовно поділити на три групи. До першої групи належать праці, які висвітлюють організацію самоврядування на магдебурзькому праві, діяльність міської влади та життя міських громад протягом другої половини XVII – XVIII ст. на терені Лівобережної України в цілому. Показово, що дослідження історії магдебургій лівобережних міст започаткували публікації документів та матеріалів з історії міського самоврядування на сторінках часопису “Черниговские губерньские ведомости” в середині XIX ст. [288, 299, 317, 318, 319, 425, 426].

Оприлюднені у другій половині XIX – на початку XX ст. роботи М. Владимирського-Буданова, О. Кістяківського, В. Антоновича та Ф. Тарановського фактично поклали початок цілеспрямованому вивченню самоврядного устрою українських міст [339, 340, 361, 362, 363, 399, 464].

Проблему магдебургій на терені Лівобережної України у XVI – XVIII ст. плідно студіював Д. Багалій, який на підставі жалуваних грамот Чернігову, Ніжину, Стародубу та Переяславу схарактеризував діяльність магістратів у регіоні [342-347]. Учений визначив їхні особливості, порівнявши юридичні норми та устрій з правобережними й класичними (німецькими) магістратами. Його розвідки присвячені організації міського самоврядування на Лівобережній Україні, магістратському судочинству, протипожежній охороні, взаєминам між представниками козацького та міського урядів. Зокрема, аналізуючи скарги Чернігівського, Ніжинського, Стародубського, Полтавського магістратів, Д. Багалій розкрив суть протистояння міських урядів та полкових управ. Дослідник принагідно

порушив питання про запровадження магдебургії в Чернігові, порядок проведення виборів магістратських урядовців та їх обов'язки, з'ясував причини і наслідки конфліктів між чернігівськими міщанами та козаками.

Загальний огляд історії міського самоврядування на Лівобережжі містить студія М. Василенка “Право магдебургское”, вміщена в “Энциклопедическом словаре” Ф. Брокгауза та І. Єфрона [355, 360]. Характеризуючи запровадження міського самоврядування та систему виборів урядовців, він спирався значною мірою на дослідження Д. Багалія.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. увагу дослідників привернула система судоустрою на терені Гетьманщини. Саме у цьому контексті О. Левицький класифікував міські актові книги Лівобережжя [421, 423]. До історії магістратських судів на Лівобережній Україні зверталися також О. Лазаревський та Д. Міллер [420, 430].

В. Авсеєнко, аналізуючи накази городян депутатам Законодавчої комісії 1767 р., схарактеризував соціально-економічне становище міського населення, а також суперечливі стосунки між козацькими урядами та магістратами [330]. Ця ж проблема стала об'єктом ґрунтовних досліджень І. Теліченка, В. Пічети й Г. Максимовича [428, 449, 465].

Ідея комплексного дослідження магдебургії на терені України виникла в період визвольних змагань 1917 – 1921 рр. У складі Всеукраїнської Академії наук у 1919 р. була створена Комісія для вивчення історії західно-руського та українського права на чолі з академіком М. Василенком, яка мала на меті розпочати монументальне серійне видання пам'яток права [470, с. 110]. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. М. Василенко та В. Романовський підготували два томи магдебурзьких грамот містам Лівобережної та Правобережної України. У 1929 р. був набраний перший том – збірка магдебурзьких грамот лівобережним містам, однак, у зв'язку з “комунізацією” Академії цей проект не був реалізований [450, с. 3].

Водночас тривало вивчення окремих проблем міського самоврядування на Лівобережній Україні. Зокрема, взаємовідносини

міського й козацького урядів досить плідно студіював П. Клименко [403]. Аналізуючи зміст царських грамот та гетьманських універсалів, він услід за Д. Багалієм відзначив, що головною причиною конфліктів між міщанством та козацтвом, а відтак, між міським та козацьким урядами, було зіткнення економічних інтересів обох станів. В окремій розвідці П. Клименко звернувся до переписів населення міст, які проводилися у XVIII ст. [404]. Праця Я. Падоха була присвячена судовій практиці Гетьманщини. Автор стисло з'ясував проблему магістратського судочинства, наголосивши на його поступовому занепаді [441, с. 38-43].

Протягом другої половини 30 – першої половини 50-х рр. XX ст. історія міського самоврядування на магдебурзькому праві у містах Лівобережжя з політичних та ідеологічних міркувань фактично опинилася на узбіччі історіографічного процесу.

Відновлення студій у цьому напрямі припадає на другу половину 50 – 60 рр. XX ст. Досліджуючи суспільно-політичний устрій Лівобережної України кінця XVII – XVIII ст., В. Дядиченко один із розділів своєї праці присвятив міському самоврядуванню [389, с. 281-331]. Зокрема, він стверджував, що магдебурзьким правом у цей час користувалися Київ, Ніжин, Чернігів, Переяслав, Стародуб, Новгород-Сіверський, Погар, Почеп, Глухів, Мена, Короп, Кролевець, Остер, Козелець, Березна, Полтава, Гадяч та Батурин. Однак функціонування магістратських урядів у всіх зазначених містах протягом XVIII ст. викликає сумніви. Автор, поділяючи міста на магістратські та ратушні, схарактеризував структуру міської влади та визначив коло обов'язків посадовців. Аналізуючи систему судочинства, він наголошував на фактичній залежності магістратського суду від полкового.

Ґрунтовну монографію з соціально-економічної історії українських міст другої половини XVII ст. підготувала О. Компан [412]. Висвітлюючи становище лівобережних міст у складі Російської держави, вона звернулася до окремих аспектів міського самоврядування, зокрема організації

магістратів, взаємовідносин між козацьким та міським урядами, діяльності міських судів.

Стосунки міської влади з представниками царського та козацького урядів (на прикладі Стародуба, Чернігова, Ніжина, Києва, Переяслава) висвітлені у працях В. Романовського, який проаналізував доволі складні стосунки між магістратами та полковими управами [453, 454, 455]. Між іншим, він зауважив, що магістрати наприкінці XVIII ст. збереглися лише у 8 містах Лівобережжя, хоча 18 міст у той чи інший період свого існування справді отримали право на самоврядування. Деякі аспекти магістратського судочинства розглянув А. Пашук, досліджуючи організацію судоустрою на Лівобережній Україні у XVII – XVIII ст. [443, 444].

Цікаві спостереження щодо тенденцій розвитку міст і міського самоврядування містить монографія О. Путра з історії Лівобережної України у другій половині XVIII ст. [451]. Значний інтерес становлять також студії В. Кулаковського, присвячені господарству і соціальній структурі міського населення Гетьманщини [416, 417]. У дослідженні Т. Круглової на підставі матеріалів Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 рр. докладно схарактеризовано економічну структуру міських господарств тієї доби [415].

Інтерес до вивчення історії міського самоврядування на магідебурзькому праві помітно зріс наприкінці XX – на початку XXI ст. Представники дніпропетровської школи професора М. Ковальського (і в першу чергу сам учений) передусім опрацювали надійні джерелознавчі “лоції” [409, 410, 480, 485, 488]. Значний внесок у вивчення історії міського самоврядування лівобережних міст належить Г. Швидько. Дослідниця схарактеризувала соціально-економічне становище міст, висвітлила різні аспекти міського самоврядування, з’ясувала особливості ведення діловодства у магістратських та ратушних містах [477, 479, 481, 482, 483, 484, 489]. Вивчаючи політико-адміністративний устрій Північного Лівобережжя у другій половині XVII ст., П. Пиріг принагідно торкнувся

діяльності магістратів у регіоні й підкреслив перш за все здобуті містами економічні переваги, що позитивно вплинуло на їхній подальший розвиток [447]. Взаємовідносини гетьманської влади з магістратами у другій половині XVII – на початку XVIII ст. стисло висвітлив С. Павленко [440].

До другої групи належать студії, які безпосередньо присвячені окремим аспектам історії Чернігівського магістрату, а також соціально-економічному розвитку міста протягом другої половини XVII – XVIII ст.

Одна з перших спроб дослідити історію Чернігова на науковому рівні була здійснена у середині XIX ст. С. Котляровим, який, проте, лише порушив питання про надання місту магдебурзького права [414]. М. Маркевич у своїй праці “Историческое и статистическое описание Чернигова”, характеризуючи правове становище міщанства, звернувся до королівських привілеїв 1623 і 1625 рр. та царської грамоти 1690 р. і визначив особливості соціально-економічного розвитку міста у XVII – XVIII ст. [429].

Результатом наукового пошуку В. Хижнякова, який у 80-х рр. XIX ст. був чернігівським міським головою, стала праця, в якій, зокрема, йшлося про останні роки існування та долю земельної власності Чернігівського магістрату [471]. На початку XX ст. побачив світ збірник “Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870 – 1901 гг.”, що містив ґрунтовний нарис історії Чернігова. У ньому було стисло висвітлено історію міського самоврядування протягом XVII – XVIII ст., схарактеризовано королівські привілеї, царські грамоти, гетьманські універсали на магдебургію, права та обов’язки чернігівського міщанства, визначено структуру магістрату та сфери діяльності міського уряду [469]. Певний акцент в книзі зроблено на взаєминах Чернігівського магістрату з гетьманським урядом та місцевою полковою управою. Уперше наведено, щоправда неповний, перелік чернігівських вїтїв та бурмистрів. У скороченому вигляді ці матеріали увійшли до виданого у 1908 р. з нагоди 1000-ліття першої літописної згадки про місто “Очерка истории города Чернигова” [439].

Розгортання регіональних студій у 20-х рр. ХХ ст., створення в системі Всеукраїнської Академії наук низки комісій порайонного дослідження історії України цілком закономірно стимулювали подальше вивчення цієї проблематики. Так, Г. Шамрай з'ясувала стосунки, що склалися між місцевою козацькою старшиною та Чернігівським магістратом протягом другої половини XVII – XVIII ст. [474]. Спираючись на законодавчі акти та магістратські скарги, дослідниця розкрила причини, природу і наслідки конфліктів між міщанами та козаками. На особливу увагу заслуговує підготовлена у той же час стаття В. Дубровського, в якій розглядаються обставини виникнення в Чернігові в ніч з 19 на 20 травня 1750 р. страшної пожежі [388]. У своєму нарисі з історії Чернігова М. Ткаченко принагідно порушив питання про запровадження в місті магдебургії, а також окреслив соціально-економічне становище міщанства в період Гетьманщини [468].

Після тривалої перерви студії з історії міського самоврядування в Чернігові було відновлено лише в другій половині ХХ ст. у зв'язку з активізацією краєзнавчого руху, підготовкою “Історії міст і сіл”, а також відзначенням 1300 – річчя Чернігова. У збірнику документів та матеріалів “Чернігову – 1300 років” і збірнику наукових праць “Чернігівська старина” побачили світ історичні джерела й розвідки з історії Чернігівського магістрату. Зокрема, Г. Швидько проаналізувала зміст чолобитної мешканців міста, яка лягла в основу царської грамоти 1690 р. [486], а С. Половникова навела нові відомості про стан Чернігівської фортеці наприкінці XVII ст. [312]. Розвідки О. Галушка були присвячені історії запровадження магдебурзького права в Чернігові, хоча автор обмежився лише аналізом королівського привілею 1623 р. [365], а також перебуванню в місті російських воєвод [366].

Третю групу використаних праць становлять дослідження з історії магістратів інших міст Лівобережної України та Києва, які протягом другої половини XVII – XVIII ст. фактично об'єднував спільний політичний

простір. Вони дозволили з'ясувати загальні закономірності й особливості розвитку міського самоврядування у різних містах Гетьманщини.

Насамперед увагу дослідників привертала історія Київського магістрату та життя київської міської громади. І. Каманін висвітлив історію міського самоврядування в Києві в останні роки його існування, підкресливши особливості та недоліки у діяльності магістрату [394, 395, 396]. Наприкінці ХІХ ст. на сторінках “Киевской старины” та “Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца” О. Андрієвський опублікував низку праць, присвячених історії Київського магістрату. Спираючись на значний документальний матеріал, він дослідив різноманітні аспекти його устрою та діяльності протягом ХVІІІ ст., а також взаємини міської влади з представниками козацького і російського урядів [332-338]. Студії Н. Молчановського присвячені фінансовому становищу Київського магістрату у другій половині ХVІІІ ст., а також статусу тамтешніх в'їтів [432, 433]. Взаємини між київським воєводою П. Шереметевим та Ніжинським магістратом протягом 1666 – 1669 рр. проаналізував В. Ейнгорн [494].

Діяльність провідних наукових установ по вивченню історії українських магдебургій у 20-х рр. ХХ ст. стимулювала відповідні дослідження на регіональному рівні. 1926 р. побачив світ збірник “Київ та його околиця в історії і пам'ятках”, який містив розвідки В. Щербини та Д. Щербаківського, присвячені Київському магістрату [490, 491]. Крім того, В. Щербина докладно схарактеризував діяльність київських в'їтів Д. Полоцького і Ж. Тадрини [492, 493], а також упорядкував реєстр королівських привілеїв, царських грамот, указів, гетьманських універсалів, що стверджували чинність магдебурзького права в Києві [327]. Значний інтерес становить розвідка М. Тищенка, присвячена конфліктам між Київським магістратом та козацьким урядом на ґрунті шинкування [467].

У збірнику “Чернігів і Північне Лівобережжя” була оприлюднена стаття М. Петровського з історії Ніжинського магістрату [445]. Автор

проаналізував королівські привілеї, царські грамоти, гетьманські універсали, організацію органів управління, цілком доречно проводячи паралелі з аналогічними інституціями в Чернігові та Стародубі, з'ясував права та обов'язки ніжинських міщан, розкрив причини конфліктів між міщанами, козаками та місцевою грецькою громадою. Діяльність Полтавського магістрату у 1752 – 1767 рр. висвітлив у своїй статті М. Бужинський [354].

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. історія самоврядування в окремих містах регіону стала об'єктом дисертаційних досліджень. Р. Делімарський присвятив кандидатську дисертацію та низку своїх студій історії Київського магістрату у другій половині XVII – XVIII ст. [373-377]. Першопочатки міського самоврядування в Києві висвітлено у дисертаційному дослідженні та численних статтях Н. Білоус [348-353]. Водночас тривали нагромадження і систематизація документального матеріалу. Так, П. Пиріг запровадив у науковий обіг актові джерела з історії Ніжинського магістрату другої половини XVII ст. [309, 310].

Таким чином, історіографічний огляд свідчить, що у вивченні історії міського самоврядування на Лівобережній Україні накопичено певний досвід. Ще у другій половині XIX ст. було закладено підґрунтя для вивчення історії органів міського самоврядування – магістратів на регіональному рівні. Втім, історія Чернігівського магістрату розглядалася здебільшого в контексті вивчення самоврядних традицій міст Лівобережної України в цілому. Відтак, діяльність міського уряду Чернігова протягом другої половини XVII – XVIII ст. досі не знайшла належного відображення в науковій літературі.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база дисертаційного дослідження представлена передусім комплексом опублікованих та неопублікованих писемних джерел. Значний

масив документів з історії міського самоврядування Чернігова XVII – XVIII ст. виявлено у 10 архівосховищах Києва, Чернігова, Москви і Санкт-Петербургу. В основу класифікації використаних джерел покладено праці сучасних українських учених, зокрема, М. Ковальського, Г. Швидько С. Макарчука, В. Воронова [408, 488, 427, 364].

Увесь комплекс писемних джерел з історії Чернігівського магістрату можна умовно поділити на кілька груп. Першу і найважливішу з них становлять *законодавчі та публічно-правові акти* – королівські привілеї, царські грамоти і укази, універсали гетьманів, полковників та Генеральної військової канцелярії.

Перші привілеї, які забезпечили самоврядний статус міста, були надані польськими королями – Сигізмундом III у 1623 та 1625 рр., Владиславом IV у 1624 і 1634 рр. та Яном Казимиром у 1650 р. Згодом Чернігівський магістрат у 1655, 1660, 1666 та 1690 рр. отримав 4 конфірмаційні царські грамоти. Крім того, у 1661 р. цар Олексій Михайлович надав магістрату грамоту, в якій подякував городянам за вірність, а у 1666 р. – грамоту про відведення для переїжджих дворів та надання возів. У 1708, 1709 та 1710 рр. цар Петро Олексійович надав Чернігову 3 грамоти щодо врегулювання проблеми стації.

Крім того, нам вдалося виявити 31 гетьманський універсал, 2 універсали Генеральної військової канцелярії та 2 – чернігівських полковників М. Небаби і П. Полуботка, надані Чернігівському магістрату, що за своєю природою належать до числа конфірмаційних та оборонних. У них зазвичай ішлося про порушення прав міщанської спільноти представниками козацької старшини. Законодавчі та публічно-правові акти визначали не тільки правове поле, в якому функціонував магістрат, але й межі міста, належні йому села, ґрунти, озера й млини, а також характер стосунків міської влади з представниками інших станів.

У 1785 р. у зв'язку із запровадженням “Жалуваної грамоти містам” оригінали законодавчих та публічно-правових актів були вилучені з архіву

Чернігівського магістрату та передані до новоствореної Чернігівської міської думи – виборного розпорядчого органу міського самоврядування, де вони й зберігалися впродовж наступного століття [145, арк. 1-3].

У серпні 1908 р. ці документи експонувалися на виставці старожитностей, влаштованій в Чернігові з нагоди XIV Всеросійського Археологічного з'їзду, окреме засідання якого було присвячене 1000-літтю першої літописної згадки про місто. Були представлені, зокрема, привілеї Сигізмунда III 1623, 1624, 1625 рр., Яна Казимира 1650 р., дві грамоти Олексія Михайловича 1655 та 1666 рр., 8 гетьманських універсалів та універсал чернігівського полковника П. Полуботка. Ці пам'ятки були стисло описані в “Каталогі виставки XIV Археологического съезда” й оприлюднені в “Трудах Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда” [437, с. 18-23; 315, с. 63-112]. Загалом на сторінках “Трудов” було опубліковано 40 документів, зокрема, 4 королівські привілеї, 9 царських грамот (одна з грамот Олексія Михайловича була надана чернігівському протопопу П. Кричевському), 12 гетьманських універсалів та універсал чернігівського полковника П. Полуботка. Згадувалися ще 3 королівські привілеї, які внаслідок ушкодження тексту не були оприлюднені, 2 царські грамоти 1660 і 1690 рр., а також 2 гетьманські універсали – Д. Многогрішного 1669 р. та І. Самойловича 1672 р. У легендах, що супроводжували публікації, наводились відомості про стан і зовнішній вигляд найцікавіших документів. Це була перша публікація королівських привілеїв, царських грамот та гетьманських універсалів, наданих Чернігівському магістрату.

Подальша доля цих раритетів невідома. Документальні матеріали Чернігівської міської думи були впорядковані 1931 р. і нині зберігаються у Державному архіві Чернігівської області (Ф. 205) [4, арк. 38], але як оригінали, так і копії законодавчих та публічно-правових актів Чернігівського магістрату у цьому фонді відсутні. Численні копії королівських привілеїв, царських грамот, гетьманських універсалів

відклялися в архівах державних установ XVIII – XIX ст. Так, копії законодавчих актів Чернігівського магістрату знаходилися в архіві Малоросійської колегії, який спершу зберігався у Чернігівському намісницькому правлінні, а потім майже століття – в архіві Чернігівського губернського правління. 1887 р. документи Малоросійської колегії були частково перевезені до Історичного архіву, влаштованого Харківським історико-філологічним товариством. Д. Багалій, досліджуючи магдебурзьке право на Лівобережній Україні, зазначав, що в архіві Малоросійської колегії збереглося кілька рукописних збірників, які містили копії привілеїв українським містам і, зокрема, Чернігову [346, с. 390]. 1890 р. зібрання Харківського архіву поповнилось документами Чернігівського намісницького правління [438, с. XXVI]. Того ж таки 1890 р. до Харківського університету було надіслано окремі рукописи Чернігівської міської думи [315, с. 63]. Цікаво, що копії двох привілеїв Чернігову польського короля Яна Казимира 1650 р. у довоєнний час зберігалися у Харківському центральному історичному архіві [294, с. 70, 72]. На жаль, їхня подальша доля також невідома.

Законодавчі акти зазвичай побутували у численних копіях. Інколи одразу ж після появи оригіналу виготовлялася і його копія. Відтак насьогодні численні копії цих актів зберігаються в архівосховищах України та Росії. Зокрема, копії королівських привілеїв, царських грамот та гетьманських універсалів, які 1754 р. були виготовлені за наказом Генеральної військової канцелярії, входять до складу документальної колекції О. Лазаревського “Материалы для истории городских поселений в Малороссии”, що зберігається в ІР НБУВ у фонді “Літературні матеріали” (Ф. І). Разом із відомостями про свої прибутки Чернігівський магістрат подав копії низку “крепостей”: королівський привілей Сигізмунда III 1623 р., 3 царські грамоти, 19 гетьманських універсалів, універсали чернігівського полковника П. Полуботка та Генеральної військової канцелярії [208, арк. 1-24]. У цій же колекції О. Лазаревського виявлено окрему добірку

законодавчих актів Чернігівського магістрату, в якій представлено копії 23 гетьманських універсалів, універсалу чернігівського полковника П. Полуботка та 2 універсалів Генеральної військової канцелярії, виготовлені у 50-х рр. XVIII ст. райцею К. Поддубиком [208, арк. 61-112]. Про це свідчить запис, зроблений на копії привілею 1623 р.: “С подлинным выписом свидетельствовал Черниговского магистрата писарь Михайло Санковский. С подлинного выписа выписал райца черниговский Кирилл Поддубик”* [208, арк. 87 зв.]. Крім того, у фонді “Літературні матеріали” (Ф. 1) ІР НБУВ зберігаються оригінал універсала гетьмана І. Брюховецького 1664 р. [206], копія королівського привілею 1625 р. про розмежування земельних володінь Чернігівського магістрату [209], а також окрема добірка, до якої входять копії царської грамоти Олексія Михайловича 1660 р., універсалів гетьманів І. Виговського, Ю. Хмельницького, Я. Сомка та Д. Многогрішного [210].

Кілька рукописних збірників копій королівських привілеїв, царських грамот та гетьманських універсалів Чернігову було виявлено у документальній колекції Університету Св. Володимира в ІР НБУВ (Ф. VIII). Найбільший інтерес становить збірник 1762 р., до якого увійшли копії 4 королівських привілеїв, 8 царських грамот та 35 універсалів, “наданных от гетманов, Генералитета з Генеральной канцелярии, и других чинов”. У збірнику представлені універсали гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, Ю. Хмельницького, І. Сомка, І. Брюховецького, Д. Многогрішного, І. Самойловича, І. Мазепи, І. Скоропадського та Д. Апостола, чернігівських полковників М. Небаби й П. Полуботка та Генеральної військової канцелярії. У передмові зазначено, що у квітні 1762 р. вїйт Н. Шарий звернувся до Чернігівського полкового суду з проханням вписати до його книг “выше прописанные крепости” для “лучшей

* Тут і далі фрагменти документів подаються згідно правил передачі тексту кириличних документів XVI – XVIII ст. популярним методом, опрацьованих В. Страшком [461].

обережности и сохранении оригинальных видов” [223, арк. 1-2]. Наприкінці липня того ж таки року писар полкового суду Семен Стаїнський скопіював ці документи, які були “в земскую суда полкового Черниговского книгу под №10 вписаны”. Чинність копій засвідчили чернігівський полковник П. Милорадович, представники полкової старшини та судові писарі.

Рукописний збірник 1783 р. також містить копії деяких законодавчих документів. Імператорським указом 16 червня 1783 р. Чернігівському намісницькому правлінню було “велено учинить достоверные выправки, какие в каком городе имеются привилегии и высочайшие жалованные грамоты, и, сочиня с оных точные копии с засвидетельствованием в магистратах присутствующих, доставить в наместническое правление немедленно” [224, арк. 41-41 зв.]. 17 липня 1783 р. з городского магістрату були відправлені “справочные” копії законодавчих актів за підписами бурмистрів Н. Говорова, Т. Митаревського і райці М. Губаревського. До Чернігівського намісницького правління надійшли копії привілеїв Сигізмунда III та Владислава IV, 3 царських грамот та 5 гетьманських універсалів. “Сводили” копії бурмистер Чернігівського магістрату Т. Митаревський та райця Й. Мазур.

Ще одне зібрання копій – 4 королівські привілеї, 9 царських грамот, 35 універсалів – було впорядковано у другій половині XIX ст. [222]. Крім згаданих законодавчих актів воно містить також грамоту царя Петра Олексійовича 1718 р.

У фонді “Історичні матеріали” ІР НБУВ (Ф. II) зберігається рукописний збірник “Привилегий” ремісничих цехів Чернігова 1627 – 1763 рр. У ньому представлено 32 документи, адресовані 8 ремісничим цехам, більшість з яких становлять гетьманські універсали. Копії ці у середині XIX ст. були власноруч виготовлені М. Білозерським і раніше входили до складу його документальної колекції [216, арк. 2].

Копії грамоти царя Олексія Михайловича про підтвердження Чернігову магдебурзького права, універсалів гетьманів І. Брюховецького,

І. Мазепи та І. Скоропадського зберігаються в особовому фонді І. Каманіна у ЦДІАК України (Ф. 237). Копії законодавчих актів Чернігівського магістрату містять також Колекція грамот російських царів та універсалів українських гетьманів (Ф. 1407), а також Колекція мікрофільмів (Ф. КМФ-9), що належать ЦДІАК України.

Копію жалуваної грамоти царя Олексія Михайловича 1667 р. чернігівському міщанину П. Клевцю на володіння млином у м. Седневі та оригінал грамоти імператриці Єлизавети І 1751 р. гетьману К. Розумовському “О принятии мер предосторожности, на случай пожара, при постройке новых казенных и частных зданий на погорелых местах в городе Чернигове” було виявлено в архіві СПб. ФІРІ РАН у колекції “Актив Чернігівського губернського правління” (Ф. 150).

Протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. завдяки зусиллям С. Носа, О. Лазаревського, М. Василенка, В. Модзалевського частина законодавчих та публічно-правових актів Чернігівського магістрату була опублікована на сторінках періодичних видань [317; 277, с. 96-97, 106, 126-135; 284, с. 352-368; 328, с. 193-198; 315, с. 63-112; 316, с. 26-27; 300, с. 145-146; 285]. Деякі гетьманські універсали, надані Чернігівському магістрату, у 1990 р. побачили світ у збірнику документів і матеріалів, присвяченому 1300-літтю Чернігова [325, с. 34-38, 42-44]. Законодавчі акти гетьманського уряду Чернігівському магістрату містять також збірники універсалів українських гетьманів від Б. Хмельницького до І. Мазепи [287, с. 146-147; 320, с. 93-94; 321, с. 414-415; 322, с. 62-63, 166, 206, 287-288, 297-298, 323-324, 480, 487-489, 644-645]. Королівські привілеї 1623, 1624 та 1650 рр. увійшли до “Корпусу магдебурзьких грамот українським містам”, оприлюдненого у 2000 р. [294, с. 54-55, 70-75].

До законодавчих актів слід також віднести “Права, по которым судится малороссийский народ” 1743 р. [313, 314]. У контексті нашого дослідження особливого значення набуває, зокрема, його 26-й розділ “О магистрате или уряде гродском упривилийованных и других менших

городов, о судах их градских и о других должностях”. Хоча цей кодекс не був санкціонований царським урядом, він значною мірою відображає юридичні норми, що побутували на Лівобережній Україні в другій половині XVII – XVIII ст.

Значний джерельний комплекс становлять *приватно-правові акти*: дарчі, купчі, закладні, боргові розписки, духовні заповіти, скарги, чолобитні тощо [364, с. 146]. Вони вносилися до міських актових книг, класифікацію яких розробили О. Левицький та М. Ковальський [421, с. 10; 408, с. 34-35; 434, с. 75]. На жаль, актові книги Чернігівського магістрату XVII – першої половини XVIII ст. не збереглися. Натомість у фонді Чернігівського магістрату ЦДІАК України (Ф. 1673) наявні окремі актові книги другої половини XVIII ст. Наприклад, “Дело поточное 1752 года генваря 5 дня вшедшее” містить скарги, звинувачення у крадіжках, побоях, грошові позики, заяви про звільнення з посад, відведення землі під будівництво тощо [156]. До міської актові книги за 1753 р. занесено 161 запис – численні скарги, заяви, протести, пропозиції, розписки тощо [159]. Подібні актові книги збереглися за 1750 – 1751, 1754, 1760 – 1761, 1763, 1767 рр. [147, 164, 168, 171, 173, 174, 176, 184].

Значна кількість приватноправових актів збереглася у вигляді витягів нотаріального характеру з “книг меских права майдебурского ратуши Черниговской”. Це купчі, обмінні, заставні та дарчі записи на ґрунти, млини, будинки та інше нерухоме майно, духівниці тощо, розпорошені по різних архівосховищах України та Росії. Так, оригінали й копії витягів з “книг меских права Магдебурского” Чернігівського магістрату переважно другої половини XVII ст. виявлено в особовому фонді О. Кістяківського в ІР НБУВ (Ф. 61). Витяги “из книг городского права Магдебурского Черниговской ратуши” за 1661 – 1686 рр. зберігаються у складі “Колекції документів з історії України”, зібраної М. Лихачовим, у СПб. ФІРІ РАН (Ф. 238).

Приватноправові акти Чернігівського магістрату частково були опубліковані на сторінках періодичних видань заходами істориків та краєзнавців П. Єфименка, О. Шишацького-Ілліча, М. Білозерського, О. Лазаревського, М. Константиновича, М. Василенка [289; 290; 279; 291; 298; 293, с. 26-58; 284, с. 493-496, 499-501, 664-671; 297, с. 246-247, 251; 301, с. 55]. Численні купчі, засвідчені у Чернігівському магістраті, побачили світ у збірнику “Акты фамилии Полуботок с 1669 – 1734 г.”, який видав Г. Милорадович [278].

Чолобитні та скарги ілюструють доволі складні стосунки міщан з представниками козацького стану та російськими військовослужбовцями. Численні скарги на чернігівського полковника І. Божича містить фонд Чернігівського магістрату в ЦДІАК України (Ф. 1673). Матеріали, які проливають світло на взаємини між Чернігівським магістратом та Чернігівською полковою канцелярією, а також між урядовцями магістрату, зберігаються у фонді Канцелярії гетьмана К. Розумовського в ЦДІАК України (Ф. 269). У фонді Першої Малоросійської колегії в ЦДІАК України (Ф. 53) зберігається чолобитна бурмістра Й. Титовича 1725 р. з приводу боргів компанійця Я. Ялинського. Цінними є документи, що детально висвітлюють обставини надання Чернігову царської конфірмаційної грамоти 26 березня 1690 р., зокрема її чернетка (“Приезд в Москву и отпуск города Чернигова войта Степана Отрохова с бургомистрами, райцами и некоторыми мещанами для испрошения подтвердительных государевых грамот на все их права и вольности”), що зберігаються у фонді “Малоросійські справи” в РДАДА (Ф. 124). У цьому ж фонді виявлено дві особисті чолобитні – війта С. Отрохова “о даче ему жалованной грамоты на его маетности” та бурмістра П. Клевця “о выдачи ему из казны денег за возку всяких запасов ... для прокормления армии российской и за взятые его слуги утвари, и о пожаловании для его пропитания мельницы”, а також чернетка жалуваної грамоти війту С. Отрохову.

Значну групу використаних джерел складає *діловодна документація*, досить строката за своїм функціональним призначенням: рапорти, ордери, промеморії, службове листування, протоколи, доповіді, донесення, звіти посадових осіб, особові справи тощо [364, с. 145; 427, с. 181]. Рапорти, ордери, промеморії, накази Малоросійської колегії, Генеральної військової канцелярії, Чернігівської полкової канцелярії, Чернігівського магістрату зберігаються у відповідних фондах ЦДІАК України. Більшість промеморій та ордерів гетьманської канцелярії являли собою своєрідні “відповіді” на донесення або рапорти магістрату з питань економічного характеру, міщанських привілеїв, судочинства, благоустрою міста, взаємин з полковою канцелярією [489, с. 21].

Низку гетьманських ордерів, наказів та промеморій Малоросійської колегії, адресованих безпосередньо міському уряду, виявлено у фонді Чернігівської полкової канцелярії (Ф. 108) в ЦДІАК України. У них йдеться, зокрема, про відбудову крамниць у місті після пожежі 1750 р., заборону міщанам й міським урядовцям займатися винокурінням. До магістрату надходили з полкової канцелярії листи, накази, промеморії розпорядчого характеру, між обома урядами також велось інтенсивне ділове листування. Численні рапорти, клопотання від міщан та урядовців магістрату, судові позови містить фонд Генеральної військової канцелярії (Ф. 51) в ЦДІАК України. У фонді Другої Малоросійської колегії (Ф. 54), зокрема, збереглися рапорти Чернігівського магістрату, а також окремі справи, що висвітлюють взаємини між Чернігівським земським судом та магістратом. Лист гетьмана К. Розумовського про видачу паспорта чернігівському вйту К. Каневському для його проїзду до Санкт-Петербургу входить до складу документальної колекції О. Лазаревського (Ф. І) в ІР НБУВ [207, арк. 375]. Певні документи з приводу отримання паспорту вйтом Чернігівського магістрату містить фонд Генеральної військової канцелярії (Ф. 51) ЦДІАК України [24, 25, 27].

Звіти посадових осіб, заяви, атестати, особові справи проливають світло на процедуру обрання та коло обов'язків вїйта, бурмистрів, райців, канцелярських службовців магістрату. Цікаві біографічні відомості містять, зокрема, атестати, які посадовці одержували після закінчення терміну міської служби. За окремі роки збереглися книги протоколів виборів урядовців магістрату, а також відомості про жалування канцелярських службовців. Наприклад, у фонді Чернігівського магістрату (Ф. 1673) виявлено “Доношения жителей города Чернигова канцелярских служащих магистрата и других о приеме и увольнении со службы” за 1750 – 1767 рр. [129]. Цінні відомості наведено у справі “Дело об определении в магистрат Черниговский канцелярских служителей 1772 года 15 февраля”, доведений до 1782 р. (Ф. 1673) [188]. Значний інтерес становлять лист вїйта Ф. Лопати 1729 р. про звільнення його з посади, скарга бурмистрів на нього, рапорти Чернігівського магістрату, що входять до складу документальної колекції О. Лазаревського в ІР НБУВ (Ф. І). Матеріали про звільнення з посади чернігівських вїйтів Ф. Лопати, К. Каневського та затвердження на ній Н. Шарого представлені у фондах Генеральної військової канцелярії (Ф. 51) та Канцелярії гетьмана К. Розумовського (Ф. 269) у ЦДІАК України. Справу про обрання 1731 р. чернігівським вїйтом Й. Титовича містить фонд “Історичні матеріали” (Ф. ІІ) в ІР НБУВ [217]. У 1852 р. цей документ побачив світ на сторінках “Черниговских губернских ведомостей” [286].

Документи судових тяжб магістрату, а також судових процесів між представниками міщанства, козацтва та російськими військовими було виявлено у фонді Чернігівського гродського суду в ЦДІАК України (Ф. 270). Іноді справи порушувалися водночас у магістраті й гродському суді, що дає можливість детальніше ознайомитися із матеріалами слідства. Рапорти та клопотання урядовців магістрату з приводу звільнення їхніх дворів від постоїв містить фонд Канцелярії малоросійського генерал-губернатора П. Румянцева-Задунайського (Ф. 763), що зберігається у ЦДІАК України. Подання Чернігівської казенної палати про витрати Чернігівського

магістрату 1783 р. виявлено у фонді Канцелярії київського, чернігівського та новгород-сіверського генерал-губернатора (Ф. 736) в ЦДІАК України.

Копії майнових скарг урядовців магістрату, зокрема вїта Ф. Лопати 1729 р., відомості про ціни на продукти харчування на торгах та ярмарках міста у 20 – 40 рр. XVIII ст. за підписом чернігівського вїта, промеморії Генеральної військової канцелярії до Малоросійської колегії щодо прибутків Чернігівського магістрату, а також фрагментарні дані щодо проведення у місті ревізій у 30-х рр. XVIII ст. збереглися у складі документальної колекції М. Маркевича та І. Лукашевича в НДВР РДБ (Ф. 159).

Справи щодо перебування у місті російських воєвод та комендантів зберігаються у фонді “Малоросійські справи” в РДАДА (Ф. 124). Зокрема, зберігся оригінал “росписного списка стольника и полковника Степана Янова” 1682 р., який містить відомості про укріплення міста [250]. У 1992 р. він був опублікований на сторінках “Чернігівської старовини”[312]. “Книги Черниговского стола”, до яких входять чолобитні й звіти чернігівських воєвод, виявлено у фонді “Малоросійський приказ” в РДАДА (Ф. 229). На особливу увагу заслуговують матеріали про запровадження комендантського правління в Чернігові у 20-х рр. XVIII ст., що збереглися у складі фонду “Малоросійські справи” 1720 – 1781 рр. в АЗПРІ МЗС РФ (Ф. 124). Значний інтерес становить “Память” чернігівського воєводи К. Хлопова, яка зберігається у фонді Київського університету Св. Володимира в ІР НБУВ (Ф. VIII) й була опублікована на сторінках “Трудов Черниговского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда в г. Чернигове” [315, с. 69-72].

Цінну інформацію з історії Чернігівського магістрату містять *описово-статистичні джерела* другої половини XVII – XVIII ст. Вони подають передусім відомості про топографію старого Чернігова, міське господарство, чисельність та соціальний склад населення, що перебувало під юрисдикцією міського уряду. Матеріали перепису міщанських дворів Чернігова 1666 р. та магістратських посполитих у селах Петрушині, Хмельниці, Киселівці, Свині

та Березанці містить “Переписная книга Черниговского уезда”, що зберігається у фонді “Малоросійські справи” в РДАДА (Ф. 124) [253, арк. 17-84 зв., 99 зв.-100, 121 зв.-134 зв., 136-138 зв.]. Титульний аркуш і перша сторінка книги, написаної “за рукою столника Кириллы Силовича Хлопова”, не збереглися, текст місцями пошкоджений. Ця пам’ятка була частково опублікована на сторінках журналу “Сіверянський літопис” і дозволяє скласти досить чітке уявлення про чисельність та заняття чернігівських міщан [307].

“Переписная книга Черниговских сел и деревень для занятия в оных квартир Мекленбургскому корпусу” 1721 р. збереглася у фонді “Малоросійські справи” 1720 – 1781 рр. в АЗПРІ МЗС РФ (Ф. 124). Назва справи не відображає повністю її змісту, оскільки у ній вміщено і перепис дворів населених пунктів Стародубського полку. У книзі відсутній подвірний перепис Чернігова, але наведені відомості про загальну кількість дворів чернігівського міщанства та магістратських посполитих.

Інформацію про магістратські села містять матеріали Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку, яке проводилося протягом 1729 – 1730 рр. [219]. Завдяки зусиллям О. Лазаревського та М. Василенка матеріали Генерального слідства були опубліковані наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [283, 284]. У фонді Генеральної військової канцелярії ЦДІАК України (Ф. 51) зберігаються матеріали ревізій та переписів міщан Чернігова, а також посполитих магістратських сіл, які Чернігівський магістрат проводив протягом 50-х рр. ХVІІІ ст. Подвірний перепис Чернігова 1763 р., здійснений за наказом гетьмана К. Розумовського, був виявлений серед документів магістратського архіву в ЦДІАК України (Ф. 1673). Цей документ містить цінні відомості з соціально-економічної історії міста, зокрема, про чисельність і заняття мешканців Чернігова, які належали до міщанського стану, земельні володіння магістратської старшини, цехові двори. Вичерпні дані про мешканців магістратських сіл наведено у Генеральному опису Лівобережної України 1765 – 1769 рр., матеріали якого

сконцентровані у ЦДІАК України (Ф. 57). У 60-х рр. ХІХ ст. з ініціативи О. Лазаревського вони були частково запроваджені до наукового обігу [295]. Впорядкований тоді ж опис Чернігова містить інформацію про топографію міста та його околиці, соціальну структуру населення, економічне життя міста. Цей документ у різні часи був неодноразово оприлюднений на сторінках періодичних видань [304, 305]. Рапорти Чернігівського городского магістрату щодо чисельності населення міста у 80-х рр. ХVІІІ ст. зберігаються у фонді Чернігівського губернського магістрату в ЦДІАК України (Ф. 1537).

У дисертаційній роботі використані також матеріали статистично-топографічних описів, впорядкованих у 70 – 80 рр. ХVІІІ ст., зокрема “Черниговского наместничества топографическое описание” О. Шафонського, яке містить інформацію про діяльність Чернігівського магістрату, його стосунки з Чернігівською полковою управою, висвітлює соціально-економічне становище міста [326, с. 237-307]. Дані про магістратські села, кількість посполитих, а також соціально-економічне становище Чернігова виявлено в “Описании Черниговского наместничества” 1781 р., повний текст якого зберігається в ІР НБУВ (Ф. ІІ) [213].

Використані в роботі *нарративні джерела* представлені передусім пам’ятками місцевого літописання. Особливий інтерес у контексті нашого дослідження становлять Чернігівський літопис, Лизогубівський літопис та Хроніка П. Полуботка, в яких наведено відомості про політичні події та соціально-економічне життя міста у другій половині ХVІІ – на початку ХVІІІ ст. [324, 296, 323]. Цікавою пам’яткою, що засвідчила пекучі проблеми і нагальні потреби мешканців Чернігова, є їхній наказ бурмистру І. Крутеню, обраному міською громадою депутатом Законодавчої комісії 1767 р. [302].

Отже, незважаючи на прикрі втрати документальної спадщини Чернігівського магістрату, актуалізована джерельна база є достатньо репрезентативною для вирішення поставлених завдань. Вона дозволяє всебічно дослідити діяльність Чернігівського магістрату, чисельність та

становище чернігівського міщанства, взаємини цієї самоврядної інституції з представниками козацького та російського урядів протягом другої половини XVII – XVIII ст.

Аналіз історіографії та джерельної бази дослідження дозволив з'ясувати, що розпочате в середині XIX ст. вивчення історії міського самоврядування на магдебурзькому праві в містах Лівобережної України закономірно зумовило потребу в актуалізації документального матеріалу й пройшло кілька етапів, позначених значними науковими здобутками. Однак історія Чернігівського магістрату досі не була об'єктом спеціального дослідження – фахівці здебільшого принагідно висвітлювали окремі аспекти діяльності міського уряду, що засвідчує необхідність комплексного вивчення цієї проблеми. Задіяні в процесі дослідження документи і матеріали з 28 фондів 10 архівосховищ України та Росії, значна частина яких уперше запроваджується до наукового обліку, складають цілком репрезентативну джерельну базу дисертації і уможливлюють реалізацію поставлених в ній завдань.

РОЗДІЛ 2

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ МАГІСТРАТ ЯК САМОВРЯДНА ІНСТИТУЦІЯ

2.1. Міський уряд: статус, організація, структура

Підвалини міського самоврядування в Чернігові було закладено на підставі універсалу короля Сигізмунда III від 27 березня 1623 р. З огляду на особливий статус щойно приєднаних до Речі Посполитої земель Чернігово-Сіверщини, король призначив довічним вйтом Яна Куновського, якому доручалося організувати вибори урядовців і налагодити діяльність магістрату [199, арк. 2 зв.-3]. Водночас місто одержало гербову печатку, на якій було зображено Святого Владислава, “в латах убранного”, який тримав у правій руці червону хоругву: “для печати же дел городских черниговских уряду бурмистрского и лавничего в герб городской назначаем Св. Владислава в збруе с красною короугою” [458, с. 2] (Див. Додатки А, Б).

Після Української національної революції середини XVII ст. та приєднання України до Росії міщанство намагалося зберегти status quo. На цьому ґрунті й було досягнуто порозуміння з гетьманським та царським урядами. Тяглість самоврядної традиції і консерватизм міщанської спільноти засвідчує той факт, що зображення Святого Владислава зберігалося на печатці Чернігівського магістрату аж до 1782 р., коли указом Катерини II було затверджено новий герб Чернігова – “герб состоит из четверугольного продолговатого щита; в нем нижние углы круглые, а в нижнем краю, по средине, острое возвышение. На щиту стоит в сребрном поле одноглавый черный, увенчанный золотою короною, с распростертыми крыльями, в левую сторону смотрящий орел, у котораго нос и обе ноги по самое перья золотые; в левой когте держит вкось длинный позлащенный крест, так что оный крест, лежа на груди и шее орла, верхнею своею частью между правым крылом и головою находится” [458, с. 2] (Див. Додаток В).

Досить архаїчна емблематика зберігалася і на прапорі Чернігівського магістрату. За свідченням О. Шафонського, “магистратовое знамя ... треугольное, и состоит из голубаго штофу. На одной стороне написан образ Преображения Господня; по сторонам сего образа на правой – пророк Мойсей, а на левой – пророк Илия; в подножии онаго Святый Апостол Иоанн, Апостол Петр и Апостол Иаков; на другой стороне *прежний магистратский герб* [курсив наш. – Г.Д.]. Кайма онаго знамя желтаго штофу, по краям которой, во место позументу, золотыя и сребная сусальныя полосы и шелковым шнурком обшиты. На верху древка деревянная, позолоченная булава и над оною такой же крест” [326, с. 253].

Чернігівський магістрат був розташований в історичному центрі міста – спочатку в колишньому будинку П. Полуботка, розташованому неподалік від Чернігівської полкової канцелярії, будівля якої збереглася до наших днів, а потім у двоповерховій споруді поблизу Прогорілої чи Миколаївської брами у північно-східній частині дитинця. Рештки фундаментів останньої у 80-х рр. ХХ ст. виявив і дослідив відомий чернігівський архітектор і краєзнавець А. Карнабід. За його свідченням, будинок магістрату загальною площею близько 350 кв. м. був споруджений з якісної червоної цегли місцевого виробництва на міцному вапняному розчині й мав просторі підвальні приміщення, перекриті коробовими та хрестовими склепіннями.

Статус і структура магістрату визначалася, з одного боку, привілеями та жалуваними грамотами, а з іншого – збірниками німецького магдебурзького права польських редакцій та їх перекладами. Чинність останніх засвідчують рішення магістратських судів і документи адміністративного характеру, що збереглися до нашого часу. Як слушно зауважив Д. Багалій, щоб схарактеризувати міське самоврядування тієї доби на Лівобережній Україні, необхідно звертатися до обох видів джерел, що взаємодоповнюють один одного: перші зображували як мало бути, другі – що відбувалося насправді [345, с. 249]. Не менш важливим джерелом, яке

окреслювало організацію міського самоврядування, були “Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р., передусім розділ 26-й “О магистрате или уряде гродском упривилированных и других меньших городов, о судах их градских и других должностях” [314, с. 437-452]. Хоча цей кодекс з відомих причин не був затверджений російським урядом, він, як наголошував О. Кістяківський, дозволяє скласти достатньо повне уявлення про організацію міського самоврядування. У даному контексті доцільно відзначити, що у складі Кодифікаційної комісії, яка працювала над укладенням “Прав”, перебував бурмистер Чернігівського магістрату Степан Росовський [314, с. XLIX]. У “Правах”, на думку Д. Багалія, було закріплено “не магдебургское устройство, изложенное в ... руководящих книгах, а то видоизмененное, которое существовало в их время в Малороссии и было бледной тенью самого предмета” [345, с. 249].

У складі магістрату мали функціонувати 2 колегії – рада (на чолі з бурмистром) та лава (на чолі з війтом). Розмежування їхніх функцій не завжди було чітким, хоча зазвичай лава виступала як судова установа насамперед у кримінальних та цивільних справах, а рада – у справах адміністративних та складних цивільних. Проте всупереч німецькому взірцю в українських містах не завжди спостерігалось чітке розмежування функцій ради та лави, які здебільшого формували єдину колегію [495, с. 3; 391, с. 242]. “Права” наголошують на тому, що усі магістратські урядовці мали засідати як у суді, так і в міській раді. Для Чернігівського магістрату другої половини XVII – XVIII ст. наявність двох колегій не була характерною, відтак документи не містять відомостей про лавників, які б виступали присяжними на суді. Найчастіше у документах магістрату згадується лавиця, в якій засідали війт, бурмистри та “рочні” райці, причому останні виступали у якості лавників.

Здебільшого магістратський уряд складався з 11 – 12 осіб – війта, 4 бурмистрів, 5 – 6 “рочних” райців та 1 писаря. Принаймні, це класичний варіант складу урядовців магістрату, який засвідчили ревізії та переписи

міського населення у XVIII ст. Так, 1755 р. до складу чернігівської магістратської старшини належали вїйт Кузьма Каневський, бурмистри Петро Желєзняк, Михайло Єнько, Григорій Карпинський, Симон Крутєнь, писар Михайло Санковський, райці Петро Колодкевич, Кирило Поддубик, Роман Ребенок, Василь Митаревський, Сава Лопатець, Герасим Здор [161, арк. 36]. Подібну картину спостерігаємо у 1763 р. під час проведення перепису міського населення: вїйт Никифор Шарий, бурмистри Михайло Єнько, Петро Мартиненко, Григорій Бублик, Іван Крутєнь, писар Гаврило Лопата, райці Роман Рябий, Іван Гриб, Данило Баришевець, Корній Здор, Федір Митаревський [175, арк. 100, 104]. На підставі вивчення різноманітних джерел нам вдалося частково реконструювати персональний склад урядовців Чернігівського магістрату у другій половині XVII – XVIII ст. Було з'ясовано, що впродовж цього часу уряд вїйта обіймало усього 12 осіб. Понад 40 осіб протягом 1660 – 1785 рр. перебували на посаді бурмистра. Майже 100 міщан у 1690 – 1785 рр. виконували обов'язки райців. Впадає у вічі, що урядування вїйтів, бурмистрів та райців характеризувалося значною тривалістю, відтак у Чернігові поступово сформувався нечисленний у кількісному відношенні, але впливовий прошарок міської еліти, до якої належали заможні родини Крутенів, Речицьких, Єньків (Див. Додаток Г).

Голова міського уряду – вїйт обирався міщанами на конкурсній основі з наступним затвердженням гетьманом. До його обов'язків належало керівництво адміністрацією та судом. Отже, вїйт виконував обов'язки голови виконавчої та судової влади. Під час відсутності вїйта у місті з тих чи інших причин, а також під час переобрання, його місце займав бурмистер, який іменувався наказним вїйтом, намісником вїйтівським, нарочним вїйтом чи лентвїйтом. Відомо, що впродовж 1666 – 1685 рр. посаду вїйта обіймав Григорій Якимович (Яхимович), але оформлення 17 грудня 1669 р. купчої на землю до відбулося “перед нами, Григорієм Олешковичом, лентвойтом, и Еремеем Мокаровичом, бурмистром, райцами і лавниками судом зуполне заселими” [278, с. 1]. 7 червня 1671 р. до міської актової книги замість вїйта

було занесено прізвище намісника вйтівського Отроха Ігнатовича [278, с. 1-2]. На початку 1730 р., коли вйт Федір Лопата відмовився від посади за станом здоров'я, до обрання нового вйта наказним вйтом був призначений бурмистер Карп Маркович. На початку 1731 р. бурмистер Йосиф Титович іменував себе нарочним вйтом, поки остаточно не був затверджений на чолі міського уряду [217, арк. 1-6].

Документи Чернігівського магістрату дозволяють скласти уявлення про процедуру обрання вйтів. Це, передусім, архівна справа про обрання у 1730 р. вйта Й. Титовича, що відбулося у відповідності з тогочасними звичаями й вимогами “законных” книг [217, 286]. У серпні 1729 р. вйт Ф. Лопата надіслав до гетьмана Д. Апостола рапорт з проханням про відставку. Зокрема, у листі зазначалося, що він був обраний вйтом 1707 р., “на котром чину уже пробыл двадцать три года и уже пришел к старости, в которой за слабостью здоровья своего в том войтовском уряде управиться не одолею” [208, арк. 59 зв.]. Ф. Лопата був звільнений від виконання своїх обов'язків, а наказним вйтом призначений бурмистер Карп Маркович [13, арк. 1-12]. Вже після смерті Ф. Лопати 17 грудня 1730 р. гетьман Д. Апостол доручив чернігівському полковникові Михайлу Богданову організувати збори міщан для виборів нового вйта. Ця вказівка була передана наказному вйту – бурmistру Карпу Марковичу. Претендентами на посаду вйта були 3 бурmistри – сам Карп Маркович, Йосиф Титович та Єрофій Петрович, “чтобы из них, яко из старших, в том обранню войта, не было нам якого насильства и перепоны, з Ратуши просили выступити, которые когда вышли, мы по многих разговорах и по совету довольному волные голоса даемо” [217, арк. 2; 286, с. 258]. Вибори відбулися 20 грудня 1730 р. у присутності представників 7 цехів на чолі з цехмістрами, 3 бурmistрів та 24 райців. Усі вони віддали свої голоси за Й. Титовича. Виборчий акт (протокол) уклав і засвідчив писар магістрату С. Росовський. Після цього 31 березня 1731 р. новообраний вйт Й. Титович особисто представився гетьманові й просив затвердити його на уряді у відповідності зі звітом чернігівського полковника

про перебіг та результати виборів. 1 квітня 1731 р. гетьман Д. Апостол видав підтверджуючий універсал, в якому, між іншим, йшлося про те, що чернігівські міщани, “выдая его пана Йосифа Титовича себе в гражданских порядках управителя, надлежащую ему отдавали честь и обычное повиновение, он же пан Йосиф Титович, будучи на том войтовском уряде должен поступать радительно и порядочно, як звание его требует” [217, арк. 7]. На посаді вйта Й. Титович залишався до 1746 р.

Навесні 1756 р. від посади міського голови відмовився Кузьма Каневський: “за дряхлостью и слабостью здоровья нести не может войтовскую службу и просит от того звания увольнения” [103, арк. 1-5; 157, арк. 53]. У травні з Генеральної військової канцелярії до магістрату було надіслано ордер з пропозицією визначити трьох кандидатів на цю посаду [34, арк. 6]. На зборах міської громади було запропоновано кандидатури військового канцеляриста Никифора Шарого та двох бурмистрів – Петра Железняка і Григорія Бублика, однак останні подали заяву гетьману К. Розумовському з проханням, “что хотя их и выбрано з Шарым на войтовство, только за убожеством своим не могут несть войтовства и удостоили по себе быть Шарому” [104, арк. 1-6; 157, арк. 60]. “Самовідвід” було прийнято, відтак вибори мали суто формальний характер. К. Розумовський надав універсал на вйтівство військовому канцеляристу Н. Шарому, який був “на верность к присяге приведён и от должности отпущен”. Новообраний вйт Н. Шарий листовно подякував К. Розумовському і присягнувся “в верной службе” [34, арк. 5-5 зв.]. Як бачимо, у 1730 р. чернігівський полковник відіграв суто посередницьку роль у виборах вйта, а у 1756 р. представник державної установи очолив міський уряд, що свідчить про поступове узалежнення магістрату від полкової канцелярії.

Бурмистри були помічниками вйта (у перекладі з німецької бурмистер – посадник або міський голова). До їх компетенції належало головування у міській раді, нагляд за міським господарством та інші

адміністративно-фінансові справи. У документах Чернігівського магістрату згадується від 3 до 5 бурмістрів. Вони обиралися з райців за тим же принципом, як і війти – більшістю голосів з трьох кандидатів. У червні 1751 р. у зв'язку зі смертю бурмістра Стефана Россовського на його місце було обрано з-поміж райців П. Железняка, якого й належало “привести к присяге”. У 1754 р. на посаду бурмістра замість Леонтія Марковича претендували райці Григорій Бублик, Михайло Широгородський та писар магістрату Михайло Санковський. Райця Г. Бублик отримав більшість голосів і залишався на посаді бурмістра впродовж 27 років. Восени 1781 р. він звернувся до магістрату з проханням видати йому атестат і подав рапорт про звільнення, в якому зазначив, що він розпочав службу 1741 р. “и перво был определен от магистрата Черниговского полковым полку Черниговского зборщиком”, 1749 р. був призначений райцею, а 1754 р. – обраний бурмістром [188, арк. 256].

Показовими були вибори бурмістра у 1760 р. У магістраті були присутні цехмістри різницького, кравецького, шевського, перепечайського, ткацького та шаповальського цехів разом із товариством. Цікаво, що на той час цехмістром кравецького цеху був райця Павло Тарасевич, цехмістром шевського цеху – райця Ф. Мазур, цехмістром різницького цеху – райця А. Бочок. Зрештою на посаду бурмістра був обраний І. Крутень [157, арк. 69-79]. У 1766 р. у магістраті було 4 бурмістри, але двоє з них участі у засіданнях не брали – М. Єнько через хворобу, а І. Крутень “за своїми тяжкими делами” [305, с. 169]. На посаді бурмістра І. Крутень перебував майже 20 років. До речі саме він у березні 1767 р. був обраний городянами депутатом до Законодавчої комісії [428, с. 37]. Після його смерті 1780 р. бурмістром було обрано райцю Михайла Мартиновського (Мартиненка) [157, арк. 104].

Щороку зазвичай обиралися від 4 до 6 “рочних” райців (ратманів або радників). За ними закріплювалися відповідні обов'язки, про виконання яких вони мали звітувати у магістраті. Загальна ж кількість райців була значно

більшою й інколи сягала 24 – 27 осіб. Це було зумовлено як системою виборів (“состав присутствия усиливали пять рочних райцев, которые сменяются следующий год – другой “лавой райцев”; через три года выборы райцев; на три же года они освобождаются от обязанностей, а на следующее трёхлетие вновь могут быть избраны”) [439, с. 43], так і потребами магістрату, адже райці призначалися до врядування по черзі. Після закінчення однорічного урядування їх заступали інші, а попередники, не втрачаючи звання, допомагали їм у справах. Більшість райців залишалася на своїх посадах пожиттєво, була наділена певними владними повноваженнями, брала участь у засіданнях магістрату. 1767 р. у складі виборців депутатів до Законодавчої комісії були 33 представники міської громади: 2 війти (один колишній), 4 бурмистри та 27 райців [428, с. 36].

До “рочної” лавиці входили райці, які опікувалися магістратською скарбницею (“в приходе магистратских денег и расходе оных состоял”); відведенням квартир у місті та возів для приїжджих; контролем за цінами; міськими млинами; збиранням податків з міського населення; організацією протипожежної охорони; дотриманням правопорядку.

Рапорти про звільнення райців з посад містять біографічні довідки, в яких, між іншим, зазначені їхні обов’язки [151, 129, 188]. Так, райця Іван Макотрик перебував в “должности раеческой” 23 роки. На початку січня 1764 р. він подав рапорт до магістрату про видачу атестату, в якому зазначив, що 1728 р. прибув з містечка Любеча й оселився у Чернігові “у звании мещанском”. Протягом 1730 – 1738 рр. він займався збиранням податків з міщан, 1740 р. був обраний на посаду райці. У 1752 р. І. Макотрик просив війта К. Каневського звільнити його з посади райці, але отримав відмову і виконував відповідні обов’язки до 1764 р. [129, арк. 149]. Райця Василь Малахов перебував у “раеческом” званні 25 років (1750 – 1775 рр.), а згодом 6 років був бурмистром (1775 – 1781). Будучи райцею, у 1757, 1761 та 1765 рр. він видав магістратською скринькою. 1781 р. він порушив клопотання про звільнення з посади: “возлагаемые на меня по тем званиям

дела исправлял добропорядочно, пребывая между тем в присутствии по делам в магистрате производимым даже по се время чрез 30 лет з излишком, и в штрафах и подозрениях никогда не бывал” [188, арк. 266]. Міщанин Дем’ян Леонідов у 1769 р. був “определен в должность раеческую”. Наприкінці 1781 р. він звернувся до магістрату з проханням видати атестат. В його рапорті було зазначено, що у 1777 та 1781 рр. він входив до “рочної” лавиці райців “и содержал приход и расход казенных магистратских денег” [188, арк. 260]. Міщанин Фома Железняк, як “рочний” райця, “содержал приход и расход магистратских сум” у 1762 та 1766 рр. Райця Іван Санковський протягом 20 років ніс службу в магістраті. У 1758 р. він входив до складу “рочної” лавиці, був “в приходе и расходе статейных магистратских сум”, у 1763 р. призначений магістратським комісаром “в произвождении провианта и фуража”, у 1767 р. відав збиранням податків з купецтва. Звільнений з посади І. Санковський був за власним бажанням у 1778 р. [188, арк. 118-119].

Іноді магістрату не вистачало посадовців, і до складу “рочної” лавиці входило лише 2 – 3 райці. У 1752 р. на “раеческую должность” в присутності магістратської старшини та цехмістрів з братією було обрано М. Широгородського, І. Бардадима та Я. Белявського. В “определении” магістрату зазначалося, що “райци находятся весьма в критической скудости, без присудствии же оных в магистрате в силу правного порядку магистрату быть никак возможно” [157, арк. 6]. Протокол підписали вїйт К. Каневський, бурмистри С. Крутень та П. Железняк, 20 райців, цехмістри з братією ковальського, шаповальського, перепечайського та гончарського цехів. У 1754 р. на “раеческую должность” були обрані Ф. Железняк, П. Тарасович, В. Мироненко та Д. Станіславенко. У січні 1757 р. до складу лавиці взагалі було запропоновано лише 2 райців – В. Малахова (“в приходе магистратских денег и расходе оных состоял”) та Ф. Мазура (“в отводе квартир и в даче по подорожным”). На наступний рік до рочної лавиці входили 4 райці: “1. В отводе квартир и в дачи по подорожним в подводы

магистратских или обывательских лошадей быть пану Мирону Свислоцкому, и за те подводы магистратские прогонные собирать деньги ему, Свислоцкому, и содержать в целости и впредь до рассмотрения магистратового. 2. В приходе магистратских денег и в расходе оных быть райце Ивану Санковскому, и дабы з оных показаний райца те деньги порядочно и верно записывал, дать ему з магистрата магистратовую печать, зашнурную книгу. 3. По комиссарскому в произвождении указных порций и раций и в отрапортовании о торговых города Чернигова ценах в магистрат и подписываться на ведомостях, быть определенному ... райце Даниле Станиславскому. 4. О собрании с народа по расположениям магистратовым денег и в прочих потребах быть райце Фоме Железняку” [157, арк. 13].

На 1767 р. за підписами вїйта Н. Шарого та бурмістра С. Речицького було визначено 5 “рочних“ райців: “Понеже сего 1767 года в лавице настоящую по прежнему порядку урядники оногo магистрата рочные райцы к определению разных дел вступили, того ради в Магистрате Черниговском определено, оным райцам распределять дела по управлению по магистрату подлежащие следующим порядком, а именно: 1. Приход и содержание денег со всех магистратских доходов быть имеющих и расход оных денег, також досмотр перевоза и важницы и собрание с оных всех доходов, а в том числе и из шинку у перевозницкой хатки горилки райце пану Афанасу Широградскому. 2. Сбор по расположениям магистратовым квартальных денег и отдача оных в полковой комиссариат за квитанциями райцу пану Федоту Митаревскому. 3. Содержание мельницы и хлебными и денежными доходами, особливо же того кварталмейстерская должность и показание торговых цен, також содержание указных мер и присматривание на торгах, чтоб хлеб покупаем был на указные меры райцу пану Корнею Здору. 4. Щетческую должность в полковой черниговской щетной комиссии иметь, а над то отдачу подвод под переезжающих чинить и прогонные деньги собирать райце пану Игнату Бардадиму. 5. Помянутую предосторожность от

пожару, досмотр инструментов, при магистрате имеющихся к тому случаю принадлежащих, райце пану Ивану Грищенку” [139, арк. 9].

Канцелярію магістрату очолював міський писар, посада якого також була виборною. Так, у 1759 р. захворів писар М. Санковський. Його обов’язки тимчасово виконував канцелярист Г. Лопата. Крім нього на посаду міського писаря претендували канцеляристи Т. Митаревський та М. Поддубик. Перевагу було надано Г. Лопаті, який і очолив у 1760 р. міську канцелярію [157, арк. 89]. Писар магістрату відав діловодством, яке мало концентруватися безпосередньо у службовому приміщенні, а “не по приватним домам” [314, с. 453].

Влада вїята і магістратських урядовців поширювалася на міщан, приписаних до міста посполитих і мала цивільний характер. Магістратська старшина – вїйт та бурмистри – не отримувала грошового жалування, натомість одержувала “на уряд” рангові села й сіножаті. Єдиний виняток становив писар, який окрім рангової землі мав ще й невелику платню.

Крім виборних посадовців магістрат винаймав допоміжний апарат, який складався з канцеляристів, підканцеляристів, копїїстів, десятників, городничих (пізніше поліцмейстерів), “пляцовой” сторожі, возних, шафарів (збирачів податків) та інших так званих магістратських “слуг”. Кількість останніх залежала від поточних потреб магістрату. Усі вони отримували досить низьку платню, внаслідок чого службовці постійно клопоталися про її підвищення.

Безпосередньо міському писарю підпорядковувалися канцеляристи, підканцеляристи та копїїсти – загалом близько 6 – 8 осіб. Кожному окремо, враховуючи попереднє місце роботи, стаж, а також здібності, магістрат визначав щорічне жалування.

Відомо, що пожежа 1750 р. поставила магістрат у доволі скрутне фінансове становище, відтак упродовж року уряд не міг розрахуватися зі своїми службовцями. Підканцелярист Г. Тумашевський отримав за рік служби 3 руб. Г. Лопата у березні 1751 р. був прийнятий на службу в

магістрат “к канцелярским делам”, і тільки наприкінці 1752 р. йому було призначено жалування у розмірі 6 руб. У 1757 р. М. Трощинський був прийнятий на службу в магістрат канцеляристом із жалуванням 6 руб., але відразу було зазначено, що “за окончанием же года по усмотрению службы его Трощинского впредь с подвизанием большего числа денег за оную службу рассмотрения имеет быть учинено” [129, арк. 31-32]. На початку 1758 р. М. Трощинський звернувся до магістрату з проханням “определить ему безобидное жалование” через те, що він перебуває у великій скруті “и на каждодневную пищу на день по 2 копейки не выходит”. Враховуючи його скрутне матеріальне становище, магістрат призначив жалування 10 руб. на рік [129, арк. 35-36]. Протягом 1755 – 1757 рр. канцелярист М. Савич отримував 3 руб. на рік, а з 1758 р. жалування було підвищено до 5 руб. [129, арк. 39].

У жовтні 1758 р. канцелярист Г. Лопата звернувся до магістрату з проханням підвищити йому жалування, зазначивши, що на службі перебував з 1751 р. Магістрат постановив видати йому “за сей год” 12 руб. [129, арк. 43]. У 1759 р. полковий підканцелярист Є. Дранковський перейшов на службу в магістрат на посаду канцеляриста з жалуванням 5 руб. У 1760 р. І. Стодола, звільнившись з посади полкового канцеляриста, був прийнятий у магістрат канцеляристом з річним жалуванням 6 руб. Того ж таки року І. Стодола просив вже про підвищення жалування до 9 руб. і отримав згоду магістрату. Заробітна плата магістратського писаря суттєво відрізнялася від жалування канцеляристів. Наприклад, писар М. Санковський у 1759 р. отримував 20 руб. на рік [129, арк. 46].

Магістратські службовці й надалі клопоталися про збільшення платні, через що 8 жовтня 1765 р. з’явилася постанова магістрату “О распределении канцелярским служащим жалования” [129, арк. 183-185]. У ній зазначалося, що згідно указу Малоросійської колегії, а також внаслідок постійних скарг службовців магістрату, річне жалування останнім з 1 січня 1766 р. буде підвищено. Проте магістратський писар Г. Лопата та канцелярист

Є. Дранковський вимагали негайного звільнення через те, що їхньої платні не вистачало на прожиття, але керівництво магістрату побоювалося, що “никто другой на их место не сыскался, яко больше при магистрате дельных людей нет”. Відтак, на 1766 р. писарю Г. Лопаті було призначено жалування 40 руб., першому канцеляристу, “кое место должен ныне содержать”, Є. Дранківському – 30 руб. “да з хлеба 2 четверти жита, 2 четверти гречи и пол четверти пшеницы”, іншому канцеляристу, “кто может сыскался”, – 20 руб. “да четверть жита, четверть гречи”. Двом підканцеляристам було призначено по 10 руб. і “по пол четверти жита, пол четверти гречи, и то хлеб отпускался бы з мельницы магистратский Погореловской”, двом копіїстам – по 5 руб. [129, арк. 185]. Про підвищення річного жалування магістрат рапортував до “Скарбу войскового”, зазначивши, що “в оном магистрате умножились и впредь могут умножиться письменные дела, а канцелярских служителей при магистрате весьма мало, которым в делах управляться никак не можно, и только один канцелярский служитель остался, другие же, по причине произведения им малого жалования просят увольнения” [129, арк. 185 зв.]. Отже, щоб “оных удержать и других заохочить и быть при магистрате”, міський уряд змушений був підвищити жалування канцелярським службовцям. Канцелярія військового скарбу погодилась з діями магістрату, про що і сповістила останній.

Після цього до магістрату почали надходити численні заяви про прийняття на канцелярську службу. М. Бочков, який впродовж 1759 – 1765 рр. служив канцеляристом Чернігівської духовної консисторії, у травні 1766 р. був призначений магістратським канцеляристом. Тоді ж підканцелярист А. Іваницький був призначений канцеляристом. 1767 р. були прийняті на посади канцеляристів М. Мартиненко, який з 1766 р. служив у Чернігівській полковій канцелярії “для обучения письменных канцелярских дел и до селе там находился”, та канцелярист “гродский” Я. Ладонка [129, арк. 190-191, 194, 206-207].

У середині 70-х рр. XVIII ст. жалювання службовцям магістрату знову було підвищено. Відтак, у грудні 1774 р. річний оклад писаря Є. Дранковського становив 60 руб., канцеляриста Г. Коморівського 26 руб., канцеляриста Й. Мазура 15 руб., канцеляриста І. Василевського 14 руб., канцеляриста А. Іваницького 16 руб. Додатково канцелярист Г. Коморівський отримував жита 2 чверті, гречки чверть та пшениці 4 “четверичка”, інші канцеляристи – чверть ржи та гречки чверть і 4 “четверичка” [188, арк. 56-57]. Жалювання підканцеляристів становило 6 руб. на рік, а копіїстів – 2 руб.

Але й надалі до магістрату надходили численні прохання від канцелярських службовців про “определение безобидного жалования”. Через це у березні 1779 р. писар Є. Дранковський склав іменний список канцелярських службовців магістрату з тим, щоб визначити, кому необхідно підвищити річні грошові оклади [188, арк. 173-174]. Так, без змін залишилася платня старшого канцеляриста Й. Мазура – 30 руб. та канцеляриста Т. Бардадима – 20 руб. на рік. Підканцеляристам М. Головинському та Д. Коробці платню було підвищено на 2 руб., відтепер вони мали отримувати по 9 руб. на рік. Копіїстам І. Орловському та М. Лопатину, які досі “не имели никакого положения”, було надано по 3 руб. 50 коп., копіїстам К. Онисимову, “в рассуждение его сиротства, что по оному он нужен в денежной пище”, та П. Свислоцькому, який “изобучается к делам и не справляется почесно”, по 2 руб. А. Бережницькому та Н. Куйданову, які щойно приступили до виконання своїх обов’язків, річне жалювання не було підвищено [188, арк. 174].

У 1781 р. магістрат постановив, що “производитъ окладного жалования писарю и канцеляристам сего магистрата служителям в год по 140 рублей которое им и производилось”. Отже, загальна сума, що була виділена на платню писарю та канцелярським службовцям становила 140 руб. За 5 місяців служби писарю Є. Дранковському було виплачено 25 руб. Новопризначений писар Й. Мазур за останні 7 місяців служби мав отримати

43 руб. Двом канцеляристам магістрат мав сплатити 46 руб., двом підканцеляристам – 15 руб., п'ятьом копіїстам – 11 руб. Хлібне жалування канцеляристів залишалося незмінним, “кому что положено” [188, арк. 240]. Двори, в яких мешкали канцелярські службовці, були звільнені від постою, вони також не сплачували податки у магістрат [129, арк. 53].

На службі в магістраті перебували й десятники. Як зазначив В. Дядиченко, їхні функції були близькі, а може й цілком тотожні функціям осавульчиків, які виконували різні доручення: викликали до магістрату потрібних осіб, доставляли документи з установ, допомагали городничому наглядати за порядком у місті [389, с. 295, 297]. Серед службовців Чернігівського магістрату не було осавульчиків, але регулярно призначалися десятники “всякого года в магистрат для караула и посылок”. Вони, зокрема, згадувались під час перепису міського населення 1763 р. – загалом 6 чоловік. 1766 р. при магістраті також було 6 десятників, жалування яких становило 10 руб. на рік [139, арк. 5-5 зв.]. Однак, у грудні того ж таки року за наказом Генеральної скарбової канцелярії магістрату було заборонено сплачувати десятникам жалування з “статейных магистратских денег, не указанных в расходе”. Було зазначено, що “за оных не указанных статейных магистратских денег определенных на десятский расход с урядников Черниговского магистрату взыскать штраф те все шестьдесят рублей, за которые оных десятников договорили, и те деньги по взыскании за нынешний год отдать тем десятским в руки за расписками, а с казенных денег, ежели что тем десятским уплачено, возвратить в ту сумму, и впредь оному Черниговскому магистрату магистратских денег не употреблять без указу канцелярии скарбовой” [139, арк. 5 зв.]. Десятники призначалися з числа міщан по черзі. Причому магістрат заздалегідь мав попередити про призначення і надіслати відповідні “білети”. У магістраті складався реєстр, “кто именно и каких годов з мещанства черниговского и подсудственных магистратовых были при магистрате десяцкими и сколько кто служил з якого времени и по какой час” [142, арк. 7]. Впродовж 1772 р. функції

десятників виконували 14 чоловік (перше півріччя – 6, друге – 8), 1773 р. – 11, 1774 р. – 6, 1775 р. – 16 (по 8 на півріччя), 1776 р. – 12 (по 6 на півріччя), 1777 р. – 16 (по 8 на півріччя), 1778 р. – 19, 1779 р. – 22 (по 11 на півріччя), 1780 р. – 18 (призначалися кожні 3 місяці), 1781 р. – 18, 1782 р. – 18 [142, арк. 7-20].

Наприклад, у червні 1776 р. магістрат надіслав “білет” мешканцю Чернігова “промышленнику” Г. Дегтярю, в якому зазначалося, що прийшла його черга відбувати десятницьку службу “с промысла своего” з 1 липня 1776 р. до 1 січня 1777 р. Г. Дегтярю було наказано “с получения сего сыскать зараз же в должность десятскую в магистрат исправного человека, вежливого и не малолетнего не престарелого..., порядочно представить в магистрате на полгода в службе следующего июля с 1 числа все непременно, ибо ежели ты такого не представишь человека в десятские, то и промыслу мещанскому позволенному иметь быть в сем городе не допущен будешь” [142, арк. 1].

За дотриманням правопорядку у місті стежили городничі, одного з яких призначав магістрат, а іншого – Чернігівська полкова канцелярія [439, с. 47]. До магістратської обслуги належала “пляцова сторожа”, що являла собою міську варту, яка охороняла торгівельні приміщення, склади, виловлювала та брала “под караул” “бродяг” та жебраків. Платня була невелика: у 1758 р. П. Плюзь отримав лише 2 руб. річного жалування. У 1781 р. жалування “пляцовой сторожі” становило 7 руб. 50 коп. на рік [129, арк. 33; 144, арк. 61 зв.]. У лютому 1773 р. магістрат отримав промеморію Чернігівської полкової канцелярії, в якій зазначалося, що “для лучшего порядка и пресечения воровства и воровских приходов и прочих непотребных людей иметь по улицам з дворов и жителей караулы с ружьем, у кого какое найтись может, а в кого ружья не будет, и з большими дубинами” [193, арк. 20-20 зв.].

Серед магістратських служителів згадуються “возні”, обов’язки яких у такий спосіб були визначені у “Правах, за якими судиться малоросійський

народ”: “Должность его имеется, посылки от магистрата с позовными по делам челобитческим, отправлять для поставки в суд ответчиков, либо свидетелей и прочих по какому делу потребных людей, також для вручения или отдачи во владение определяемых кому по приговору судовому имений и пожитков, для осмотра с приданным от к нему веры годными людьми побоев, ран, шкод, разорений и описанию оных, кому б то от кого приключиться могло, и для прочих разных потреб и случаев, что же он, возный, по таким своим посылкам и поручениям управит” [314, с. 457]. Отже, возний вважався офіційним посильним магістрату. Він вручав міщанам позови, приводив їх до магістратського суду, засвідчував завдані збитки, кривди, побої. У 1770 р. “гродский возний Кольчицкий” разом із полковим – Д. Біlichem подали до Чернігівської полкової канцелярії відомість про підсумки перепису населення міста [71, арк. 1а].

Щороку в середині березня магістрат наймав за контрактом шафаря на магістратський пором. Його жалування у 1779 – 1781 рр. становило 7 руб. У контракті чернігівського міщанина Я. Петровського зазначено: “договорился быть магистратским шафарем на пароме ценою 7 рублей, и в той должности должен быть потом, пока совсем река не замерзнет, и обходиться имею постоянно, собирать с оного парома денег, как мне от магистрата приказано будет, без всякой и малейшей себе устойки, также и за паромщиками в порядочном и трезвенном их обхождении насматривать должен” [143, арк. 2б].

Серед магістратських службовців були також “слуги магістратські”, рід занять та обов’язки яких не були чітко визначені. У документах 1779 р. згадується магістратський слуга І. Рибаків, грошове жалування якого становило 12 руб., хлібне – “3 четверти” пшениці, ржи та гречки. У 1781 р. у видатковій відомості за грудень зазначено, що “слуге” магістрату І. Сердюкову видано 12 руб. жалування, а також “за делание чернил” 3 руб. [144, арк. 61 зв.].

Крім того, магістрат зобов'язаний був призначати з-поміж міщан “погонщиків” для війська та “зборщиків”, “щетчиков” або “завидовцев” для збирання податків. В. Дядиченко згадує їх серед служителів магістратів та ратуш [389, с. 298]. Вони призначалися на вимогу Чернігівської полкової канцелярії, у розпорядженні якої і перебували. У 1731 р. вїт Й. Титович у листі до гетьмана Д. Апостола зазначив, що магістрат призначав збирачів податків “в Слабинскую, Выбельскую, Роискую, Белоускую и Полковую сотни по два человека”, що викликало незадоволення міщан [315, с. 97]. На вимогу полкової канцелярії із серпня 1750 р. по серпень 1751 р. магістрат призначив “зборщиками” Д. Станіславського та І. Бардадима [128, арк. 5]. Збирачам державних податків магістрат мав сплачувати жалування. Так, наприклад, у 1729 р. “щетчик” К. Іванович скаржився гетьману Д. Апостолу на Чернігівський магістрат, який не видав йому жалування за останні 10 місяців служби [14, арк. 1-3]. Досить часто колишні “зборщики” податків згодом займали посади райців. Так, подібний вишкіл пройшли райці І. Бардадим, Ф. Железняк, Д. Станіславський, М. Рак, Г. Здор.

До компетенції “зборщиків” належало збирання “покуховного” та “показанщини”, що мали надходити до Генеральної скарбової канцелярії. Універсал чернігівського полковника П. Полуботка 1710 р. наголошував, що “хто горелкою шинкует, брати от кухвы по десять золотых, а от носатки по золотому, и для отбирания того датку покуховного пристановили з козацкой и мещанской стороны певных и правдивых двох человек..., жадаем и приказуем, абы от отдаванния покуховной повинности по десять золотых, а от носатки по золотому; нехто як з духовного, так з козацкого и мещанского чину не был спречным” [315, с. 86]. 1751 р. був виданий гетьманський універсал, яким встановлювався новий розмір “показанщини” та “покуховного”: “показанщину, покуховное [...] во всех полку Черниговского сотнях взимать как с владельцев, духовных и мирских, и казаков, и пополитых равно. А именно: показанщины от винокурного казана в год по

1 руб. 20 коп. Покуховного вишинкованого вина с куфы по 2 руб. от носатки по 20 коп.” [128, арк. 35].

Надаючи Чернігову конфірмації на магдебурзьке право, царський уряд залишив за магістратом право збирання податків, які до міської скарбниці сплачували ремісники, купці та шинкарі. Під час проведення ярмарків або торгів у місті магістрат збирав гроші з торговельних крамниць. Приїжджі купці зобов'язані були сплачувати торгове мито від вартості привезених товарів – коней, худоби, збіжжя, риби, а також вагове, помірне та “мостове” – за місце на торжищі [346, с. 395]. Платня стягувалася також за перевіз на р. Десні, користування міськими озерами, луками та млинами. Протягом XVIII ст. магістрат постійно здавав в орендну міські озера.

У 1666 р. російський уряд спробував провести на Лівобережній Україні податкову реформу з метою поповнення царської казни. У Чернігові заможні ремісники і торговці мали сплачувати одну копу (50 копійок), решта – 0,5 копи. Разом на 182 двори “торгових та промислових людей” накладався податок 93 рублі 12 алтин 3 “деньги”. Сума податку з ремісників коливалася від 1 копи до золотого (20 копійок) на рік. Загальна сума податку з ремісничих дворів становила 23 рублі 7 алтин 2 “деньги”. Міщани, які займалися землеробством, крім грошового податку, мали сплачувати і натуральний – зерном, іноді медом. Загальна сума податку сягала 24 рублів 20 алтин 5 “деньги”. Господарі найбідніших осель (12 дворів) мали сплачувати по 2 рублі 20 алтин 4 деньги на рік. Отже, загальна сума податку, яку чернігівське міщанство мало сплатити до царської казни, становила 144 рублі 95 алтин на рік [307, с. 181]. Однак внаслідок спротиву населення Лівобережної України, що вилився у повстання 1668 р., реформа була скасована, і міщани продовжували сплачувати податки до міської скарбниці та Генеральної скарбової канцелярії. В універсалі гетьмана І. Скоропадського 1709 р., зокрема, зазначалося, що “в городе Чернигове торговому сбору быть при ратуше” [284, с. 366-368; 223, арк. 40-41; 128, арк. 32].

На жаль, пожежа 1750 р. знищила документацію магістрату другої половини XVII – першої половини XVIII ст., що унеможливило реконструкцію прибуткової частини міського бюджету тієї доби – у нашому розпорядженні є тільки фрагментарні відомості з цього приводу. Так, 1728 р. магістрат узяв позику в розмірі 200 руб. у Чернігівської єпископської кафедри під заставу магістратських озер, а починаючи з 1735 р. почав постійно віддавати їх на відкуп [225, арк. 24-28; 315, с. 98-100]. У 1752 р. магістрат брав позики у кравецького та шевського цехів на загальну суму 90 руб., а також у бурмистра М. Єнька – понад 200 руб. [144, арк. 70 зв.; 118, арк. 1-5].

1753 р. прибуткова частина бюджету магістрату становила 494 руб., однак зазначалося, що “на все магистрат имеет записные книги, за которыми по магистрату следует, что расходами ... таковой магистратовый доход всякого года издержуется, и тем магистрат в крайнем оскудении находится”. Коштів не вистачало на покриття усіх витрат. Крім того, магістрат мав великий борг, що сягав 700 руб. [8, арк. 2-3].

Того ж таки 1753 р. до Чернігова був призначений лікар Я. Узнанський [100, арк. 1-5], якому магістрат мав виділити квартиру та надати щорічне жалування у розмірі 144 руб. [36;160, арк. 17]. Неспроможний виплачувати зазначену платню, магістрат відразу повідомив Генеральну військову канцелярію про звільнення “от службы лекаря Якимя Узнанского” і просив “определения в городе Чернигове к лекарской должности на таком содержании из свободною квартирою, как тамо до сего определяемый от медицинской канцелярии лекарь находился” [160, арк.11; 105, арк. 2-5]. Між іншим, у рапорті зазначалося, що раніше лікарів на утриманні Чернігівського магістрату та “обывательском” ніколи не було, “и теперь магистрату содержат глядя на скудость магистратовую не на чем, ибо хотя до магистрату как в прежних годах за бытие Малороссийской коллегии в приходе было двести рублей денег, так и после того до минувшего 745 году, яко и ныне точно имеется же приходу з магистратовых статей двести рублей

да из собираемого в городе Чернигове до магистрату поковшевого збору, каков по силе высокомонарших грамот магистрату жалованных и гетманских универсалов в минувшем 745 году по указу Войсковой генеральной канцелярии отдан в магистрат” [160, арк. 12].

Тільки починаючи з 60-х рр. XVIII ст. у магістратському архіві збереглися документи, що досить докладно ілюструють фінансовий стан міського уряду. Так, у січні 1764 р. була складена окрема відомість “сколько на лице при магистрате денежных сумм есть, да и с тех магистратских доходов в год по сколько на расходы денег и прочего и на что именно, да и по указам ли или определениям издержано” [113, арк. 99, 101-101 зв.]. Зазначено, що у 1763 р. за магістратські озера та сіножать, які перебували у відкупі, магістрат отримав 350 руб. Борг магістрату на початок 1763 р. становив 332 руб., наприкінці року він зріс ще на 160 руб., “а часть того давнего долгу на сумму 332 рубля ныне еще остается на магистрате, проте вновь за прошлый год за исходом всех денег на разные расходы, как о том в Войсковую Генеральную канцелярию и Скарбовую канцелярию представлено от магистрата..., чрез рочных райцев на необходимые магистратские расходы занять 50 рублей денег на процент, да после, того осталось на магистрате в долгу неоплаченное за сентябрьскую треть лекарю Узнанскому жалованье 48 рублей, да писарю магистрата и канцелярским служителям за прошлый год осталось же жалования до 60 рублей, по сему над прежний долг прибавилось за прошлый один год вновь на магистрат долгу 160 рублей” [113, арк. 101 зв.]. Гроші були витрачені на потреби магістрату – ремонт і облаштування магістратського будинку, млина, порому, мостів та гребель, придбання паперу, сургучу, дров, свічок, виплату грошового жалування магістратським службовцям, міському лікарю, сторожі тощо.

Збереглися грошові рахунки, які засвідчують прибутки та витрати магістрату за 1766 р. – “книги доходов и расходов заполняли райца Фома Железняк, Иван Санковский, Демьян Гриб, вместо райцы Данилы

Станиславського було поручено райцу Павлу Калужинцу” [139, арк. 25-26 зв.]. Відтак, 1766 р. “в приходе” магістратському було 801 руб. 69¹/₄ коп. (Див. Табл.2.1).

Таблиця 2.1

Прибуткова частина бюджету магістрату 1766 р.

За хутір за р. Десна, який знаходився у відкупі” за контрактом у райці П. Станіславського	115 руб.	
За той же хутір, що знаходився вдруге “у відкупі” за контрактом	231 руб.	
З трьох ярмарків, за крамниці від купців	215 руб.	54 коп
З магістратського с. Петрушин “окладных чиншовых” за “сентябрьскую треть”1765 р. і за 1766 р.	66 руб.	37 коп.
За продану з млина Погорілого “розмеровую пашню”	58 руб.	22 коп.
Залишки за минулий 1765 р. від райці В. Малахова	13 руб.	63 ¹ / ₄ коп.
За продані шкури “палых” магістратських коней		90 коп.
З магістратського порому	91 руб.	98 коп.
З магістратської важниці	9 руб.	5 коп.
Разом 1766 р. в “приходе” магістрату	801 руб.	69 ¹ / ₄ коп.

Відомість про витрати магістрату за 1766 р. розписана на 16 сторінках. Вона засвідчила, на що саме райцею Ф. Железняком протягом року видавалися й витрачалися гроші [139, арк. 26 зв.-33 зв.]. Відтак, частина коштів пішла на купівлю канцелярських товарів, будівельних матеріалів, платню ремісникам, яких наймав магістрат, канцелярським службовцям,

міському лікарю та на інші потреби. Витрати магістрату склали 758 руб. 1^{1/4} коп. Решта – 43 руб. 68 коп. переходила на наступний рік.

Крім того зазначалося, що розрахункові відомості мали ще подати “рочні” райці Іван Санковський, Павло Калужинець та Дем’ян Гриб. Разом до магістратської скриньки вони мали повернути 43 руб. 22 коп. “остаточных денег”. Зокрема, відомість райці І. Санковського, “сколько в приходе с парома магистратского, також и з шинка при оном горелки состоит денег чрез прошлый 1766 год” засвідчила, що з магістратського порому “с переезжавших чрез оной людей” було зібрано 103 руб. 20^{2/4} коп., з шинка при поромі – 14 руб. Отже, “в приходе” у І. Санковського 1766 р. усього було 117 руб. 20^{2/4} коп. З цієї суми 91 руб. 98 коп. було передано до магістрату, частина суми пішла на ремонт порому, придбання будівельних матеріалів та платню перевізнику. Витрати становили 103 руб. 2 коп. [139, арк.42-42 зв.]. Решту суми – 14 руб. 18^{2/4} коп. належало повернути магістрату. Райця П. Калуженець, який замість райці Д. Станіславенка відав зборами з магістратської важниці, мав повернути за 1766 р. 1 руб. 62 коп. Райця Д. Гриб надав відомість щодо прибутків з магістратського млина Погорілого [139, арк. 17] (Див. Табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Натуральний прибуток магістрату за 1766 р.

“Приход хлебной”	Четверті	Четверики
Жито	44	6
Пшениця озима	6	1
Гречка	3	7
Солод	6	5
Просо	1	

Частина “хлібу” була витрачена на оклади “по определениям и повелениям магистратским”, решта продана на суму 106 руб. 50 коп. З цієї суми було витрачено 79 руб. $44\frac{2}{4}$ коп., з яких 58 руб. 22 коп. було сплачено до магістрату, частина грошей пішла на купівлю заліза, деревини, ремонт млина. Решту суми – 27 руб. $5\frac{2}{4}$ коп. належало повернути магістрату [139, арк. 18-18 зв.]. Таким чином, на початку 1767 р. у магістратській скарбниці нараховувалось 86 руб. 90 коп. Саме ця сума і переходила у розпорядження райці А. Широградського. Магістрат мав борг, хоча про нього і не згадувалося, і тому не міг виділити необхідної суми на зведення нових крамниць. З цього приводу у березні 1767 р. магістрат сповіщав Генеральну скарбову канцелярію про те, що найчастіше “сумма, которая в приходе получается в расходе без остатка идет, магистрат и в долгах бывает” [139, арк. 68-69].

Схоже на те, що тільки на рубежі 70 – 80-х рр. XVIII ст. прибуткова частина бюджету магістрату почала перевищувати видатки. Про це свідчить, зокрема, “Ведомость о приходе и расходе денежной казны” за 1781 р. [144, арк. 1-71] (Див. Табл. 2.3).

Таблица 2.3

Бюджет Чернігівського магістрату 1781 р.

Місяці	Прибутки	Витрати	Залишок
Січень		31 руб.57 коп.	3.804 руб. $7\frac{1}{4}$ коп.
Лютий	49 руб. 30 коп.	8 руб. 67 коп.	3.844 руб. $70\frac{1}{4}$ коп.
Березень	11 руб.	28 руб. 52 коп.	3.827 руб. $18\frac{1}{4}$ коп.
Квітень	5 руб. 19 коп.	19 руб. 48 коп.	3.812 руб. $94\frac{1}{4}$ коп.
Травень	129 руб. 36 коп.	80 руб. 77 коп.	3.861 руб. $53\frac{1}{4}$ коп.
Червень	40 руб. 69 коп.	86 руб. 75 коп.	3.908 руб. $59\frac{1}{4}$ коп.

Продовження таблиці

Місяці	Прибутки	Витрати	Залишок
Липень	702 руб. 5 ¹ / ₂ коп.	49 руб. 49 коп.	3.256 руб. 2 ³ / ₄ коп.
Серпень	26 руб.	77 руб. 7 коп.	3.307 руб. 9 ³ / ₄ коп.
Вересень	74 руб. 45 коп.	275 руб. 75 коп.	3.508 руб. 39 ³ / ₄ коп.
Жовтень	79 руб. 91 ¹ / ₂ коп.	213 руб. 66 ¹ / ₂ коп.	3.374 руб. 64 ³ / ₄ коп.
Листопад	4 руб. 96 коп.	29 руб. 61 коп.	3.349 руб. 99 ³ / ₄ коп.
Грудень	73 руб. 15 ¹ / ₄ коп.	~1.338 руб. 96 коп.	2.084 руб. 18 ³ / ₄ коп.

Надходження до бюджету магістрату та його витрати у 1781 р. розписані по днях. Місячні відомості засвідчені підписами вйта Н. Шарого та бурмистрів В. Малахова, М. Мартиненка та І. Єнька. Гроші надходили з крамниць під час ярмарків, магістратських озер, міського порому, млина Погорілого, за проданий хліб, гречку та сіно.

Відтак, з магістратських крамниць під час Хрещенського ярмарку у січні було зібрано 49 руб. 30 коп., під час ярмарку у червні – 26 руб. 15 коп., у липні – 32 руб. 35 коп., під час Євстафіївського ярмарку, який відбувався у вересні, – 31 руб. 40 коп. З магістратського порому навесні зібрали 53 руб. 85 коп., влітку – 73 руб. 71 коп., восени – 26 руб. 56 коп. У березні було прийнято від різницького цеху за минулий 1780 р. “за содержание оным цехом магистратские резницкие и рыбные лавки” 11 руб. Найбільші суми надійшли від магістратських “статей”: за риболовлю – 210 руб., за луки за р. Десною, що перебували у трирічному відкупі у Чернігівського полку, – 267 руб. Щодо витрат, то кошти витрачались переважно на придбання будівельних матеріалів для магістрату, порому та млина, канцелярських товарів та зарплатню магістратським службовцям і ремісникам по найму. У

липні магістрат сплатив 650 руб. до Генеральної скарбової канцелярії “для казенных новоучрежденных в уездных городах строений” [144, арк. 29 зв.-30]. У жовтні чимало коштів пішло на ремонтні роботи в місті, пов'язані з урочистою зустріччю великого князя Павла Петровича та княгині Марії Федорівни. Того ж таки 1781 р. магістрат сплатив нарешті борги за 1752 – 1753 рр. Відтак, 211 руб. 80 коп. магістрат повернув бурмістру І. Єньку, “приговоренные по решению магистратовому деньги должны сим магистратом з 752 и 753 годов умершему оною Енки отцу бурмістру черниговскому Михаиле Енке за вывезенного ... на магистрат по заказу сего магистрата двуглавого орла медного, позолоченного, и за прочие сборы в магистрат на разные магистратские городские нужды денег” [144, арк. 61 зв.-70 зв.], 40 руб. було повернуто цехмістру та підскарбію кравецького цеху (“сим магистратом в цех кравецкий з 1752 году 22 мая по облеку ... взятые было з оною их цеху на нужды магистратские употребленные при покупке каменного магистрата и на прочие надобности”) та 50 руб. – шевському цеху [144, арк. 71]. Із скарбниці було виділено 450 руб. на завершення будівництва парадної брами при в'їзді до міста, “по недостатку собранных было с граждан черниговских по расположениям магистратским до 800 руб. денег”. Значна частина коштів пішла на транспортні витрати та жалування службовцям магістрату.

Таким чином, після надання магдебурзького права у Чернігові було сформовано орган міського самоврядування – магістрат, який складався з однієї колегії – ради у складі обраних міщанами в'їта, бурмістрів і райців. Міською канцелярією відав писар. Персонал магістрату складався з канцеляристів, підканцеляристів, копіїстів, а також возних, “пляцовой сторожі”, шафаря магістратського порому і обслуги, які винаймались здебільшого за контрактом і отримували платню. Бюджет магістрату, джерела надходжень до якого були досить чітко визначені у законодавчих актах, аж до кінця XVIII ст. залишався незбалансованим, що породжувало численні проблеми у діяльності міського уряду.

2.2. Земельні володіння Чернігівського магістрату

Крім розширення владних повноважень, магдебурзьке право передбачало земельні надання і чітке окреслення території міста. Про це, зокрема, йшлося у королівському привілеї 1623 р.: “и в рассуждении домов, огородов и грунтов, которые городу нашему Чернигову чрез ревизора нашего Иеронима Цехановича подсудка Смоленского и товарища его в отведении и в определении будут” [199, арк. 2]. За слушним зауваженням Д. Багалія, надання ґрунтів і демаркація міського кордону були обов’язковою передумовою запровадження магдебурзького права [346, с. 394]. Проте І. Цехановичу довелося рахуватися з місцевими реаліями. Він, зокрема, писав: “так как вблизи города Чернигова много находится земель, принадлежащих людям духовного звания, о коих при ограничении, верных сведений собрать не было возможности, то, чтобы не нанести беспокойства духовенству, из черниговского ограничения исключая 160 волок” * [292, с. 156]. Відтак, 25 березня 1625 р. місто отримало королівський привілей, в якому чітко окреслена ревизором І. Цехановичем територія передавалася щойно обраному міському уряду – магістрату [209, арк.1-4]. Земельна власність магістрату становила 66 волок. З них 30 було виділено на “ратушний” фільварок, 20 – на ранг вїйта, 12 – на ранг бурмистрів, 4 – на ранг писарів [199, арк. 3; 346, с. 394]. Територія, що опинилася під юрисдикцією магістрату, охоплювала мало не половину повіту: починаючи від села Шестовиці біля гори Шестовицької до Гацківської балки, до ліска балкою в річку Козел, Козлом вниз до річки Верепець, Верепеттю вверх по Заліссю, по Котчому до Тяглою Ляда, від Ляда до села Пльохове до насипного валу, через Пльохів ліс у Лебедине болото і з того болота до річки Рудки, Рудкою до села Жукотки, від того села до річки Бичалки, тією річкою вниз до Рудки в річку Білоус, Білоусом вверх до Мохнатової гатки, від тієї гатки з Білоуса в Хмельницький рівчак, Хмельницьким рівчаком через

* Волока – одиниця виміру земельної площі, що дорівнювала 19,5 десятинам.

чернігівську дорогу, яка вела з Чернігова до Сибережі, а від тієї дороги дібровою прямо в балку, а балкою до Колодязиків, а з Колодязиків до Ржавця, а Ржавцем в Стрижень, Стрижнем вверх в правий бік балкою в Криницю, звідти суходолом через діброву до Луб'яного острова в річку Свинь, далі вниз до озера Стародуб, через річку Десну Свинською переволокою до Пчельського озера, через Ясецьку діброву, поза селищем Долговим, в Чорну Лозу, від неї в діброву до Струги Муравейської, Муравейською Стругою вниз по річці Здвиж, з тієї річки в річку Мамчу, через річку Десну, від Мамчі в озеро Опромот і в річку Маломолку до селища Шестовицького [209, арк. 1 зв.-2; 284, с. 358-359; 305, с. 171-172]. Крім того, чернігівські міщани отримали право вільно заготовляти дрова і будівельну деревину в Слабинському лісі, але бортні дерева мали використовувати лише слабинці [418, с. 35]. Королівський привілей 1625 р. визнав це право за чернігівськими міщанами [209, арк. 1 зв.-2]. 1 липня 1650 р. король Ян Казимир підтвердив земельні пожалування у вигляді конфірмаційного привілею, хоча з огляду на політичний момент цей акт мав суто формальне значення [294, с. 70-72].

Власністю міста були землі, одна частина яких призначалася на оранку та сінокоси міщанам, друга – на вигін для їхньої худоби, а третя – на потреби власне магістрату. За користування оранкою, сінокосами та вигоном міщани мали сплачувати податок. Що ж до землі, відведеної безпосередньо магістрату, то частина її надавалася у вигляді рангових маєтків на уряди міських посадовців, а решта здавалася в оренду.

У другій половині XVII ст. козацькі гетьмани та полковники передали Чернігівському магістрату деяке майно та маєтності, які раніше були джерелом утримання замку та його коменданта, а також інших урядовців. Російський уряд, шукаючи собі надійну опору в Україні, зі свого боку, також намагався задовольнити прохання міщан. Конфірмаційні грамоти Чернігову були надані у 1655, 1660, 1666 та 1690 рр. Остання з них містила витяги з королівських привілеїв 1623 та 1625 рр., зокрема визначення “граници тех

земель городовых” [284, с. 352-362]. Формально підвладна магістрату територія протягом другої половини XVII – XVIII ст. залишалася незмінною.

Водночас численні гетьманські універсали засвідчують наявність гострих проблем, що постали перед магістратом з приводу його земельних володінь протягом другої половини XVII – XVIII ст. Гетьмани здебільшого підтверджували давні привілеї, а також вносили свої корективи і доповнення. Серед законодавчих актів гетьманського уряду особливе місце посідають оборонні універсали на володіння селами, млинами, сінокосами.

Вже на початку Української національної революції середини XVII ст., у листопаді 1649 р. гетьман Б. Хмельницький надав Чернігову оборонний універсал, яким застеріг місцевого полковника від зазіхань на міську власність. Затверджуючи І. Скиндера війтом, гетьман наділив його правом “радити и правити и волосчанами здавна до места належачими, то ест Слабином, Рудкою, Седнесчиною и иншими, их судити, порядки винайдовати, которого мають слухати и поважати так месчане, яко и волосчане менование, и во всем прилежние привелегие мають бити на складку в чом потреба..., а на мискую потребу перевоз и озера и в дозор млини надаемо до миста належачие” [208, арк. 20 зв., 88 зв.-89; 218, арк. 28-29; 223, арк. 29 зв.-30 зв.; 277, с. 96-97; 287, с. 146-147; 300, с. 145-146; 316, с. 26-27; 320, с. 93-94; 325, с. 37-38]. Крім того, І. Скиндер отримав млини Лопатинський та Застриженський, залишивши за собою свій власний – Кувечицький. Втім, магістрату не вдалося утримати новонабуті села під своєю юрисдикцією. Зокрема, Рудка невдовзі перейшла до П’ятницького монастиря [439, с. 45].

У 1650 р. чернігівський полковник М. Небаба передав магістрату 5 млинів – Старобілоуський, Горілий (Погорілий), Рижиківський, Грицьківський та Попівський на р. Стрижень [208, арк. 20 зв., 88; 218, арк. 29 зв.; 223, арк. 29 зв.; 325, с. 38]. Універсалом від 16 листопада 1657 р. гетьман І. Виговський попереджав чернігівського полковника: “до млина засе Грицковского, который безправне есть взятий и од места одлучоный,

абы так сам п. полковник, як и жадний не втручалсе, пилно и повторне приказуем и жадной ни в чим кривды и перешкоды не чинил, що усе абы иначей не было, под ласкою нашою и срокгим войсковим каранем приказуем” [208, арк. 89-89 зв.; 210, арк. 2; 223, арк. 30 зв.-31; 277, с. 106; 317, № 14, с. 91]. З млинів, пожалуваних М. Небабою, у власності магістрату натовді залишився тільки Погорілий. Натомість, наприклад, млин Грицьківський перейшов до протопопа М. Синдаровського [439, с. 45].

7 липня 1663 р. гетьман І. Брюховецький надав Чернігову 2 універсали. Підтверджуючи грамоти та універсали своїх попередників, гетьман зазначив: “абы так перевоз Черниговский, яко озер, хуторов, млинов, шинков и инних меских доходів спокійне без жадной ни от кого перешкоди заживали” [83, арк. 1; 84, арк. 1; 208, арк. 89 зв.-90 зв.; 223, арк. 32 зв.-33; 315, с. 69; 322, с. 287-289]. В універсалі, адресованому чернігівському полковнику, І. Брюховецький наказав, аби той “месчаном в провектах их не перешкождал овшем, озеро Пчелско, здавна до места належачое, яко их власное привернувши, абисе в волоки войтовские не втручался, аби з своей власности кождии слушне тешити смогл, и без уквивження людзкого заживал” [83, арк.1; 208, арк. 90-90 зв.; 322, с. 288-289;]. На “видатки ратушні” окремим універсалом від 5 серпня 1663 р. був визначений млин Погорілий на річці Білоусі “стоящий, два камени и ступи в себе меючий. Прето приказуем, аби пан полковник и атаман черниговский, яко и ревизори войсковие, за указанием сего листу нашого в держание того млина, од нас на росходи ратушние наданного, жадное перешкоди и трудности не чинили и чинить не важились под войсковим каранием” [82, арк. 1; 208, арк. 90 зв.-91; 223, арк. 33 зв.-34; 322, с. 297-298]. 12 травня 1664 р. І. Брюховецький надав місту ще один універсал, згідно якого громади сіл Анисівки, Напорівки *, Халявин, Велика Вісь і Красне мали виконувати повинності на користь

* Очевидно, йдеться про Напурівку, яка зафіксована в описах Лівобережної України кінця XVIII – XIX ст. у межах Чернігівського повіту.

Чернігівського магістрату, незважаючи на наявність інших землевласників [124, арк. 1; 206, арк. 7-8; 205, арк. 1; 208, арк. 91-91 зв.; 223, арк. 34-34 зв.; 322, с. 323-324]. Універсал був наданий на прохання магістрату, в якому зазначалося, що згадані села “з особливого баченя войскового и нашего” були тимчасово передані чернігівському воєводі І. Волконському та “голове стрелецькому” О. Подтопкіну “для выжевленя”, але вони, “ведлуг стародавних звичаюв до вшеляких поборов, складок, сторож и иных повинностей меских прикладатися збороняют, а не толко тые села, але и ченцом и черничкам черниговским данные”. Отже, універсалом заборонялося воєводі та стрілецькому голові, “ченцом и черничкам черниговским, з особливою бачливости войсковою данные, выш менованные и неменованные, до давних повинностей меских черниговских и до тяжаров прикладатися”.

Подвірний перепис міського населення Чернігова 1666 р. засвідчив, що місту натовді належало 12 озер: “озеро Свинь яко длиною на версту, озеро Песочное длиною на полверсты, озеро Торчин длиною на гон, озеро Неменуемо из закотою длиною на версту, озеро Глушин из Галином и Курином длиною на версту, озеро Сурсенка длиною на гон, озеро Кухое длиною на версту, озеро Бояниччи длиною на версту, озеро Тихое длиною на версту, озеро Густое длиною на полверсты, озеро Скутиха длиною на гон, озеро Святое длиною на гон”, два млини – Погорілий та Яхимівський, угіддя, “на реке Стрижень гребля, а на гребле млин вешнян Яловецкого, а в нем два колеса хлебомельных”. За користування озерами та двома млинами – Погорілим та Яхимівським (Старобілоуським) міщани щороку сплачували до міської скарбниці 8 рублів [305, с. 181].

Втім, склад міських “пожитків” не залишався незмінним. 4 січня 1669 р. гетьман Д. Многогрішний у своєму листі на ім'я наказного полковника чернігівського зобов'язав його спонукати любецького сотника С. Унучка (Посудевського), аби той “жадной справи до любецких мешчан не мит и под свой реймент не привлащати” заради “пожитку”. Гетьман,

“углядаючи през нещасливіе часы ущербок черниговскому войту, и всему майстрату з бурмистрами, и з мещани”, дозволив вйту “любецкими мещанами владети” й наказав їм, щоб “всякое послушенство ... отдавали” [208, арк. 21 зв., 92 зв.; 210, арк. 4; 223, арк. 35; 322, с. 488]. У цьому випадку показове не стільки втручання сотника в юрисдикцію магістрату, скільки те, що Любеч було надано в “послушенство”, як маєтність з посполитими, іншому місту.

13 липня 1672 р. гетьман І. Самойлович підтвердив усі права та привілеї Чернігова *. У цьому універсалі згадувалися вже магістратські села Петрушин, Свинь, Киселівка, Березанка та Хмельниця: “все права и привилея од королей полских на добра, то ест на село Петрушин, на озера меские, земли волок за 30, так теж на млини, еден на реце Белоусе Погорелий, другий, зась на реце Стрижне, Василя Ялоцкого, райци черниговского, стоячие, и перевоз на реце Десне, ратушови Черниговскому для расходов меских надание, так теж на войтовство черниговское, земле пашенное волок двадцать, до того сел три, одно Свин, другое Киселювка, третье Березанка, зо всеми приналежностями, то ест з полями, сеножатми и озеро Пчилск, на бурмистров, зась так же земле пашенной волок дванадцат и село Хмельниця, на писара меского волок чотири, своею государскою грамотою змоцнил и ствердил” [208, арк. 22, 93-93 зв., 218, арк. 31-31 зв.; 223, арк. 35-36 зв.; 284, с. 363; 322, с. 644-645]. Згадані села виникли на магістратській землі, що засвідчує, зокрема, рапорт магістрату від 2 січня 1764 р. на ім'я військового товариша Олександра Шрамченка “в силу Канцелярии Малороссийского Скарбу ордера требованию, якие в магистратском владении суть села, деревни и какие пахотные и сенокосные земли и другие угодия, також какими именно деревнями и угодиями войт и урядники на ранги в силе высочайших грамот и королевских привилеев владеют” [113, арк. 99 зв., 101 зв.]. Зазначалося, що “в сотне Ройской село

* Деякі копії цього універсалу датовані 13 червня 1672 р.

Петрушин с поданными и с принадлежащими потому селу Петрушину угодии оселенное, на наданных тому магистрату по привелеям королевским польским 30 волоках”, а на 20 волоках, які надані були на уряд вйта, “поселились село Березанка и деревни Свин и Киселевка, за чем то село и деревни по гетманским универсалам на ранг вйта черниговского утверждены”. Крім того, на 12 волоках, відведених на ранг бурмистрів, “поселилось село Хмельница и во владении их состоит”. Згідно перепису 1666 р. у с. Петрушин було 13 дворів, “деревне” Березанка – 4, “деревне” Свинь – 5, “деревне” Киселівка – 1 та в с. Хмельница – 1 двір [252, арк. 99 зв.-100, 125, 133-138 зв.].

31 вересня 1687 р. гетьман І. Мазепа на прохання чернігівського вйта видав універсал, в якому зазначалося, що власністю магистрату є село Петрушин, перевіз на річці Десні, Погорілий та Ялоцький млини, озера й орні землі, прибутки з яких надходять безпосередньо до міської скарбниці [223, арк. 37-37 зв.; 284, с. 365-366]. Копію цього універсалу міщани вважали за необхідне подати до Малоросійського приказу для закріплення за містом права на самоврядування царською грамотою – і не випадково. У четвертому пункті Коломацьких статей 1687 р. зазначалося: “кому гетман и старшина за услуги дадут мельницу или деревню или кто у кого купит и универсалы свои на то дадут, и великим Государям их Царскому пресветлому величеству на то они бить челом учнут о их государевою жалованою грамотой в подтверждение того, чтоб великие Государи пожаловали их на те маестности свои милостивые жалованные грамоты дать повелели” [486, с. 86]. Чернігівські магистратські урядовці пред’явили універсал І.Мазепа, в якому, зокрема, йшлося про їхні приватні володіння – села і млини, і здобули підтвердження своїх прав на них з боку царського уряду [251, арк. 28-29; 486, с. 86]. У міщанській чолобитній 1690 р. згадувалося також приміське село Халявин, яке магистрат сподівався юридично закріпити за собою: “село Халявин, которое в ограничении земель наших мещанских, велите [Государь] нам дать мещанам для нашей скудности на ратушу на

поможение” [251, арк. 9]. Конфірмаційна грамота царів Івана та Петра Олексійовичів 1690 р. була надана чернігівським міщанам після ретельного вивчення наявних у Малоросійському приказі документів. Варто зазначити, що, на відміну від інших міст Лівобережної України, Чернігів більше не звертався до царського уряду за підтвердженням своїх прав на самоврядування. Таким чином, у власності Чернігівського магістрату наприкінці XVII ст. остаточно було затверджено село Петрушин з угіддями, два млини – Погорілий та Ялоцький, перевіз на річці Десні, міські озера. Села Свинь, Березанка та Киселівка з усіма угіддями перетворилися на рангову маєтність в'їтів, а село Хмельниця – стало ранговою маєтністю бурмистрів.

Втім, козацька старшина часто-густо не зважала на царські грамоти та гетьманські універсали, і магістрату дедалі частіше доводилося відстоювати свої земельні володіння. Непорозуміння виникали і з родичами колишніх урядовців магістрату. Так, у 1693 р. І. Мазепі довелося з цього приводу розглядати скаргу Чернігівського магістрату. Йшлося про використання млина “сливочого Яхимовского под Черниговом на реце Белоусе стоячого части войсковое розмеровых пожитков” [474, с. 50-51]. В'їт Й. Євлевич у скарзі гетьману І. Мазепі пояснив, що за його попередників магістрат одержував прибуток з того млина. Але удова колишнього в'їта С. Отрохова одержала на нього гетьманський універсал. Гетьман наказав на місці провести “розиск” з цього приводу, який виявив, що раніше “пожитки частей войсковых арендовым способом отберано до ратуши черниговской”, а пізніше частина військова була надана на уряд в'їта, а не конкретній особі. З огляду на ці аргументи, гетьман І. Мазепа змінив попереднє рішення, і удова надалі мала отримувати тільки половину прибутків з млина, а другу половину належало повернути на уряд в'їта [208, арк. 95 зв.-96; 223, арк. 37 зв.-38].

У 1697 р. магістрат судився в Генеральному суді з військовим товаришем І. Молявкою за млин Погорілий. Чернігівський в'їт Й. Євлевич

2 листопада того ж таки року подав гетьману І. Мазепі “Декрет на млин Погореловский против Молявки”, в якому зазначалося що, “он Молявка помененого войта и увес маестрат нетолко словами ущипливыми публично вейсовал ... але и злодейством всех особ урядових Черниговских спотворил в той цел; же якоби все приходы з млинов, з сел, з парому, з вагового, з померного, з стану рыбное ловле, з давна месту для подпори наданих, городови належачие, не на общий пожиток городовий оборочают, але будто войт з бурмистрами и райцами тие все приходы на свой приватний расход межи собою мимо ведомост менших посполитих людей ташлуют и грошми делятся, а побори якобы з убогих людей на расход меский вибирают; также и отое иж он, Молявка, млин Грицков, называемий Погорелий, на реце Белоусе стоячий... по смерти небошика войта Черниговского, Григория Яхимовича, мимо близкост всего маестрату Черниговского за золотих шесть сот купивши, многие пакости не только дозорцам в том млине меском чинит” [315, с. 77].. Справа закінчилася на користь магістрату, і 12 жовтня 1698 р. І. Мазепа надав місту оборонний універсал [208, арк. 94 зв.-95; 223, арк. 38-39].

28 січня 1709 р. гетьман І. Скоропадський своїм універсалом підтвердив права Чернігівського магістрату на село Петрушин з угіддями, села Свинь, Березанку та Киселівку “на уряд войтовский належачие”, село Хмельницю “бурмистрам тамошним в отбуванію уставичних наездов в ратушу порядкуючим” [208, арк. 97-97 зв.; 284, с. 366-368]. На підставі цього універсалу під юрисдикцію магістрату також переходило село Суличівка, “в околичности черниговской положение свое имеющее”. Втім, невдовзі Суличівка була визнана володінням шляхтичів Добронизьких [439, с. 45].

Іншим універсалом від 7 лютого того ж таки року І. Скоропадський підтвердив право власності магістрату на дві сіножати, “а поневаж по разсмотрению Пана Полковника Черниговского сеножати две, одна Мезапетина, а другая Утвишинская для уставичного наездов ратушных отбуваня захованы zostaly, теди и мы Гетман тые сеножати, а бы до Ратуша

Черниговского належалы мети хочем, варуючы того, пилно, абы ништо як з войскових, так из посполитых людей в кошеню травы на общую ратуша Черниговского потребу не важился чинить жадной перешкоды” [208, арк. 23, 98-98 зв.; 223, арк. 42-42 зв.; 315. с. 88-89].

Протягом другої половини 30 – 40-х рр. XVIII ст. урядовці магістрату неодноразово звертались до Правління гетьманського уряду з проханням надати місту конфірмаційну грамоту. Генеральна військова канцелярія своїм універсалом від 11 грудня 1734 р. підтвердила за магістратом право на володіння 30 волоками орної землі, селом Петрушином, млинами Погорілим та Ялоцьким, риболовлями, сіножатями, перевозом на р. Десні. На уряд війта залишалися 20 волок землі, села Свинь, Киселівка та Березанка з усіма угіддями, а на уряди бурмистрів – село Хмельниця, озеро Пчельськ та 12 волок землі [208, арк. 108, 205 зв.; 223, арк. 53-554; 243, арк. 1-3]. Однак, у скарзі міських урядовців 1746 р. зазначалося, що “многие грунты с жалованных на оную ратушу Черниговскую, старшину магистратовую сёл и других угодий в разные владения неведомо почему поотходили”. 19 березня 1746 р. Генеральна військова канцелярія востаннє підтвердила усі земельні володіння магістрату [223, арк. 55 зв.-58; 243, арк. 4-5]. Напевно, внаслідок цього бунчуковому товаришу К.Лизогубу було відмовлено у претензіях на Ялоцький млин на р. Стрижень з угіддями, які залишалися за магістратом. Справа щодо Ялоцького млина була розглянута у Генеральному військовому суді. Причому повірений магістрату Федір Базилевич представив як доказ універсали Б. Хмельницького, І. Брюховецького, І. Самойловича, І. Мазепи та царську грамоту 1690 р. Магістрат отримав “Декрет на млин Ялоцького против Лизогуба”, в якому йшлося, що млин Ялоцький з угіддями залишається за магістратом “по прежнему, а ответчику Лизогубу от владения тоей мельницы отказать” [315, с. 100-102]. Однак, козацька старшина була наполеглива у своїх намаганнях, і у 1764 р. Ялоцький млин таки опинився у власності Лизогубів. Загалом, крім Ялоцького млина до Лизогубів перейшло село Слабин, пожалуване місту Б. Хмельницьким, а також Старобілоуський

(Яхимовський) і Лопатинський млини, надані чернігівським полковником М. Небабою [305, с. 172; 439, с. 45].

Впродовж XVIII ст. поступово змінювалося соціальне обличчя магістратських сіл. Дуже повільно, за винятком Петрушина, зростала чисельність магістратських посполитих, натомість в них з'являлися двори козацької старшини і духівництва. Згідно перепису 1721 р., у магістратських селах поряд з “мужицкими” та “подсуседскими” дворами були козацькі й попівські [247, арк. 4, 8 зв.]. У Петрушині переписано 34 двори посполитих і 38 – підсусідків, 1 двір попівський, 26 дворів козацьких та 1 корчма, у Хмельниці – 13 дворів посполитих, 9 дворів підсусідків та 15 козацьких дворів, у “деревне” Березанка – 5 дворів посполитих, 14 дворів козацьких та 1 двір старшинський, в “деревне” Свинь – 9 дворів посполитих, 1 двір підсусідків та 14 козацьких дворів. Як бачимо, чисельність козацьких дворів у магістратських селах, окрім Петрушина, перевищувала кількість дворів магістратських посполитих.

За даними Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку 1729 – 1730 рр. у власності магістрату перебували 103 двори: 55 – у Петрушині, 25 – у Хмельниці, 8 – у Березанці, 12 – у Свині, 1 двір – у Киселівці та 2 двори – в “деревне” Погорілки, що виникла поряд з млином, який був пожалований гетьманом І. Брюховецьким. Крім того, у Хмельниці було 7 дворів підданих полкового судді Василя Канівського, а у Киселівці 4 двори підданих значкового товариша Прокопа Остаповича [284, с. 32, 44-45, 47-48, 184].

Певні зміни у землеволодінні на Лівобережжі протягом першої половини XVIII ст. засвідчили ревізії 50-х рр. На їх підставі створювалися податкові реєстри – “расположения” по збиранню консистентського податку. Чернігівський магістрат був залучений до проведення цих ревізій і подавав окремо списки міського населення та магістратських посполитих. За даними реєстрів 1752 та 1753 рр. у магістратських селах знаходились численні двори козацької старшини. Зокрема, у селах Свинь та Киселівка було 14

війтівських дворів (1 двір у селі Киселівка та 13 у селі Свині), 6 дворів полкового писаря І. Ярошевича (1 двір у Свині та 5 у Киселівці). У селі Березанка було 7 війтівських дворів. У селі Хмельниця було 20 дворів бурмистрових і 5 дворів удови судді полкового В. Каневського. На хуторі Погорілому було зафіксовано 6 дворів. Найбільшим залишалось магістратське село Петрушин. 1752 р. у ньому було 63 двори, серед яких 4 – “малогрунтових”, 20 – “злидарських” та 39 – підсусідків “владельческих пеших”, 1753 р. – 67 дворів (52 – “крайне нищенские, бездворные”, 14 – “нищенские и бездворные” та 1 – двір “малогрунтовой”) [134, арк. 7-7 зв.; 26, арк. 625].

У листопаді 1765 р. Полкова ревізійна комісія зажадала від магістрату впорядкувати опис міста та надіслати “имеющихся в оном Магистрате на все принадлежащие земли и угодия, деревни и на них принадлежности – грамот, универсалов и крепостей, яко о городе, о цехах – привилегии” [304, № 45, с. 503]. 27 травня 1766 р. до ревізійної комісії було подано Опис Чернігова. У третьому пункті Опису зазначалося: “магистрат Черниговский в ведении своём имеет: здешное мещанство, цехи и прочих подсудственных, на Магистратской земле жителствующих, да особливо того посполитых полку Черниговского сотни Роиской, в селе Петрушине, по Высокомонаршим грамотам Магистрату жалованном, жителствующих подданных Магистратских, с принадлежащими до того села угодии, да статти Магистрату по тем же Высочайшим грамотам и Королевским привилегиям утверждение яко-то: перевоз на реке Десне, при Чернигове находящийся, прозываемый Меский; на реке Белоусе мелницу о двух колах мучных и двух ступних, с футором при том имеющимся Магистратским, и рощею” [305, с. 169]. Далі було перелічено 24 магістратських озера, які натовді орендувала Чернігівська єпископська кафедра.

Протягом 1766 – 1767 рр. з сотенних канцелярій до Полкової ревізійної комісії надійшли статистичні відомості про магістратські села [50-53]. У Петрушині, зокрема, частина земель та дворів належала чернігівському

полковнику П. Милорадовичу, хорунжому Ройської сотні та “асаулу” артилерії полкової Чернігівської Я. Шихуцькому. Магістрату належало 69 дворів, серед яких було 7 “бездворних” хат: “Оних людей мужского пола от 1 до 15 лет – 112, от 15 до 60 лет – 139, престарелых и к работе не пригодных – 6 человек; женского пола от 1 до 15 лет – 82, от 15 до 60 – 125, престарелых и к работе не пригодных – 7 человек; земли же пахотной в трех змениях на 440 четверток, в которых примерно длины 58 верст и 480 сажень, ширины 40 верст и 240 сажень” [53, арк. 859]. За такою ж схемою схарактеризовано й інші населені пункти. У селі Березанка налічувалось 19 дворів козаків і 7 дворів посполитих [51, арк. 165, 483, 501]. У селі Свинь було 13 дворів посполитих [52, арк. 498, 504, 525]. Крім того, на уряд війта “имеется 5 озер, кои погодно в тех же подданных в откупе находятся” [113, арк. 101 зв.]. У селі Хмельниця було 17 козацьких дворів і 15 дворів посполитих [51, арк. 685, 720]. Бурмистрам належала сіножать, частина орних земель, гаї. На хуторі Погорілому було 4 двори та 2 бездвірні хати. Ще гірша ситуація була у “деревне” Киселівка, в якій налічувалося 18 козацьких дворів [52, арк. 566], але зовсім не було магістратських посполитих “кроме пустого подданического дворища”. За війтом залишилася тільки сіножать на лузі біля р. Десни [113, арк. 101 зв.-102]. В опису Чернігова, впорядкованому 27 травня 1766 р., зазначалося, що “деревнею Киселювкою с угодии – вдова Атаманша Сотенная Городницкая Иванова Ярошевичева и живущие тамо козаки и прочие овладели, и ныне владеют” [305, с. 172].

Щодо земельних володінь магістрату в опису 1766 р. зазначалося: “в ограничении положение свое имеющие угодия, в том числе и озера, и определенные волоки земли, так до скринки меской, яко на войта, урядников и мелници – на чин войтовства и мещанам наданные – оним Магистратом и войтом с урядники, по неналежному овладению оних разными чинами и козаками – не владеются; да и протчие все пахотные земле, сенние покосы и другие угодия, состоящие в ограничении городовом, едва не все владеемы суть разными чинами и казаками; а кто именно чем в том городовом

ограничении, и как давно, и почему завладел – о том показания учинит без исследования, за множество овладевших теми добрами, а впрочем по неимению в Магистрате видов, за измертвием старожилов и за погорением в бывшие в Чернигове 1718 и 1750 годов пожары всех Магистратских старинных дел, невозможно” [305, с. 172].

За рахунок земельних володінь міста магістрату іноді доводилось вирішувати свої фінансові проблеми. Зберігся датований 1728 р. вексель або “Заемная расписка Магистрата”, в якому йдеться про позику грошей та оренду міських озер: “Мы, ниже именованные, чинимо ведомо сим нашим церекрафом кому того ведати будет потреба, иж у ясне в Богу Преосвщеннейшаго Иродиона Жураховского [Епископа] Черниговского, и Новгородка Северского, взяли в позикку денег двести рублей, а в интересе до отдачи оных должных денег уступили Его Преосвещенству всех ратушних озер, а понеже оние денги нами в позикку взятые не на приватные домовые наши, но на самые нужные гражданские потребности на проезд в Москву до Его Императорского все пресветлейшого величества просити нашим подтвердительной грамоты” [225, арк. 24; 315, с. 98]. У 1735 р. магістрат зібрав необхідну суму і намагався повернути позику: “Собравшим такие двести рублей денги в оную катедру приносили для отдачи, и понеже з катедри пожелали оние озера нши меские и в пред держать за собою на откупе” [225, арк. 25; 315, с. 99]. Тоді ж був підписаний вїттом чернігівським з бурмистрами і наданий отцю Феофілу Савичу, наміснику кафедральному з братією, новий контракт на вісім років. Згідно контракту, усі міські озера, включаючи озеро Стара Десна, були передані в оренду кафедрі за 200 рублів: “от сего 1735 году генваря с 1 числа впредь на восем год до 1743 году генваря по 1 число, и денги те для отдачи принесенные ми обратно себе взяли, а в катедру не отдали и дабы по договору за прежние нам ними позыченные двести рублей денги чрез означение восем год в владении записных меских озер всех и озера Старой Десны жадного катедре Чер[ниговской]: не было воспящения и перешкоды” [225, арк. 26; 315, с. 99].

У 1743 р. контракт був пролонгований ще на 10 років: “Мы, ниже подписавшиися, кому бы о сем ведати надлежит ... имеючися во владении ратуши Черниговской рыбные ловли лежащие в границах к городу Чернигову, а именно: Пчельск, Звирож, Пещаное, Старая Десна, Галин, Глушец, Кривое, Печище, Коли Булницкое, Пухов, Грузная, Тихое, Гостиш вишний и нижний, Торчини, Стрижень и Циганово, два Гулаки з Десенкою за ведомом и позволением господина нашего Амвросия Епископа Черниговского и Северного Новгородца [...] з их милости панами магистратскими черниговскими в откуп до Катедре Черниговской за 250 рублей впредь на 10 год, а именно сего 1743 году генваря с 1 числа следующего 1753 году генваря по 1 число” [210, арк. 9-9 зв.; 225, арк. 28].

У жовтні 1752 р. бунчуковий товариш М. Борковський віддав магістрату в обмін на озеро Піщане “пляц земли из лиохом имеючимся, из каменицею на нем стоячею весьма ветхою, в старом городе Чернигове по праву сторону идучи в город в помежестве з одной стороны магистратовой нынешней земле, на котором магистратовой каменной дом состоит” [315, с. 106]. Протягом наступних десяти років магістратські озера по черзі “в откупе в рочных райцов находились”. 1763 р. вони знову були передані за контрактом на сім років Чернігівській кафедрі “за сумму семисот семидесяти рублей (на всякий год по 110 рублей) для расплатки долговых денег на Магистрате бывших” [113, арк. 99 зв.; 305, с. 172]. У відкуп перейшли усі риболовлі, за винятком Пчельська, Звирожа та озера Плетні: “Озера и всякие разливы, кои по лете высыхают, числом общим поголовья как то озер и долин 24, а именно: Старая Десна, выше перевоза Меского, два Торчини – вишний и нижний, Бузовая, Старая Десна, за Прорвою, между бывшим в неналежном владении Комендантов футором и Магистратскою сеножатою имеющаяся, Галин, Глушец, Либедь, Кривое, Печище, Коли, Булницкое, Пухов, Грузкая, Тихое, Гостиш – вишний и нижний, Стрижень, Циганово, два Гулаки з Десенкою и Спаское, да внов засипное озеро на реке Десне, против Меского перевоза, прозиваемое Грузкая” [113, арк. 99 зв.; 305,

с. 169]. Упродовж 1779 – 1782 рр. магістратські озера перебували у відкупі у чернігівського міщанина Стефана Пригоцького. Згідно з підписаним 1 серпня 1779 р. контрактом, він щороку мав вносити до міської скрині 210 рублів [198, арк. 15].

Окрім магістратських озер, у відкуп віддавалися й інші магістратські “статті”. Так, у 1751 р. була підписана орендна угода з чернігівськими райцями Семеном Санком, Прокопом Станіславським, Григорієм Бубликом та Федором Мазуром про передачу їм перевозу на річці Десні, млинів Погорілого на річці Білоусі та Петрушинського “за попереднім магістратським звичаєм” за 400 руб. Подібні контракти уклалися також у 1756, 1759 і 1761 рр. [113, арк. 107, 110 зв., 111 зв., 112 зв.].

У 1782 р. Лівобережну Україну було остаточно інкорпоровано до складу Російської імперії, відтак “город Чернигов из полкового стал Черниговского Наместничества Наместнический город, и Магистрата бывшаго деревни и разныя имена поступили в ведомство Черниговской казенной палаты” [326, с. 252]. 21 квітня 1785 р. Грамотою Катерини II на Чернігів було поширено чинність “Городового положения”, згідно з якою усі “те имена и оброчные с них доходы отданы, какие он до открытия Черниговского Наместничества имел”. До них належали і “разные оброчные места, под городом на Десне перевоз, обширные сенокосы, а в Черниговском уезде, кроме мельниц и отдаточных пахотных и дворовых земель, сенокосов, лесов, следующее число мужского пола душ крестьян:

1.	В Чернигове	5 душ
2.	В селе Петрушине	343
3.	В деревне Свине	64
4.	В селе Березанке	43
5.	В селе Хмельнице	103

Со всех сих крестьян велено, во место прежних работ, Городской думе собирать оброчные доходы” [326, с. 252-253].

23 грудня 1785 р. Чернігівська міська дума заслухала наказ Чернігівського намісницького правління, в якому зазначалося “благоволишь все принадлежащие городу Чернигову имения и доходы в немедленном времени отдать в ведомство городской думы” [1, арк. 2]. З наказом була ознайомлена і Чернігівська казенна палата. Таким чином, за розпорядженням генерал-губернатора П. Румянцева-Задунайського Чернігівській міській думі були передані землі, які належали на уряди вїйта, бурмистрів та писаря, а також магістратські маєтності в місті та навколишніх селах. Однак посполиті магістратських сіл деякий час ще залишалися “в ведении казны”, і лише 1789 р. “оброчна ведомость об этих людях” була передана Чернігівській міській думі “для внесения их в городские окладные книги” [471, с. 76-78]. Крім посполитих, що мешкали у Чернігові, Петрушина, Свині, Хмельниці та Березанці, до відомості були вписані й жителі “деревни” Погорілки.

У 1785 р. міській думі був переданий контракт на оренду 24 озер, “вступивших в казенное ведомство с владения Черниговского магистрата”. Згадані “ранговья магистратския войтовския” озера Пчельск, Тростянець, Свинь, Стародуб, Жертки, Плоске, Домаха та Плетні стали власністю міської думи [2; 471, с. 77].

Таким чином, у 20-х рр. XVII ст. Чернігівський магістрат одержав значні земельні пожалування. Водночас була чітко окреслена територія міста, яка переходила під юрисдикцію новобраного міського уряду. Після Української національної революції середини XVII ст. та приєднання Лівобережної України до Російської держави Чернігів отримав низку конфірмаційних царських грамот та оборонних гетьманських універсалів, що підтвердили права магістрату на земельні володіння. У власності Чернігівського магістрату перебували села Петрушин, Киселівка, Свинь, Березанка та Хмельниця, хутір Погорілки, а також численні озера і млини. Протягом другої половини XVII – початку XVIII ст. Чернігівському магістрату було додатково пожалувано низку млинів, села Слабин, Рудка, Халявин, Суличівка, Велика Вісь, Красне, Напорівка, а також містечка

Седнів і Любеч, однак усі вони невдовзі опинилися у власності козацької старшини. Слід погодитись з колективною думкою чернігівських міщан, які у 1767 р. з сумом констатували, що “по разности времен многие земли и угодья в том города Чернигова ограничени ... с владения магистратского и гражданского в разные поотходили владения, и за тем магистрат и граждане полного владения в землях и угодьях ... не имеют” [302, с. 121]. Відповідно до міської реформи 1785 р. рештки земельних володінь Чернігівського магістрату перейшли до Чернігівської міської думи.

2.3. Чисельність та соціально-економічне становище чернігівського міщанства

Питання про демографічний потенціал середньовічного та ранньомодерного Чернігова досі не було об'єктом спеціального дослідження. За припущенням археологів, у першій половині XIII ст. населення Чернігова досягло 25 тис. чоловік [407, с. 32]. Проте внаслідок руйнівної монголо-татарської навали і подальших перманентних військових конфліктів між сусідніми країнами, які претендували на Чернігово-Сіверські землі, місто занепало і втратило свою колишню велич.

Опанувавши регіон на підставі Деулінського перемир'я 1618 р., уряд Речі Посполитої намагався перетворити Чернігів у свій надійний форпост на кордоні з Московським царством і прагнув стимулювати його розбудову. Проте заходи королівської влади були зведені нанівець внаслідок чергового, тепер вже внутрішньополітичного конфлікту, що переріс в Українську національну революцію середини XVII ст.

У 1666 р. в місті був проведений перший в його історії перепис населення. Переписна книга Чернігова містить дані про чисельність та заняття жителів міста, які належали до міщанського стану [252, арк. 17-84 зв.; 307, с. 167-181]. У ній згадано 314 дворів, серед яких “мещанских дворов пашенных людей пятьдесят один двор. Промышленных и торговых

людей сто восемьдесят два двора. Ремесленных людей шестьдесят девять дворов. Бедных и убогих людей двенадцать дворов”. Отже, натоді переважна більшість чернігівських міщан займалася промислами, торгівлею та ремеслом (Див. Табл.2.4).

Таблиця 2.4

Міщанські двори за переписом 1666 р.

Міщанські двори	Кількість	%
Промисловців і торговців	182	58%
Ремісників	69	22%
Землеробів	51	16%
Незаможних	12	4%

Проживало у 314 міщанських дворах 467 осіб чоловічої статі. Для порівняння зазначимо, що того ж таки року в Києві було переписано 684 міщанські двори, в яких зареєстровано 759 чоловік, а в Стародубі – 911 дворів [453, с. 92; 454, с. 398, 400].

Надалі протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст. чітко простежується тенденція до стабілізації кількості міщанських дворів, що була спричинена низкою факторів. Передусім, оскільки козацтво перетворилося на провідну суспільну верству, частина міщан прагнула – і небезуспішно – здобути козацькі права та привілеї. Брак позитивної динаміки зростання міщанської спільноти був зумовлений також руйнаціями під час військових конфліктів, епідеміями та пожежами. Як зауважили у своєму наказі депутату Законодавчої комісії 1767 р. І. Крутеню мешканці Чернігова, „наступила шведская война и скоро после того моровая язва, а затем незадолго и преужасный пожар, так что из многочисленности дворов граждан здешних осталось весьма малое число, от которого времени чрез пятьдесят уже лет на многих местах, тогда опустевших, и донныне строения не было и нет” [302, с. 122]. До того ж, міщани намагалися перейти під протекцію впливових представників козацької старшини, щоб не сплачувати

податки магістрату. Так, у січні 1755 р. магістрат скаржився, що чимало міщан, “нехотя более в ведомстве магистратовом жить и служить по своей мещанской стати и по должности, и не хотят отбывать подлежащих дач, и умыслили з ведомства магистратового в разные укывательства удалиться, иные в казаки, иные в другие звания” [166, арк. 8-11]. Генеральна військова канцелярія задовольнила прохання магістрату й зобов'язала полкову канцелярію “отдать оных по прежнему в ведомство магистрата Черниговского к отбуванию при оном подлежащих указных повинностей” [166, арк. 19-19 зв.]. Втім, це не зарадило справі, й у 1757 р. Чернігівський магістрат знову скаржився гетьману К. Розумовському, що “некоторые того магистрата мещане нехотя по должности своим отбывать подлежащих ... указных табелей укывая себя под разными званиями продавшись” [154, арк. 8].

У лютому 1721 р. проводився перепис населених пунктів двох північних полків – Чернігівського та Стародубського. У Чернігові переписано 631 двір, у тому числі міщанських – 141, підсусідків – 178 (серед них 79 міщанських) та 30 шинків (28 міщанських) [247, арк. 2]. Отже, магістрату, з урахуванням осель підсусідків та шинків, були підпорядковані 248 дворів.

Ревізія 1731 р. зареєструвала у місті 249 міщанських дворів [261, арк. 1]. У 1732 р. магістрат склав список дворів, у яких мали розміститися військовослужбовці Чернігівського гарнізону. До списку було внесено 218 дворів, однак “лучшие мещанские дворы все уволены, которых имеется не малое число”. Серед них були 92 міщанські “убогі”, 7 дворів удовиць, 4 – пекарів, 3 – кравців, 6 – шевців, 1 – шаповала, 1 музиканта, 4 – гончарів, 1 – коваля, 4 – городничих [17, арк. 6].

У 1741 – 1742 рр. Чернігівський магістрат надсилав до Генеральної військової канцелярії списки міщан, які присягнули на вірність імператриці Єлизаветі Петрівні. Під час пожежі 1748 р., що сталася у Глухові, магістратська відомість за 1742 р. була втрачена. Відтак, Генеральна

військова канцелярія, згідно з наказом Сенату, зажадала від магістрату поновити втрачені списки, а для звірки надіслала до магістрату копію реєстру за 1741 р., який свідчив, що у грудні того ж таки року на вірність імператриці присягнули вїт Й. Титович, 4 бурмистри та 213 міщан [161, арк. 18-19 зв.]. Через пожежу, що сталася в Чернігові у 1750 р., магістрат не зміг повністю поновити ці документи й у серпні 1755 р. склав нову відомість з прізвищами тих, хто склав присягу: вїт К. Каневський, 5 бурмистрів, 6 райців, 237 міщан, у тому числі “грунтовые – 1, малогрунтовые – 12, нищенские – 37, нищенские имеющие скот – 38, крайне нищенские не имеющие скот – 149”. На вірність імператриці присягнули також 48 міщанських підсусідків, серед яких 35 “имеющих скот”, 13 – “не имеющих скота” [161, арк. 36-48]. Слід зауважити, що це не повний список чернігівських міщан та їхніх підсусідків, адже ті з них, хто з різних причин вчасно не присягнув на вірність імператриці, робили це протягом наступних років.

У 1750 р. у місті сталася велика пожежа, яка призвела до значного зменшення кількості міщанських дворів. Магістрат у скарзі до Генеральної військової канцелярії 1751 р. зазначив, що “чрез частые пожарные случаи пришел в немалое запустение..., ибо так знатный в царской России прежде бывшой город ныне только имеет тут в себе 112 дворов мещанских и так от времени до времени пришел и приходит во всямущее умоление” [150, арк. 16]. У 1752 р. “Расположение, учиненное в полковой Черниговской канцелярии на довольствие Рязанского драгунского полку”, згадує про існування у місті 112 “нищенских” міщанських дворів [26, арк. 508]. М. Білозерський, працюючи з документами магістратського архіву, впорядкував витяги з ревізій 50-х рр. XVIII ст., що містять дані про кількість міщанських дворів. Так, згідно з відомостями Чернігівського магістрату 1752 р. (“коликое число в городе Чернигове имеется старшины магистратовой и служительских магистратских, так же мещан и

подсуседков, и каковы при мещанах жилище или промысла”) у місті нараховувалося 138 міщанських дворів, 192 хати, 139 сімей [242, арк. 16].

У червні 1753 р. Чернігівська полкова канцелярія ухвалила рішення “о собрании з обывателей полку Черниговского за летнюю 1753 году порционных денег з производением в компанейские полки” [134, арк. 7; 26, арк. 623-625]. У списку було зафіксовано 246 міщан, з яких 215 “крайне нищенские”, 46 чоловік “в мещанских дворах живущих людей”, 19 – “відомства старшины магистрата Черниговского дворы шинковые, и в оных шинках живучие крайне убогие, из шинков питающиеся” та 1 підсусідок (загалом 312 чоловік). До списку не увійшли магістратські урядовці та канцелярські службовці.

За даними ревізії 1753 р., у місті налічувалося “подведомственных магистрату Черниговскому мещан, живущих своими домами (кроме старшины магистратовой) – 115 (в том числе 26 вдов), подсуседков поселившихся на магистратской земле – 101, в мещанских домах живущих людей – 49, в шинковых дворах – 19” [8, арк. 1; 242, арк. 12]. У квітні 1754 р. проводилася нова ревізія міщанських дворів у магістратських містах Лівобережної України для того, щоб встановити обсяг прибутків та видатків магістратів [7, арк. 1-2]. Чернігівському магістрату натоді підпорядковувалися 143 міщанські двори та 169 підсусідків. Для порівняння, Ніжинському магістрату натоді були підпорядковані 312 дворів, 85 “бездворных” хат та 306 підсусідків.

У березні 1763 р. за наказом гетьмана К. Розумовського у місті був проведений подвірний перепис [175, арк. 4 зв.], за підсумками якого було складено дві відомості: “О рочных райцах, писаре, канцелярских служителях и десятских, действительно ныне при магистрате службу отправляющих с их семьями, пудсуседками и работными” та “О прочих райцах, кои по очередно при магистрате службу отправляют, а при том и о мещанах всех магистрату подсудственных в городе Чернигове жительство находящихся, так з их семьями, работными подсуседками и их работников и подсуседков семьями,

також на особых их райцов и мещан дворами и живущих в них семьях” [175, арк.102]. Перша відомість зафіксувала 16 дворів урядовців магістрату – рочних райців, писаря, канцелярських службовців та десятників, друга – 258 дворів: “в оних дворах хат – 359, бездворных хат же – 7, в тех же дворах мужского полу душ – 786, в том числе от десяти до шестидесяти – 508, више шестидесяти лет – 29, ниже десяти лет – 249, да подворков винокурных пустых 4” [175, арк. 192]. У документі згадувались 126 дворів міщан, 75 дворів магістратських підсусідків “при городе Чернигове на магистратской грамотной земле живущие”, 27 дворів “загородных мещанских, в коих живут их, мещан, подсосудки”, 16 дворів “шинковых мещанских, и в оных шинкари”. Крім того згадувалося 4 “подворки винокурных пустых” [175, арк. 66-90]. Отже, згідно двох відомостей магістрату підпорядковувалося 274 двори. Не врахованими у жодній з відомостей залишалися двори “абшитованного” вйта К. Каневського і “настоящего” Н. Шарого та бурмистрів, “яко де об оных в силе универсала должна потребоваться с них самих” окрема відомість (на той момент їх було четверо – М. Єнько, П. Мартиненко, Г. Бублик та І. Крутень).

Невтішне становище міського населення Лівобережної України у цей час засвідчують накази депутатам Законодавчої комісії 1767 р. – “это нелепая, но правдивая и яркая картина упадка и разложения городов Малороссии” (за влучним висловом І. Теличенка) [465, №11, с. 75].

У грудні 1770 р. у Чернігові був проведений подвірний перепис, який засвідчив наявність 653 дворів, у яких мешкало 4840 чоловік, у тому числі 2305 чоловіків та 2535 жінок [71, арк. 1-120 зв.]. На жаль, подвірний перепис подає загальну кількість дворів у місті, не виокремлюючи власне міщанських.

На початку 80-х рр. XVIII ст. ситуація в регіоні суттєво змінюється. Адміністративно-територіальна реформа остаточно зруйнувала підмурки української державності. У царському рескрипті від 26 жовтня 1781 р., “последовавшем для устройства губернии”, графу П. Румянцеву-

Задунайському було доручено, “дать полною свободу казакам и всякого звания ведомства казенного людям, если они пожелают иметь мещанские промыслы или ремесла, по городам записываться в мещанское общество, а имеющие капитал и в купечество, на основании манифеста нашего от 17 марта 1775 года” [200, арк. 5]. Щоб записатися у купецтво, слід було мати статки, що перевищували 500 руб. Крім того, козаки, які переходили у міщанство, мусили мати власну оселю в місті або можливість придбати її [200, арк. 28-29]. Охочі записатися у міщанство чи купецтво зверталися з цим проханням до магістрату. Опісля цього залишалось скласти присягу та зобов’язатися сплачувати належні податки до міської скарбниці. Починаючи з 80-х рр. XVIII ст., козаки почали переходити у міщанство, а найзаможніші з них записувались у купецтво. Так, у впорядкованому 8 липня 1782 р. реєстрі “Кто именно принят в мещанство разного звания людей по их желанию” було наведено відомості про 83 особи, серед яких були козаки Чернігівської, Любецької, Білоуської та Роїської сотень Чернігівського полку [200, арк. 290].

На початку 80-х рр. у місті налічувалось 627 будівель, з яких 363 належали купцям та міщанам [326, с. 285]. Загальна кількість населення становила 4000 чоловік, серед яких було 2444 міщан та купців обох статей [439, с. 36-37].

У грудні 1782 р. була складена “Генеральная перечневая ведомость в силу состоявшегося 1781 года ноября 16 дня Высочайшаго Ея императорского Величества и в народе опубликованного манифеста о людях, обитающих в городе Чернигове в купеческом и мещанском звании” [125, арк. 57]. Загальна кількість підданих магістрату становила 2190 осіб обох статей (Див. Додаток Д).

Отже, протягом другої половини XVII – XVIII ст. кількість дворів та чисельність чернігівського міщанства залишалися більш-менш сталими, а його соціально-економічне становище – досить складним, що було зумовлено низкою об’єктивних чинників. Ситуація почала змінюватися на

краще тільки у 80-х рр. XVIII ст. у зв'язку із запровадженням законодавчих актів, покликаних стимулювати розвиток міст Лівобережної України.

Чернігівську міську владу протягом другої половини XVII – XVIII ст. уособлював магістрат – орган станового міщанського самоврядування. У місті діяла одна колегія – рада на чолі з війтом, обрання якого зазвичай санкціонував гетьманський уряд. До магістратської старшини належали також бурмистри, райці й міський писар. Застійні явища в економіці міста спричинили брак обігових коштів у магістратській скарбниці, породили хронічну заборгованість у виплаті жалування персоналу, спонукали до передачі частини нерухомості в заставу. Крім того, всупереч магдебурзького права гетьманський уряд в особі Генеральної скарбової канцелярії намагався контролювати витратну частину міського бюджету. Самоврядний статус магістрату був неодноразово підтверджений козацьким та царським урядами, але у повсякденному житті місцеві можновладці та російські військові постійно порушували його юрисдикцію і втручалися в діяльність міського уряду.

Земельні володіння Чернігівського магістрату були визначені королівськими привілеями й протягом другої половини XVII – XVIII ст. неодноразово конфірмовані царським та гетьманським урядами. У власності магістрату перебували села Петрушин, Киселівка, Свинь, Березанка та Хмельниця, хутір Погорілки, озера та сіножаті. У зв'язку зі скрутним фінансовим становищем магістрату, гетьманський уряд час від часу надавав місту нові маєтності, але вони досить швидко переходили до козацької старшини. За цих обставин зусилля магістрату насамперед були спрямовані на збереження статусу своїх земельних володінь, зокрема, рангових сіл, в яких помітно зростала кількість дворів підданих світських і духовних землевласників. Земельна власність Чернігівського магістрату, відповідно до

“Жалуваної грамоти містам” 1785 р., перейшла до Чернігівської міської думи.

Протягом другої половини XVII – XVIII ст. чисельність міщанської громади Чернігова практично не зростала (314 дворів і 467 осіб чоловічої статі у 1666 р. та 363 двори й 2444 особи обох статей на початку 80-х рр. XVIII ст.), а економіка міста перебувала у стані стагнації. Загалом, політична ситуація, що склалась натовді на Лівобережній Україні, гальмувала розвиток системи самоврядування і негативно позначалася на розвитку Чернігова. Крім того, згубні наслідки мали доволі часті пожежі, найстрашніша з яких сталася 1750 р. На зміну станової структури населення Чернігова помітно вплинули адміністративно-територіальні реформи 80-х рр. XVIII ст., що стимулювали подальший розвиток міст регіону.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ МАГІСТРАТСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

3.1. Судочинство

Чернігівський магістрат як орган міського самоврядування на магдебурзькому праві був наділений функціями судової установи. Королівський привілей від 27 березня 1623 р. наголошував, що міський уряд “по силе магдебургского права, приспособляясь обыкновениям других наших городов коронных судить и оправлять, виноватых наказывать и справедливость совершенную и непродолжительную, как мещанам черниговским, так и общим людям делать должны” [199, арк. 3]. У привілеї також зазначалося, що “войта и урядников городских черниговских, буди бы кто жаловаться на них о обидах, мы сами и наследники наши короли польские и великие князья литовские за объявлением позыву повелений наших судить имеем” [199, арк. 3].

Внаслідок Української національної революції середини XVII ст. у сфері судочинства відбулися суттєві зміни. У Чернігові поряд з магістратським судом почав діяти полковий суд. Твердження О. Шафонського, що “суд и расправа сначала для дворян, мещан и крестьян была в магистрате, в котором полковник с своею полковою старшиною обще с магистратскими членами присутствовали, пока наконец в 1734 году учреждены Черниговская полковая канцелярия, полковой суд и сотенная канцелярия” [326, с. 250-251], не зовсім правомірне. Дійсно, у другій половині XVII ст. козацькі суди не мали чітко окреслених повноважень [430, с. 74, 77]. Д. Міллер, аналізуючи міські актові книги Ніжина, Стародуба і Переяслава, доводив, що полкові та сотенні суди з одного боку, і магістратські – з іншого були розмежовані вже на початку XVIII ст. Напевно, у другій половині XVII ст. Чернігівський полковий суд засідав спільно з магістратським, який на той час вже мав усталену організацію та вироблену

систему судочинства. Зауважимо водночас, що 1690 р. магістрат скаржився до царського уряду на те, що місцевий полковник притягав до свого суду міщан [277, с. 126-135; 284, с. 354].

Магдебурзьке право увібрало в себе різноманітні правові норми, передусім Саксонське Зерцало, яке набуло значного поширення у Центрально–Східній Європі впродовж XIII – XVI ст. [444, с. 75]. На думку О. Кістяківського, практичними посібниками у магістратських судах Лівобережжя у XVI – першій половині XVII ст. були кодекси Павла Щербича та Бартоша Гроїцького [346, с. 405-408]. Царський уряд, визнавши чинність магдебурзького права, тим самим санкціонував використання старих “законних” книг. Як зазначив Д. Багалій, “нових не було, й про зложенне їх ніхто навіть не думав: ані самі міщани, ані гетьманський уряд, ані, розуміється, центральне московське правительство” [346, с. 407]. Використання цих збірників магістратами українських міст засвідчила Кодифікаційна комісія, яка взяла їх за основу в процесі впорядкування відповідних розділів “Прав, по которым судится малороссийский народ” [369, с. 95]. Хоча “Права” не були санкціоновані верховною владою і не набули юридичної сили, насамперед тому, що передбачали автономний статус Гетьманщини, вони значною мірою відобразили юридичні норми, що побутували на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII ст. [372, с. 163-164, 143].

Кодекс містить окремий розділ “О магистрате или уряде гродском упривилийованых и других, менших городов, о судах их градских и о других должностях” [314, с. 452-461]. Як зауважив Д. Багалій, “зладжений він головно на основі Порядка й Саксона (причом переважають відкликування до першого з них), є в них одначе й місця зі Статуту” [346, с. 415]. Підрозділи “О суде магистратовом или градском” та “О почитании в суде градском судовых и приходящих персон, також и о штрафе за непочтение” дозволяють реконструювати організацію міського суду.

До його компетенції належав розгляд цивільних та кримінальних справ. Позов до міського суду міг подати як міщанин, так і представник іншого стану, однак одна із сторін обов'язково мала бути підвідомчою магістрату. Існує думка, що у засіданні магістратського суду в разі, коли одну із сторін представляв козак, брали участь представники сотенної або полкової канцелярії [489, с. 21]. Магдебурзьке право визначало функції міських урядовців, відтак цивільно-адміністративні справи розглядали бурмистри та райці, кримінальні – вїйт і лавники. Натомість у “Правах” вказано, що в суді мають засідати всі урядовці на чолі з вїйтом “в полном ли числе оных или не в полном, толко б в магистрате от пяти ... персон меньше не было” [314, с. 453]. Як вже зазначалося, у Чернігові функції лавників виконували райці. Суд мав засідати щодня крім свят “по всяким челобитческим и криминальным делам, следуя оныя надлежащим правным порядком”. Однак, “для отправления самонужнейших и времени нетерпящих дел”, суд міг зібратися і у вихідні дні. Вирок виконувався лише після затвердження урядовою установою, “у которого в команде оный магистрат будет”.

Формально апеляційною інстанцією для магістрату був Генеральний військовий суд. Втім, як зазначає більшість дослідників, полкова старшина часто-густо порушувала цей порядок, втручаючись у судочинство магістратів [441, с. 61; 443, с. 32-33; 371, с. 31-32]. Більше того, згідно універсалу гетьмана Д. Апостола 1728 р., апеляційною інстанцією на рішення магістратських судів було визнано полкові суди, хоча це й суперечило нормам магдебурзького права [347, с. 629; 403, с. 25]. Крім того, було зазначено, що скарги на магістратських урядовців необхідно подавати до полкових канцелярій. Не дивно, що до Генеральної військової канцелярії протягом наступних років почали надходити численні скарги, зокрема від Стародубського, Ніжинського, Чернігівського, Погарського магістратів. На думку П. Клименка, цей універсал Д. Апостола можна розглядати як поступку козацькій “територіальній” еліті [403, с. 25-26]. Скасування цього

гетьманського універсалу міста Гетьманщини домоглися лише в 40-х рр. XVIII ст. [347, с. 629-233]. 1746 р. Чернігівський магістрат отримав універсал Генеральної військової канцелярії, яким полковнику та старшині було заборонено втручатися у міське судочинство й підкреслено, що магістрат перебуває у її віддані [243, арк. 8]. На думку Г. Швидько, ці суперечності у відносинах між органами козацької та міщанської влади корінилися в самій системі адміністративно-політичного устрою Гетьманщини. Вища судова влада належала гетьманові й Генеральному військовому суду, проте на місцях здійснювалася через полкові та сотенні суди [489, с. 22]. Чернігівський магістрат постійно скаржився на втручання полковників у діяльність міського суду, про що свідчать оборонні гетьманські універсали та царські грамоти.

Судовий процес був побудований таким чином, що обидві сторони мали давати свідчення у магістраті. Якщо справа не потребувала розгляду у вищій інстанції, вона вирішувалась доволі швидко. Судоговоріння здійснювалося публічно, “допускалось широкое участие населения, которое могло перейти из роли публики в роль свидетеля”, якщо в тому була потреба [439, с. 44]. Справу слухали війт та бурмистри, після чого магістрат виносив ухвалу – “определение”, яке вказувало на подальші його дії. Зазвичай виконавцями судових рішень призначалися райці. Вони також проводили розслідування, опитували свідків. Матеріали судових засідань протоколювали в актових книгах, причому цивільні та нескладні кримінальні справи зазвичай фіксувалися в одній книзі.

Гетьманський ордер від 9 квітня 1752 р. щодо здійснення судочинства на місцях “по маловажним тяжбам” та промеморія Генерального військового суду від 5 травня 1760 р. “с предложением, дабы магистрата Черниговского, ежели от оного на словесную расправу объявлена будет апелляция в суд Генеральный, допускаемо было” проливають світло на хід судового процесу [169, арк. 1-6]. Чинність гетьманського ордеру поширювалася як на полкові й сотенні суди, так і на магістратські. В ордері було зазначено, щоб позови “по

малим искам”, наприклад, з приводу сварок, бійок, спірних земельних питань, розглядалися в усній формі. До актових книг слід було вносити тільки скарги позивачів і вирокі суду. Заборонялися довготривалі тяжби, які приносили збитки обом сторонам. З Генерального військового суду міській уряд отримав копію даного ордеру з поміткою: “в Черниговский магистрат сим предложитъ, ежели в том магистрате на подчиненных оному магистрату людей от казаков или других подле народа людей жалобы будут маловажные о ссорах, драках, побоях, грабежах и подобных тому, в учинении расправы по предписанному его ясно вельможности высоко повелительному ордеру чинено во всем не отменно” [169, арк. 6-6 зв.]. Промеморія 1760 р. дозволяла апеляції до Генерального суду по “маловажним” тяжбам “по словесной расправе”, причому з цього приводу магістрат отримав відповідну вказівку [169, арк. 2-2 зв.].

У 1763 р. в Українській козацькій державі була проведена судова реформа. Згідно з універсалом гетьмана К.Розумовського від 19 листопада 1763 р., Лівобережна Україна поділялася на 20 повітів, у яких створювалися нові суди – земські, підкоморські та гродські. У Чернігові почали діяти земський та гродський суди, причому останній мав замінити полковий суд [421, с. 27; 444, с. 57]. Генеральний військовий суд залишався апеляційною інстанцією. Компетенція новостворених судів визначалася Литовським Статутом, однак на практиці зустрічалися посилення “на Порядок, Саксон, Права Цесарския и Магдебурские и на высочайшие указы 18 столетия” [430, с. 194]. У 1765 р. Малоросійська колегія наказала магістрату “в квартере для земского суда отвесьть пристойной дом, чтоб утеснения и суду, и хозяину быть не могло” [430, с. 133]. У місті відтоді паралельно діяли міський, гродський та земський суди.

Характер та зміст цивільних і кримінальних справ, що розглядалися магістратом, засвідчують записи у міських актових книгах. У них акуратно протоколювалося все, що відбувалося в суді, – розгляд судових позовів, допити свідків, винесення вироків. Як свідчать актові книги магістрату

другої половини XVIII ст., суд найчастіше розглядав такі категорії цивільних справ, як суперечки за землю, спадщину, розподіл рухомого і нерухомого майна, стягнення боргів тощо.

Переважна більшість судових справ була пов'язана із земельною власністю. Уявлення про їхній характер дає, наприклад, порушена 1752 р. у магістраті справа “о споре за землю” за позовом полкового канцеляриста Григор'єва [158, арк. 1-51]. Позивач стверджував, що чернігівські міщани брати Іван та Андрій Ладонки привласнили земельну ділянку у с. Масани, закладену його дядьком Власом Нестеренком. Розгляд справи тривав півтора року. Під час проведення слідства магістрат отримав з Чернігівського полкового суду лист із заборonoю реєструвати продаж цієї земельної ділянки. На допиті брати Ладонки стверджували, що земля, яка “имеется в полях пахотных Масановских грунт, а именно четыре нивки”, була придбана їхнім батьком Антоном Ладонкою у Власа Нестеренка. Як доказ, вони надали копію купчої 1731 р. Зі свого боку, Григор'єв подав до магістрату “представление”, яке засвідчувало, що земля була у заставі. Свідком у цій справі виступив Олексій Губаревський. У ході слідства Григор'єв подав “протест”, в якому зажадав, щоб у разі продажу Ладонками земельної ділянки купчої “никому на оную ниву не конфирмовать” [158, арк.12]. Магістрат змушений був звернутися до полкового суду з проханням допитати козака О. Губаревського та інших свідків у цій справі. У травні 1753 р. магістрат постановив видати позивачу Григор'єву декрет на володіння “поискуемого им грунта”. Позивач зобов'язався повернути заборговані гроші й вимагав провести розмежування землі у Масанах, для чого магістрат видав спеціальну інструкцію райці Я. Белявському [158, арк. 42-47].

Протягом 1778 – 1783 рр. у магістраті тривав судовий процес за позовом архімандрита Борисо-Глібського монастиря “о захвате имущества кафедрального Черниговского монастыря” райцею Ф. Митаревським [196, арк. 12-14]. Магістрат заслухав свідчення обох сторін. Архімандрит

представив витяг з актової книги Чернігівського магістрату від 9 листопада 1674 р., який свідчив, що двір разом із землею, “лежачий в Елецком обрубє”, був наданий монастирю київським війтом Данилом Полоцьким [196, арк. 19-21]. Ф. Митаревський звинувачувався в тому, що свавільно зайняв частину цієї ділянки й розпочав там будівництво. Зі свого боку, Ф. Митаревський представив “продажну запись” від 3 квітня 1689 р., яка свідчила, що ця земля належала його батьку і була куплена “за полпята золотого” у Василя Криволенка [196, арк. 24-31]. У березні 1780 р. магістрат виніс попереднє рішення, в якому зазначалося, що “достаточного доказательства от ответчика не учинено”. Втім, через те, що свого часу не була проведена земельна межа, виникла потреба у додатковому розслідуванні, яке провели райці Дем’ян Леонідов та Іван Леонтєв. У березні 1783 р. магістрат виніс остаточне рішення, в якому засвідчив, що земля належить монастирю [196, арк. 51].

На початку 1781 р. була порушена справа за позовом дружини військового товариша Стефанії Санкової на свого дядька, райцю І. Санковського щодо приховування ним купчих на батьківські землі [198, арк. 1-12]. Вона зазначила, що І. Санковський привласнив купчі “на половинную часть земель шляхетських, купленных отцом его, а моим дедом Семеном Санкою” [198, арк. 3]. І. Санковський подав у магістрат оригінали двох купчих 1732 й 1733 рр. та витяг з міських книг 1733 р. про продаж трьох нивок Єфросинією Вергунихою Івану та Семену Санкам. Магістрат постановив виготовити для позивачки копії цих документів, а оригінали повернути І. Санковському [198, арк. 5 зв.]. Дане рішення засвідчили бурмистер Г. Бублик та райця Й. Глинський.

Досить часто до магістрату надходили позови з приводу спадщини. Так, у грудні 1765 р. до магістрату звернулася мешканка Білоуської сотні Марина Барбаш. Вона звинуватила свою колишню свекруху, дружину петрушинського війта Марію Тимошиху та її сина Матвія “за недопущение до наследных ей добр” [179, арк. 5-6 зв.]. М. Барбаш клопоталася про спадок свого померлого чоловіка і повернення їй грошової позики та особистих

речей. Магістрат відправив до Марії Тимошихи через тодішнього петрушинського вйта Федора Пархоменка повістку до суду. Вчинивши допит, магістрат ухвалив віддати М. Барбаш із дітьми землю її померлого чоловіка, провести оцінку землі брата померлого, Матвія Тимошенка, дізнатися, яка худоба належить позивачці та чи дійсно М. Тимошиха заборгувала М. Барбаш гроші. Петрушинський вйт Ф. Пархоменко мав домогтися виконання постанови магістрату. Однак виникла тяганина, що змусило магістрат відправити до Петрушина ордер з наказом провести “изследование” даної справи до початку березня 1766 р. [179, арк. 18-19]. Крім того, райцям Д. Грибу та Д. Станіславському було доручено провести оцінку речей, повернення яких вимагала М. Барбаш від свекрові. На жаль, остаточний вирок магістрату у цій справі невідомий.

Наступна категорія справ, які зазвичай розглядав магістрат, стосувалася боргів. Наприклад, у липні 1753 р. на бурмистра М. Єнька надійшов позов від братів Ладонків, у якому зазначалося, що М. Єнько придбав у П. Ладонки за 50 руб. сіножать, але сплатив за неї лише 30 руб. [159, арк.114]. На допиті М. Єнько пояснив несплату тим, що “оной сеножати размежевания, так как у него еще два брата Иван и Андрей Ладонки, нет” і обіцяв повернути решту грошей після розмежування. Магістрат наказав райцям Ф. Мазуру та С. Котляру у присутності позивачів провести розмежування сіножаті, а М. Єньку сплатити борг [159, арк. 114-114 зв.]. Протоколи судового засідання засвідчили вйт К. Каневський та бурмистер С. Крутень.

У травні 1760 р. магістрат порушив справу за позовом городничого Миколи Костянтиновича, який зазначив, що міщанин Г. Лопата впродовж трьох років не сплачував йому борг у розмірі 12 руб. [170, арк. 3-3 зв.]. Магістрат ухвалив провести “словесную росправу” і вчинити допит обох сторін. Г. Лопата був навіть узятий під варту. Відтак він дав розписку, в якій зазначив, що поверне гроші до початку січня наступного року. Якщо ж він вчасно не розрахується, то муситиме віддати подвійну суму, а у разі його

смерті гроші мали повертати його дружина або діти. Г. Лопата дав ще одну розписку, в якій ішлося про те, що у січні 1758 р. замість визначених відсотків він передав городничому “свободную будку на Пятницком поле, при крамных лавках” на час, поки повністю не поверне позику. Підканцелярист М. Савич зняв з неї копію і долучив до справи. Г. Лопата не зміг вчасно повернути борг, за що вдруге був ув’язнений. Навесні 1762 р. у магістраті знову слухалася справа за позовом городничого. Цього разу магістрат ухвалив “какие имеются в него достатки движимые добра описать и оценить ... к отдаче оных просителю” [170. арк. 13-13 зв.]. Виконавцями були призначені “рочні” райці Ф. Железняк та Д. Станіславський.

Наприкінці 1779 р. бунчуковий товариш В. Лизогуб подав позов у магістрат на райцю М. Рака “за неотдачу им его сребла [195, арк. 1-15]. В. Лизогуб повідомив, що передав срібляру Олексію Світлицькому 3 фунти срібла для виготовлення посуду. Згодом майстер виїхав з міста і передав срібло під заставу М. Раку. Магістрат задовольнив клопотання В. Лизогуба і наказав М. Раку повернути борг, “а в деньгах, за кои заложено в заставу, по законам ведаться”. Відмова райці змусила магістрат визначити термін, в якій він мав розрахуватися з В. Лизогубом, ухваливши “к обжалованному Раку дать позов з сроком две недели, чтоб он жалобщика удовольствовал, а если за чем не может, то явился бы в магистрат к ответу” [195, арк. 4]. М. Рак, у свою чергу, надав докази неправомірності дій В. Лизогуба. Зокрема, він засвідчив, що минуло п’ять років відтоді, як була укладена угода між О. Світлицьким та В. Лизогубом, і, крім того, останній вчасно не розрахувався за роботу. Він подав копію “обліку” срібляра О. Світлицького на заборговані В. Лизогубом 14 руб. 30 коп. Наприкінці січня 1780 р. магістрат ухвалив повернути виготовлений з того срібла посуд позивачу, оскільки дії О. Світлицького визнані неправомірними. М. Рак мав право подати позов на О. Світлицького і через суд вимагати повернення позики. У протоколі було зазначено, що при винесенні рішення магістрат керувався приписами магдебурзького права [195, арк. 12].

Крім численних цивільних справ магістрат розглядав нескладні кримінальні справи про крадіжки, бійки та інші протизаконні дії. Наприклад, у червні 1764 р. магістрат порушив справу “по иску поручика Глуховского гарнизонного полка Афанасия Савича на райцу Якова Гриба о воровстве его вещей” [138, арк. 1-13.]. У позові А. Савич зазначив, що він з січня 1763 р., згідно рішення магістрату, проживав у будинку Я. Гриба. За цей час у нього пропали деякі речі, а 25 червня, коли його дружина повернулася додому, “окошка были разбиты, квартира растворена и близ лежащие вещи взяты” [138, арк. 1-1 зв.]. Магістрат викликав обвинувачених до суду для свідчень. Я. Гриб з дружиною оскаржили звинувачення й заприсяглися, що не винні. За браком доказів А. Савич зняв обвинувачення, а магістрат припинив справу.

Находили численні позови і на підданих магістратських сіл. Так, канцелярист полкового суду І. Туренков звинуватив петрушинського війта Тимофія Івановича “за гвалтовне нападение” на його матір та крадіжку домашньої худоби [159, арк. 100-103 зв.]. Магістрат викликав Тимофія Івановича до суду, де на нього був накладений штраф.

Наприкінці лютого 1762 р. магістрат порушив справу за позовом райці В. Митаревського “о задержании казака местечка Вертиевки М. Крошки, поданных Нежинского полковника П. Розумовского Я. Верткого и Д. Скрипченка, обвиняемых в тайном провозе табака” [137, арк. 2-3 зв.]. На початку того ж таки року В. Митаревський “имел смотрение так за здешними, яко и за приезжими всякого звания людьми, чтоб они для тайного за границу провозу табаку ни под каким видом не покупали и не продавали”. У ніч з 20 на 21 лютого, неподалік Нової греблі, В. Митаревський затримав трьох чоловіків, які везли тютюн і не мали при собі відповідних посвідчень. Магістрат заслухав позивача і наказав довідатись, “куда они с тем табаком следовали и имеют ли паспорт, а до рассмотрения дела так их самих, яко и лошадей, задержать при магистрате под караулом” [137, арк. 4]. Слідство проводили райці В. Митаревський та Д. Гриб. На допиті Я. Вертівка показав,

що він приїхав разом з товаришами, щоб продати тютюн, про що попередньо було домовлено з мешканцями Чернігова Ф. Дігтярем та Л. Лисицею. Опісля вони мали їхати у село Терехівку “за должными деньгами” для покупки “деревни, какая им понравится” [137, арк. 4 зв.-8]. Я. Вертівка представив у магістрат свідоцтво, яке дозволяло козакам вільно рухатися по шляху до села Терехівки, “туда и обратно следуя везде по тракту в городах и местечках, селах, и на учрежденных караулах господам, команду имеющим, прошу чинить свободный пропуск без малейшей задержки”. Крім того, було зазначено, що козаки їдуть на трьох порожніх підводах. Як виявилось, ні паспортів, ні дозволу на перевезення тютюну вони не мали. Магістрат викликав у якості свідків Ф. Дігтяря та Л. Лисицю. Однак у слідство втрутилася Чернігівська полкова канцелярія, і за її наказом магістрат змушений був закрити справу. Козаки були відпущені по домівках, а усі папери “о тайно провозимом табаке” відправлені до слідчої комісії у Городні [137, арк. 16-20]. Невдовзі справа несподівано набула нового повороту. За вказівкою ніжинського полковника П. Розумовського козаки подали скаргу на райцю В. Митаревського, який був узятий під варту та відправлений до Ніжина. Надалі магістрат клопотався вже про його звільнення [137, арк. 22-34 зв.].

Досить швидко у магістраті розглядалися справи, пов’язані з порушенням громадського правопорядку, зокрема, бійками. Наприклад, у лютому 1753 р. канцелярист полкового суду Григорій Олександрович за учинення бійки подав позов на шинкаря Г. Єнька [159, арк. 33-35]. Магістрат ухвалив допитати шинкаря “и повернуть дело порядком судным, представитъ к слушанию по челобитной Григория Александровича осмотра боевых знаков” [159, арк. 33-34 зв.]. Райця Ф. Мазур оглянув постраждалого. Справу слухали війт К. Каневський, бурмистер С. Крутень та райця В. Малащенко. Під час слідства канцелярист відмовився від позову і засвідчив у магістраті, що порозумівся з шинкарем і не має до нього жодних претензій, відтак справу було припинено.

Непорозуміння та бійки часом виникали між міщанами та російськими військовими, які квартирували у місті. Обидві сторони зазвичай спершу апелювали до магістрату. Наприклад, у лютому 1751 р. була порушена справа за позовом каптенармуса Полтавського полку Іванівського [130, арк. 2-4 зв.]. Він зазначив, що поблизу магістрату сталася бійка за участю райці Р. Стефанова, писаря М. Санковського та міщанина Р. Ребенка. Усю провину Івановський поклав на райцю і звинуватив його у побитті. М. Санковський та Р. Ребенок виступали свідками. У березні відбулося попереднє слухання справи, і до протоколів були вписані “судові виступи” позивача Івановського та райці Стефанова. Вирішено було допитати свідків, однак невдовзі Івановський та Стефанов подали чолобитну до магістрату, в якій повідомили про порозуміння, відтак магістрат закрит справу [130, арк. 10-11]. У 1754 р. була заведена окрема справа “о ссорах и драках между мещанами города Чернигова и служащими артиллерийской команды” [135, арк. 1-30]. Справа містить скарги і позови, які магістрат розглядав впродовж двох років. У січні 1760 р. Чернігівська гарнізонна канцелярія відправила до магістрату лист, в якому чернігівський міщанин А. М’якота був звинувачений у побитті дружини одного з солдатів гарнізону [171, арк. 10-12]. Магістрат опитав свідків, серед яких був і райця В. Митаревський. Під час слухання справи виявилось, що жінка першою розпочала сварку, а потім і бійку. Насамкінець магістрат відмовив у подальшому розгляді позову “за неправой и неправильный иск”, сповістивши про це Чернігівську гарнізонну канцелярію. При винесенні вироку суд користувався приписами маґдебурзького права, зокрема було зазначено, що “свидетельством трех або двох свидков имеет сторона реч свою держать, в той же книге Статуту в том же разделе 4 артикле 77 напечатано, доводы и отводы бывають чрез присягу кому письма або свидков не достане; да в книге порядку права майдебурского гласит, ежели бы кто имел одного кривду, а правом того не доходячи, сам бы помстился, того право свое уже тратит, бо некто в своей речи суд не может быть и сам себе ж справедливость чинит” [171, арк. 12-12 зв.].

Траплялися ситуації, коли магістрат і земський суд, що існував у місті з 1763 р., спільно розглядали ту або іншу справу. Так, у липні 1767 р. городовий отаман Г. Плохута подав у магістрат позов на міщанина Я. Здора “за гвалтовное и самоправное” захоплення “по деду и по отцу наследственного огорода з садом” [181, арк. 1]. Війт Н. Шарий подав до магістрату протест з проханням призупинити розгляд даної справи, аргументуючи це тим, що земельна ділянка, за яку клопотав Г. Плохута, належить йому. Крім того, Н. Шарий зазначив, що земський суд за його позовом порушив справу, “по какой моей претензии и дело в суде земском повета Черниговского в произвождении имеетя, по которому делу как он, атаман Плохута, правно в помянутой суд земский запозван” [181, арк. 7]. У магістраті відбулося слухання “по делу атамана городового Григория Плохуты на мещанина черниговского Якова Здора”, після чого суд ухвалив рішення “вышеписанной иск на Якова Здора ... приостановить”. Г. Плохута звернувся до Генерального військового суду. Магістрату було наказано чинити “по вышеписанному его Григория Плохуты на Якова Здора иску решения мимо войта”. За позовом Н. Шарого, на початку січня наступного року земський суд зажадав від магістрату забезпечити явку свідків у справі. Г. Плохута постійно скаржився до Генерального суду “о долговременном произвождении дела”. Розгляд справи справді затягнувся на рік, проте Н. Шарий виграв процес. Врешті-решт магістрат ухвалив: “имеючогось уже за отступление его, атамана Плохуты, решено, и тот огород отсужден господину вийту..., и разбор в магистрате по тому делу не должно уже быть..., как оной признан быть судом земским не его, атамана, и он ищет на Здора не за свое добро” [181, арк. 22]. Про це рішення магістрат відразу ж повідомив Генеральний військовий суд.

Магістрат, приймаючи скарги та позови від жителів міста, іноді не в змозі був захистити інтереси позивачів. У такому разі сам магістрат або позивач передавали справу до Генерального військового суду. Так, у липні 1753 р. лікар Я. Узнанський подав протест “о причиненном ему полковником

Божичем побоя” [159, арк. 105-111]. Я. Узнанський представив до магістрату докази скоєних полковником злочинів по відношенню до нього і його родини. Але міський суд не наважився порушити справу проти чернігівського полковника і переадресував позов Я. Узнанського до Генерального військового суду.

Окрім позовів, магістрат отримував численні скарги, донесення, протести, за якими не було сенсу порушувати судові справи, проте вони розглядалися урядовцями і обов’язково фіксувалися у міських актових книгах. Наприклад, навесні 1752 р. цехмістер та підскарбій ковальського цеху подали скаргу “с прошением за неослушание товарищей оного цеху ... поступления по законам” [159, арк. 94-98 зв.]. Скоріше за все, вони прагнули отримати підтвердження своїх прав, бо до скарги додали копії 4 “крепостей”, які були виготовлені писарем М. Санковським.

Скарги вносили до міських книг нарівні з позовами. Наприклад, у 1752 р. були зареєстровані “доношение жителя черниговского Захария Ивана Черевченка з жалобою на солдата команды гарнизонной Василия Ивановича за причиненной у него им боя и с прошением о своде его на другую квартиру по команде представления”, “доношение Данилы Станиславского на Фому Железняка за обесчестие им его в названии вором”, “доношение протестное Исидора Дорошенка на Федора Пискуна за причиненный бой жене его”, “доношение Марии Ладончихи с прошением, чтоб мужа ея Петра, сыскав от беспрепятственного пьянства, велено задержать” тощо [159, арк. 28-29, 56-56 зв.; 64-64 зв.]. Упродовж 1772 – 1781 рр. магістрат зареєстрував низку скарг від жителів магістратського села Петрушина [191, арк. 1-132]. За деякими з них згодом були порушені судові справи як у магістраті, так і у гродському суді, що діяв натоді у місті замість полкового.

Чернігівський магістрат за усталеною традицією протягом другої половини XVII – XVIII ст. виконував обов’язки нотаріальної установи. Він санкціонував договори про купівлю або продаж рухомого і нерухомого майна, реєстрував купчі на землю та млини, заповіти, розписки тощо.

Подібні угоди уклалися в присутності вїйта, бурмистрів та райців. Збереглися численні витяги з міських актових книг, оформлені у вигляді нотаріально засвідчених актів. Для оформлення купівлі-продажу до магістрату зверталися не лише мешканці міста. Уряд також засвідчував угоди на прохання представників інших станів.

Найчастіше реєструвалися купчі на нерухомість – земельні ділянки, млини, рудні тощо. Так, у липні 1661 р. син чернігівського полковника І. Силича, придбавши частину млина на р. Снов, звернувся до магістрату з клопотанням про реєстрацію цієї угоди [267, арк. 1-2]. Засвідчили угоду вїйт Г. Яхимович, бурмистер Єремій Макарович з “райцами лавниками”, а міський писар Д. Яхимович “кориговал к книгам”. У січні 1680 р. писар магістрату Омелян Яхимович зробив запис у міській актовій книзі про продаж частини млина на р. Білоус удовою Катериною Лук’янівною та бурмистром П. Клевцовим С. Ялинському, “типографови Архиепископии Черниговской за сто золотих” [290, № 26, с. 183]. У 1682 р. С. Ялинський звернувся до магістрату з проханням засвідчити купівлю останньої частини Старобілоуського млина у родини Лазаренків [190, № 26, с. 183-184]. У 1698 р. райця Г. Зверович засвідчив у магістраті купівлю частини Старобілоуського млина у священника Юрія Ісаковича [290, № 34, с. 262-263]. У січні 1669 р. “Емельян Иванович Яхимович, писар меский ратушний Черниговский, корыкговал с книгами” купчу на половину рудні Неданчицької [301, с. 55]. Реєстрація цієї купчої відбувалася за участю “субделекгованого” вїйта Василя Ялоцького разом з бурмистром Г. Демиденком. В угоді зазначено, що колишній власник М. Радошкевич 1665 р. за власний кошт “и працою ... за универсалом его млсти пана подскарбего войскового Романа Ракушки, упатривевшы месце способное в тракте Любецком и в положеню Неданчыцком”, збудував на р. Ворзна рудню. Через хворобу М. Радашкевич зважився на продаж частини рудні. Була укладена відповідна угода, скріплена магістратською печаткою. У 1680 р. військовий товариш І. Малявка, придбавши частину землі у

Я. Селівонovichа та Г. Яхимовича у селі “Левонках в тракте любецком, в воеводстве Черниговском, с полямы пашенимы и в дереве бортном и до бортя згожом, туде борами, лесами, речкамы, з сеножатмы и дубровамы”, звернувся до магістрату для оформлення угоди [284, с. 664-665]. Восени 1692 р. І. Молявка також засвідчив у магістраті купівлю землі разом з “деревом бортним и до бортя згожим, борами, лесами, дубровамы, полямы, ролямы, сеножатмы со всеми пожитками” неподалік с. Левонки у вдови Марії Трофимовни, яка мешкала у с. Велички [284, с. 667-668]. Того ж таки року седнівські священики В. Микольський та А. Крицький продали київському полковому писарю Д. Солонині за 300 польських золотих “двор, поля, роли, огороды, сады, гаи, сеножати, дубровы” у с. Чемері [298, с. 149]. Угоду засвідчили намісник вйтівський, бурмистер Іван Матвійович разом з райцями, “в ратуши заселыми”. У 1712 р. військовий товариш Мойсей Дмитрович, купивши землю у козака Любецької сотні в с. Шуманах, оформив цю угоду в магістраті [284, с. 500-501]. 1716 р. він подав у магістрат розписку про те, що відібрав у братів Данила та Євсея за борги їхнього батька “грунт, прозиваемый Шуманы, в тракте Любецком лежащий...именно, двор зо всею будивлею, сеножать, лес, дуброва и поле пахотное з селищами и зо всеми угодиями до него належущими” [284, с. 499-500]. У березні 1727 р. писар магістрату С. Росовський у присутності вйта Ф. Лопати, а також райців “корриговал” до міських актових книг купчу бунчукового товариша А. Борковського, яка засвідчила продаж жителями Любецької сотні Л. Бобровником, Я. Каменським, Савою Федоровим, Стефаном Афанасієм, Олексієм Михайловичем та І. Жлобою землі, що знаходилася “в розе прозиваемом Макеевом в грунтах пана Борковського Лиственских” [279, с. 249-250].

У Чернігівському магістраті протягом 1669 – 1734 рр. систематично засвідчували купівлю-продаж нерухомості представники родини Полуботків [278, с. 1]. Так, 1731 р. бунчуковий товариш А. Полуботок засвідчив у магістраті купівлю двору з орною землею у козака, який мешкав

у с. Нові Боровичі. У 1734 р. він також звернувся до магістрату з проханням оформити купівлю нових земельних наділів у цьому ж селі [291, с. 4]. У 1727 р. магістрат на прохання Я. Полуботка зареєстрував купчу на с. Жукотки, “от пана Якова Семеновича Ялинского ему даннии з подписом рук его самого” [278, с. 54-59]. У 1732 р. бурмистер магістрату Єрофій Петрович засвідчив купівлю Я. Полуботком у вйта Й. Титович млина з угіддями та “два пляци, прозываемые Петровский и Павликовский, з грунтами”, що знаходились неподалік с. Жукотки за 700 золотих [278, с. 61].

Магістрат засвідчував також духівниці, реєструючи їх у міських актових книгах. Так, у червні 1703 р. козак І. Савенко засвідчив у магістраті тестамент свого тестя, священника “святоп’ятницького любецького” Г. Прокоповича, який заповів родині Савенків свої землі. На заповіті стояли печатка Любецького монастиря, а також власноручний підпис Г. Прокоповича [284, с. 493-496].

Таким чином, Чернігівський магістрат зберіг після Національної революції середини XVII ст. свої судові повноваження. Враховуючи наявність у місті полкового, а пізніше гродського та земського судів, магістратський суд розглядав переважно цивільні та нескладні кримінальні справи. Міський суд приймав позови від міщан, магістратських посполитих, а також представників інших станів у разі, якщо одна із сторін належала до юрисдикції Чернігівського магістрату. Тривалість судового процесу залежала від характеру справи. У разі необхідності магістрат передавав справи до Генерального військового суду, до компетенції якого належав також розгляд апеляцій. Окрім позовів, магістрат отримував численні скарги і відповідним чином реагував на них, не порушуючи судових справ. Магістрат також виступав у ролі нотаріальної установи й реєстрував купівлю-продаж нерухомості, засвідчував розписки, дарчі та заповіти мешканців міста і регіону, незалежно від їхньої станової приналежності. Водночас, як скаржилися урядовці, “здесь жительствоующие разночинцы и команды, а к тому и разного звания приезжие, имеющие здесь дома и

неимеющие оных, в случае какой-либо от них обиды, считаясь своими званиями и чинами, и по тем защищаясь разными командами, не толь что оказывают непослушания магистрату, но и граждан здешних ... разнообразно притесняют” [302, с. 126]. За такого стану справ міське судочинство часом виявлялось просто безпорадним і втрачало свій авторитет в очах городян.

3.2. Контроль за господарським життям міста

Чернігівський магистрат як орган місцевого самоврядування мав опікуватися господарським життям міста, здійснювати контроль за діяльністю промислових і торговельних закладів. Привілей на магдебурзьке право заохочував до створення ремісничих об'єднань: “и всякие другие порядки бы, цехи, також всякие уряду городовому черниговскому постановлять и учреждать, и для подтверждения до нас посылають позволяем” [199, арк. 4 зв.]. Одним із перших за санкцією магистрату в Чернігові був створений перепечайський (пекарський або хлібників) цех [216, арк. 4].

Втім у другій половині XVII – XVIII ст. цей порядок досить часто порушувався внаслідок втручання козацьких урядовців – саме гетьмани й чернігівські полковники санкціонували створення нових цехів і надавали конфірмаційні та оборонні універсали вже існуючим. З 8 цехів, що у різний час протягом другої половини XVII – XVIII ст. функціонували в Чернігові, тільки 3 (перепечайський, шаповальський і ткацький) були легітимізовані на підставі рішень магистрату. Проте усі вони (за винятком цеху музик) у своїй повсякденній діяльності підпорядковувались магистрату, сплачували до міської скарбниці встановлені податки і виконували належні повинності.

Важливою особливістю ремісничих цехів Лівобережної України, зокрема Чернігова, була відсутність станової замкнутості. До цехів могли належати міщани, козаки й селяни прилеглих сіл, окрім тих, “якие где в селах державческих будучи оседлыми, своим державцам подданическую отбывают належность” [216, арк. 12]. Крім того, поряд з міщанами ремеслом

займалися і козаки, підпорядковані Чернігівській полковій управі, внаслідок чого часто-густо виникала плутанина щодо юридичного статусу цехів та обсягу їхніх повинностей. Заслуговує на увагу спостереження А. Єршова про те, що ремісники, починаючи з кінця XVII ст., намагалися позбутися досить обтяжливих цехових повинностей і тому свідомо переходили під протекцію представників козацької старшини або державних установ [393, с. 124-125].

Створений у Чернігові ще у першій половині XVII ст. шевський цех у 1650 р. одержав привілей чернігівського полковника С. Подобайла. Адресований “цехмистру Пархому Римаренко”, він забороняв будь-кому “ремесла их заживати и тим ремеслом шевским бавитися, а в том им перешкоду чинити” [216, арк. 18-18 зв.]. У 1680 р. війт С. Отрохов разом з бурмистром Й. Євлевичем та райцями надали цехмистру шевського цеху лист, в якому зазначалося, “абы всеякие цехи в месте том свой порядок слушний имели и в ремесле своем од покутных ремесленников наименшой шкоды не поносили ни в чом, яко и тот цех шевский, на имя Дмитро Семеряка цехмистр зо всема своим товариством даем и позволяем им за тем листом нашим каждого покутного шевца, который бы не поєднав бы цеху их шевского..., не должно быть” [216, арк. 19-19 зв.]. Останній відомий універсал шевському цеху, наданий у 1687 р. чернігівським полковником Я. Лизогубом, свідчив про те, що цехмістер Лаврентій Афанасійв “з братиею своею” скаржився на шевців-партачів, які в Чернігові й по селах працюють, не сплачуючи податків до цехової скарбниці. Універсал дозволив переслідувати позацехових майстрів і стягувати з них штраф [216, арк. 20-20 зв.]. Загалом шевський або “сапожний” цех був одним з найчисельніших. На початку 80-х рр. XVIII ст. у ньому налічувалось 46 майстрів, 32 підмайстри та 28 учнів [326, с. 299-300; 406, с. 1-2].

Ковальський цех, що також виник у Чернігові у першій половині XVII ст., у 60-х рр. одержав привілей полковника Т. Гавриленка “ведлуг давнего права наданих цехмистрови Шабельницкому так над слюсарами, мельниками, ковалями и всякими людьми, хто вольно железом робить”, який

зобов'язав ремісників “послушенство” цехмістру відбувати [216, арк. 10-10 зв.]. У конфірмаційному універсалі полковника І. Лисенка 1670 р. цехмістру Федору Ковалю “з братиею своєю” йшлося про підпорядкування цехмістру ковалів, слюсарів, димарів, шабельників, котлярів, золотарів, конвісарів, римарів, склярів, стельмахів, колісників і тертичників [216, арк. 12-12 зв.]. У 1671 р. чернігівський полковник В. Многогрішний видав універсал, яким звільнив членів ковальського цеху “от сторожи меской, от воження подвод, от сенокосу меского..., когда будет якая значная войсковая дана им работа” [216, арк. 13-13 зв.]. Універсал чернігівського полковника П. Полуботка 1718 р. забороняв займатися ковальським ремеслом позацеховим майстрам, “в две мили коло Чернигова обретающихся” [216, арк. 14-14 зв.]. Втім, було зроблено виняток для ремісників, які належали до козацького стану. У червні 1757 р. цехмістер ковальського цеху скаржився до магістрату на те, що ремісники не виконують своїх обов'язків і не сплачують податків. Магістрат постановив “находиться всем тем [ковалям, димарям, слюсарям, шабельникам, котлярам, золотарям, конвісарам, римарям, токарям, склярам, стельмахам, тертичникам – Г.Д.] в послушенстве цеха ковальского согласно крепостям” [216, арк. 15-15 зв.]. За даними О. Шафонського, на початку 80-х рр. XVIII ст. до ковальського цеху входили 8 майстрів, 13 підмайстрів та 20 учнів [326, с. 292, 302-303; 406, с. 1-2].

Привілей на створення шаповальського цеху у 1669 р. надав вїт Г. Яхимович. “За горливым старанием Петра Пугачевича, цехмистра и всего товариства их, в цеху том найдучихся”, вїт затвердив новий цех, до якого входили шаповали, пилсніки (повстяники, від польського *pilsn* – повсть), коцники (килимники), панчішники й рукавичники [216, арк. 28]. Через 20 років вїт С. Отрохов надав цьому цеху конфірмаційний лист, яким наказував поважати цехмістра “или какого другого старшего брата”. У разі непослуху цехмістер міг накласти штраф (до цехової скарбниці – 5 талярів, до магістратської – 10) або передати справу до магістратського суду [216,

арк. 29-29 зв.]. На початку 80-х рр. XVIII ст. шаповальський цех у Чернігові вже не згадувався.

Заснований ще у першій половині XVII ст. перепечайський цех у травні 1668 р. одержав конфірмаційний універсал чернігівського полковника І. Лисенка, який дозволяв цехмістру Федору Оршаниці з “проступних ... на оздобу церковную ... до шкатулки цехової брать, а добрих миловать” [216, арк. 6-6 зв.]. У травні наступного року цех отримав лист від чернігівського в'їта Г. Яхимовича з дозволом обрати з-поміж майстрів нового цехмістра [216, арк. 7-7 зв.]. У 80-х рр. XVIII ст. перепечайський цех був найчисельнішим у Чернігові й складався з 56 ремісників [326, с. 301-302; 406, с. 1-2].

Кравецький цех у Чернігові функціонував на підставі універсалу гетьмана Д. Многогрішного 1671 р., листа чернігівського в'їта С. Отроховича 1687 р. та універсалів чернігівських полковників Я. Лизогуба 1689 р. і П. Полуботка 1716 р. [216, арк. 40 зв.-42 зв.]. Гетьманський універсал забороняв “ремесла кравецкого и кушнерского майстрам” ухилятися від установаженого “в цеху своем побожного порядку” надавати на церкву двічі на рік 20 пудів меду. Що ж до козаків-кравців та кушнірів, то вони також мали “до той же складки цеховой давать належные повинности”. Лист в'їта С. Отрохова санкціонував обрання цехмістром Оксена Івановича, “а по обранню в почести его имели и послушны ему были” [216, арк. 41-41 зв.]. Універсал полковника Я. Лизогуба, виданий на прохання цехмістра Оксена Івановича, застерігав, щоб усі кравці, які мешкали у Чернігові та за його межами, “за 2 мили, яко меское ограничение оповидает”, відбували цехові повинності, а козацька старшина не чинила їм жодних перешкод. Універсал полковника П. Полуботка, наданий цехмістру Григорію Корнійовичу, підтвердив цехові права та привілеї [216, арк. 42-42 зв.]. На початку 80-х рр. XVIII ст. до кравецького цеху, що об'єднував кравців та кушнірів, належали 30 майстрів, 4 підмайстри та 20 учнів [326, с. 292, 297-298; 406, с. 1-2].

У липні 1665 р. 5 ткачів – Андрій Мартинович, Остап Матвійович, Петро Матвійович, Андрій Ігнатович та Клим Павлович, – “поглядаючи на порядки инных цехов”, звернулися до Чернігівського магістрату з проханням затвердити цех і дозволити обрання цехмістра. 26 липня вони отримали дозвіл і того ж таки дня звернулися до чернігівського полковника Д. Многогрішного за конфірмацією [216, арк. 22-23 зв.]. У 80-х рр. XVIII ст. до цього цеху входило лише 6 майстрів, 4 підмайстри та 1 учень [326, с. 292, 298-299; 406, с. 1-2].

Гончарський цех у 1686 р. отримав універсал чернігівського полковника Г. Самойловича, яким заборонялося будь-кому “без оддання цеху звичайной повинности” виготовляти і продавати гончарні вироби [216, арк. 26-26 зв.]. У 80-х рр. XVIII ст. він складався 9 майстрів та 3 підмайстрів [326, с. 293, 301-302; 406, с. 1-2].

У другій половині XVIII ст. у місті оформився м'ясницький цех. На початку 80-х рр. XVIII ст. до нього належали 16 майстрів, 8 підмайстрів та 5 учнів [326, с. 292, 300-301].

Досить тривалий час у місті існував цех музик. Привілеї, надані йому чернігівськими полковниками Тихоном Гавриленком у 1664 р., Д. Многогрішним у 1665 р., В. Борковським у 1677 р., Я. Лизогубом у 1689 р. та Ю. Лизогубом у 1699 р., забороняли чернігівському війту та магістратським урядовцям “мескими поборами” музик обкладати: “у оних звичай такий есть, меючи межі собою брата старшого, складку давать не на мескую потребу, только на церковь Божию, що теж ми повинни не встановлюючи варуем и упевняем сим універсалом нашим, дабы як с козаков и мещан никто до сих жодной справи не имел и поборов не выбирал, и до жодных меских фильварков не потягал” [216, арк. 30-34 зв.]. Отже, цех музик не підпадав під юрисдикцію магістрату, оскільки отримав низку оборонних полковницьких універсалів. Зокрема, 1720 р. бунчуковий товариш В. Полоницький підтвердив звільнення музик від “станции драгунской и от всяких городских тяжестей”. Однак в універсалі гетьмана

Д. Апостола від 22 червня 1732 р., між іншим, було зазначено, що цех музик має бути підпорядкований магістрату. Втім, вже у серпні того ж таки року гетьман отримав скаргу від цехмістра цеху музик Костянтина Самойловича, в якій зазначалося, що “з давних лет отци и деды их живут в городе Чернигове, никаких повинностей и податей гражданских не отбывали, толко по возможности и произволению своему со всего своего давали складку до скриньки церкви божественной” [216, арк. 52 зв.-53]. Д. Апостол врахував ці аргументи і фактично скасував своє попереднє рішення, заборонивши магістрату притягувати музик “к податям гражданским”. Універсал чернігівського полковника І. Божича 1759 р. також забороняв вїту вимагати від музик сплати податків до міської скарбниці, “яко они музыканты от указных дач всегда были свободны”. Нарешті, в універсалі чернігівського полковника П. Милорадовича, наданому цехмістру Т. Грищенку 1763 р., було зазначено, що цех музик завжди підпорядковувався Чернігівській полковій канцелярії [216, арк. 35-39 зв.]. На початку 80-х рр. XVIII ст. у Чернігові цього цеху вже не було, натомість 5 музик надавали відповідні послуги самостійно [326, с. 293; 406, с.1-2].

У 1775 р. Чернігівська полкова канцелярія звітувала перед Комерц-Колегією про кількість ремісників у місті. За її даними, “ремесленников цеховых и незаписанных в цехе” було 302, а також 125 осіб навчалися натовді ремісничих професій. Серед них згадувалися золотарі, ковалі, слюсарі, котельники, олов’яники, склярі, шевці, м’ясники, хлібники, гончарі, музики, ткачі, палітурники, сріблярі, іконописці, музики, жерстяник [325, с. 56].

“Город Чернигов при таком месте положением состоит, – зазначалося в наказі місцевих мешканців депутату Законодавчої комісії 1767 р. І Крутеню, – де против прочих городов малороссийских никаких разных заводов, скотоводства, ни промыслов пенечных и табачных и ниже каких-либо других, чем бы граждане могли себе иметь пропитание и снабдение, кроме винного курения и шинкования, и продажи съестных вещей, не

имеют” [302, 122]. Документи загалом підтверджують цю досить критичну характеристику економічного потенціалу міста. Окрім ремесел чернігівські міщани справді займалися передусім гуральництвом, броварництвом і тісно пов’язаним з ними шинкуванням. У привілеї на магдебурзьке право, наданому королем Сигізмундом III 1623 р., зокрема, зазначалося: “вольно будет каждому мещанину черниговскому во вечные времена мед, пива варить, солод делать, вино курить и всякие такие напитки домашние и привозные ... гарцом справедливым или квартою лвовскою шинковать без всякого помешательства вечно” [199, арк. 3; 325. с. 34].

Конфірмаційні грамоти та універсали, надані Чернігівському магістрату протягом другої половини XVII – XVIII ст., неодмінно наголошували на тому, що міщанам “позволено всякие пития делать, и покупать, и продавать гарцом или квартою лвовскою без помешки; а против того всякой будет платить пошлины по полтретя золотого от всякого питя на всякой год” [282, с. 355]. Проте, враховуючи реалії, гетьмани час від часу обмежували їхні права – неврожаї, посухи та інші катаклізми призводили до того, що ціни на зерно зростали і, в першу чергу, дорожчав хліб. Так, у 1748 р. рядовим козакам, посполитим та міщанам було заборонено на 2 роки займатися гуральництвом [466, с. 155], а у 1761 р. гетьман К. Розумовський взагалі заборонив міщанам “курить вино и шинковать напоем домовым и иностранным” [330, с. 52]. Однак з цього приводу до гетьмана почали надходити численні скарги, зокрема і від чернігівського міщанства, з проханням поновити давні права, бо “по запрещении им того винокурения и шинкования никакого попечения к заведению полезных себе купеческих промыслов не имеют” [63, арк. 7 зв.]. Відтак, у жовтні того ж таки року Чернігів отримав від гетьмана дозвіл викурювати горілку: міщанам дозволялося мати не більше 2 “ординарных” казанів, а урядовцям – не більше 3, “покуда особое наше о их купеческих промыслах учреждение впоследствии, дозволяем” [63, арк. 21-21 зв.; 466, с. 156]. Чернігівський сотник П. Посудевський склав список, “кто именно з посполитыми

черниговськими і їх урядниками і по скольки котлах вином курение производят”. До нього було включено 28 осіб, яким разом належало 110 винокурних казанів [63, арк. 21-21 зв.]. Зокрема, бурмистер Г. Бублик, райця В. Малахов, міщани Д. Гриб і М. Широградський мали по 8 казанів, вїйт Н. Шарий, бурмистри М. Єнько, П. Железняк та І. Крутень, удова Митаревська з сином Федором, удова Речицька, міщанин І. Санко, колишній вїйт К. Каневський – по 4 казани, міщани С. Котляр, О. Широградський, Я. Гриб, В. Грембецький, Прокіп та Данило Станіславенки, Р. Ребенок та удова Бардадимиха – по 3 казани.

Згідно з гетьманським універсалом 1761 р. було складено реєстр, “какими именно промыслами посполство Черниговское с их старшиной и сверх промысла винокурения промышленяет”, до якого увійшло усього 27 осіб [109, арк. 6-7] (Див. Додаток Ж). Найзаможнішим з-поміж них був бурмистер М. Єнько, який займався гуральництвом, а також продажем коней, тютюну, солі.

У 1767 р. на вимогу Чернігівської полкової канцелярії було впорядковано відомість, “кто именно з жительствоющих в городе Чернигове звания мещанского винное курение производит”. У ній згадані бурмистри С. Речицький, І. Крутень та Г. Бублик, райці В. Малахов, С. Котляр та О. Широградський, удова бурмистрова Железнячка, “удовствующая” міщанка Бардадимиха та удова Митаревська, міщани І. Санковський, Ф. Митаревський, Д. Гриб та Р. Ребенок [64, арк. 411]. Наступного року докладнішу відомість у Чернігівську полкову канцелярію подав городовий отаман Ф. Плохута, який засвідчив наявність 14 винокурень, які знаходилися на березі р. Стрижень. Зокрема, зазначалося, що винокурня Р. Ребенка на 4 казани, “состоящая за новым городом над речкой Стрижем с трьох сторон опасна”, “бурмистра Крутения винокурня о двух больших котлах, состоящая за новым городом над Стрижем, обывательскому соседскому строению опасна”, “Опанаса Широградского винокурня со всех четырех сторон опасна, производит винное курение на два котла” [64, арк. 410-140 зв.]. На

початку 80-х рр. XVIII ст. у місті діяли ті ж 14 винокурень, що належали міщанам [326, с. 304]. З інших промислів у Чернігові достатньо розвинутим було млинарство – на околицях міста наприкінці XVIII ст. діяли 35 вітряків та 9 млинів. Місцеві міщани та їхні підсусідки були також задіяні у суднобудівельних майстернях та на 8 цегельнях, 2 з яких належали заможним представникам цієї верстви. Як і раніше, мешканці міста займалися землеробством, садівництвом і городництвом, що, за свідченням О. Шафонського, у другій половині XVIII ст. набували товарного характеру [326, с. 294, 304].

Чернігівський магістрат також опікувався розвитком торгівлі. Місцеве міщанство користувалося монопольним правом на продаж товару вроздріб, а приїжджі купці могли торгувати лише оптом. Переслідувалась торгівля у передмісті, по селах та “укромних местах” [294, с. 55; 315, с. 108-109]. Чернігівське міщанство отримало свободу дій у сфері торгівлі, місто здобуло статус “складочного места” – торгового центру для своєї округи [469, с. 263]. Протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст. у Чернігові щороку відбувалися три ярмарки тривалістю по два тижні. Перший з них збирався на Великдень, другий – у вересні на свято Святого Семена, а третій – у січні на Богоявлення [209, арк. 2-2 зв.; 277, с. 130; 402, с. 537; 446, с. 83]. У другій половині XVIII ст. щороку відбувалися вже 4 ярмарки: у січні на Богоявлення, навесні “в десятую после Светлого Воскресения Пятницу”, в липні – Прокопіївський та у вересні – Євстафіївський, причому тривали вони вже по два-три тижні [469, с. 265]. Крім місцевих мешканців, на них торгували купці з Ніжина, Стародуба, Києва та Москви. По понеділках і п’ятницях у місті збиралися торги, на які зазвичай привозили “дрова, строевой лес, разный хлеб, сено и другие съестные и прочие мелкие крестьянские вещи” [326, с. 304]. Водночас зростала мережа крамниць, які здебільшого належали заможним міщанам, – якщо у першій чверті XVIII ст. їх налічувалось усього 13, то наприкінці його – близько 100.

Однак протягом XVII – XVIII ст. Чернігів не спромігся скласти серйозної конкуренції таким торговельним центрам як Ніжин, Стародуб та Київ, які разом зі столичним Глуховом немовби зусібіч відгородили його від найпривабливіших і найперспективніших ринків. Зокрема, стародубське купецтво, що значною мірою складалося з російських старовірів, поступово зосередило у своїх руках торгівлю з суміжними російськими та білоруськими землями, а впливова ніжинська грецька купецька громада фактично монополізувала південний напрям у зовнішній торгівлі. Не дивно, отже, що чернігівське міщанство не спромоглося сформувати значний купецький прошарок, який сприяв би економічному зростанню міста. У 1775 р. Чернігівська полкова канцелярія сповіщала Комерц-Колегію про розвиток торгівлі у місті та заняття його мешканців [325, с. 54-56]. Натоді в Чернігові було 25 купців, серед яких 2 “действительно купецтвующие воловым и отъезжим товарами..., покупают в разных великороссийских и малороссийских городах юфту, мыло, пушной товар и тем торгуют в Гданьске, Шленске и Браславе, ездя чрез российские таможни”, 22 крамарі, які торгували “красными” товарами, скуповуючи їх на ярмарках у російських купців, та 1 “в приказчиках находящийся” [325, с. 55-56].

На початку 80-х рр. XVIII ст. ситуація змінилася на краще. Заможні міщани і козаки почали активно записуватися у купецтво. Зберігся список тих, хто здобув цей новий для себе статус у липні 1782 р. Він містить прізвища 18 осіб, які мали капітал не менш 510 руб. [200, арк. 289-289 зв.] (Див. Додаток 3).

За даними О. Шафонського, у 1783 р. в місті був лише один купець першої гільдії І. Єнько, який “производит заграничный торг не малый” [326, с. 292]. Він вивозив до Польщі юфту, мило, віск, аніс та “решетилевские овчинки”, а звідти привозив головним чином сукно: “косы выписывает на наличные деньги и продает их оптом в Ромне, в Вознесенскую ярмарку, только один раз в году, сукна же бреславские на ярмарках Роменских и Сумских оптом же. Торг суконный простирается иногда до ста и более тысяч

и происходит больше кредитом, который его предки и он более шестидесяти лет ненарушимо всегда имели” [326, с. 293-294]. У Чернігові натоді було 57 купців другої гільдії та 14 купців третьої гільдії. Їхній сукупний капітал становив 24631 рублів. “Прочих купцов промыслы не велики, и те открытием наместничества несколько поднялись и состоят в продаже шелковых, суконных и других красных и щепетинных товаров, от приезжающих на ярмарках малороссийских и великороссийских купцов и в ярмарках Роменской и Сумской покупаемых, в таврической и цесарской соли, вялой донской рыбы, на ярмарки привозимых”, – наголосив О. Шафонський.

Отже, впродовж XVII – XVIII ст. Чернігів отримав низку привілеїв, грамот та універсалів, які мали сприяти його економічну зростанню. Чернігівський магістрат опікувався розвитком ремесел, промислів і торгівлі. Протягом другої половини XVII – XVIII ст. у різні часи в Чернігові діяли 8 ремісничих цехів, юридичне оформлення яких здебільшого здійснював козацький уряд. Місцеве міщанство мало монополію на торговельну діяльність, але ефективно скористатися нею не спромоглося через брак потужного купецького прошарку, який почав зростати тільки на початку 80-х рр. XVIII ст. Відтак Чернігів не міг конкурувати з Ніжином, Стародубом та Києвом, які також зберегли самоврядний статус протягом другої половини XVII – XVIII ст. і перетворилися у значні економічні центри.

3.3. Благоустрій міста

Одна з найважливіших функцій Чернігівського магістрату полягала у забезпеченні “благочиния и благоустройства”. До сфери діяльності міського уряду належали нагляд за санітарним станом, ремонт мостів і гребель, утримання порому, протипожежна охорона та дотримання в місті правопорядку. На сторожі благоустрою стояв відповідальний за санітарний стан райця – городничий. У цій сфері магістрат співробітничав з козацьким

урядом в особі городского отамана, а також ще одного городничого, якого призначала полкова канцелярія.

Магістрат вимагав від мешканців Чернігова вчасно прибирати мертвих тварин та бруд зі своїх дворів, які слід було вивозити за межі міста на спеціально визначені ділянки. Гній городяни мали вивозити на “Гноєву” греблю на р. Стрижень неподалік Красного мосту. З вулиць та площ непотріб були зобов’язані вивозити ті, хто повертався з торгів на порожніх підводах [439, с. 47]. Заборонялися забій хворої худоби і продаж недоброякісного м’яса.

Детальні настанови з цього приводу містила “полицейстерська” інструкція, яку магістрат отримав з Чернігівської полкової канцелярії восени 1722 р. Один з її пунктів зобов’язував мешканців міста “против своего двора, також де в рядах и в рынках, и в прочих местах, иметь чистоту и сор чистить и вывозить за город и за слободы, и поля всеми, которые от жилищ местились в отдаленности, кому куда за способно, також смотреть накрепко, чтоб на улицах никакого помета и мертвячины не было и не валялось, чего каждому жителю против своего двора по утрам или вечеру приказать счищать, о чем многими указами подтверждено, равно ж тому и на случай опасной загрязнительной болезни к предосторожности” [193, арк. 6]. Ордером за підписом члена Малоросійської колегії князя П. Мещерського Чернігівській полковій канцелярії було наказано “начальством в городе крепко блюсти, чтоб во всех домах и по улицам чистота должная всекрайнеше наблюдалась” [193, арк. 6-6 зв.].

Як вважають дослідники, після смерті Д. Апостола, коли у 1734 р. влада перейшла до Правління гетьманського уряду на чолі з князем О. Шаховським, почалося скорочення адміністративно-поліцейських функцій магістратів на користь полкових управ [439, с. 30]. Чернігівська полкова канцелярія справді дедалі більше надокучала магістрату розпорядженнями та інструкціями щодо санітарного нагляду, ремонтних робіт, забезпечення правопорядку у місті.

У березні 1772 р. полкова канцелярія відправила в магістрат промеморію, в якій зазначила, що “внутри старого города Чернигова находится великая нечисть по улицам, по коло изб, также и на новом месте между жилищами нечистота от навозов и разной сори”. Від магістрату вимагалось “в соблюдении тех указных повелений будучи в рассуждении наступившего весеннего и летнего времени..., кому надлежит по ведомству того магистрата приказано было, как в старом городе, так и на предместии от навозу и всякого сору иметь в дворах и по улицам, по выше тому веленному, чистоту, находячихся же ныне во всех местах навоз и сор зараз же зрить и завезть от толе за город в отдаленное от жилья место” [193, арк. 6 зв.]. Полкова канцелярія сповістила магістрат, що нагляд за санітарним станом з її боку здійснюватимуть городовий отаман М. Доморка та городничий Д. Бублик. Магістрат наказав “содержащему полицейскую должность” райці І. Серафімову забезпечити, щоб “всякому хозяину против своего двора велел очистить и свезть за город и зарить, так же если бы была какая мертвячина, то оную да и звесть ... глубоко в ямы”. Крім того, було оголошено: “усмотрено магистратом, что здешние обыватели навоз не вывозя за город в отдаленные места, не рассматривая мест, бросают на улицах и на пустых местах между жильем, и во многих местах так и завалили улицы, что и проследу иметь невозможно. Для того от магистрата Черниговского определено учинить публикацию о том, что ежели кто будет бросать навоз в непристойных местах между жильем, и в том будет пойман, то оногo принужденно будет весь навоз, сколько тамо будет, свезть без принятия каких либо отговорок” [193, арк. 7-11].

У грудні 1773 р. полкова канцелярія критикувала магістрат за численні порушення санітарного стану: “здешние промышленники, то есть резники, в своих домах скотину бьют и в дворах всякую нечистоту кидают, не зарывая в землю, как того порядок требует, от чего по тем улицам мимо дворов и ходить не можно, и равно же, где мясо продают, стулья и лавки совсем не чисты, да и в нынешнее время от шумных людей драки и шумы происходят”

[193, арк. 52]. Водночас магістрат зобов'язали відвести для різників у “нежилом месте для резания скота бойницы” і заборонити забій худоби у дворах [193, арк. 54].

Магістрат стежив за дотриманням правопорядку та безпеки у місті. До обов'язків міського уряду належали “пресечение преступлений и беспорядков, запрещение азартных игр (в кости), кулачных боев”. Магістрат винаймав “пляцову сторожу”, яка вночі охороняла крамниці й склади, виловлювала і брала “под караул” “бродяг” та жебраків. Втім, у 1748 р. городовий отаман П. Григорович сповістив Чернігівську полкову канцелярію, що магістрат “по указам на пляцовую сторожу людей не высылает” [388, с. 161]. На вимогу полкової канцелярії магістрат у 1749 р. відрядив на допомогу П. Григоровичу міщанина Й. Лоханського, який мав щодня звітувати йому про “пойманных ночним временем на драках или других каких шалостях”. Й. Лоханський отримав від магістрату інструкцію, в якій, між іншим, зазначалося, що “обыватели ведомства магистратового мещане, подсоседки и шинкари” зобов'язані виконувати його накази й “для караулу на сторону пляцовую полным числом выходить” [388, с. 159].

У 1751 р. магістрат скаржився, що призначений Чернігівською полковою канцелярією городничий намагався перебрати на себе нагляд за правопорядком, благоустроєм та протипожежною справою, хоча “полковой Черниговской канцелярии определенному городничему подлежит только иметь смотрение над колодниками, которые содержатся при полковом секвестре” [150, арк. 26 зв.-27].

У лютому 1773 р. Чернігівська полкова канцелярія запропонувала Чернігівському магістрату “для лучшего порядка и пресечения воровства и воровских приходов и прочих непотребных людей, иметь по улицам з дворов и жителей караули с ружьем, у кого какое найтится может, а у кого ружья не будет, из ... большими дубинками”. Водночас полкова канцелярія зазначила, що магістратські піддані “на пляцовую сторожу в ночное время и выходные выходят не хотят и всяка спорят в городе Чернигове”. Відтак, було

наказано, щоб вночі обов'язково виставлялася сторожа, а у разі відмови магістрат мав штрафувати “за всякую ночь по пол цены от человека”. Магістрат ухвалив рішення, згідно якого усі підвідомчі магістрату міщани та їхні підсудки мали виставляти “на пляцовую сторожу” по одному чоловіку від двору [193, арк. 21].

Тим не менше, Чернігівська полкова канцелярія і надалі постійно наголошувала на недбалому ставленні магістрату до нагляду за правопорядком у місті. Відтак, у березні 1773 р. магістратському городничому було наказано разом із городовим отаманом Д. Бубликом негайно “учинить в городе Чернигове всем дворам роспись по десяткам, и определить десятников, чтоб всем своего десятка смотреть и по приказанию выходит беспорно двоим сполно их на всякую ночь должно быть на пляцовую сторожу под ведомство их городничих, притверждая при том накрепко, чтоб они с дворов своих по последовавшей очереди еже ночи выходили или высылали людей отнюдь не малолетних на пляцовую сторожу безоговорочно с ружьями у кого есть, а за неимением оных з дубинками и с трещотками” [193, арк. 27 зв.-28]. Через постійні скарги полкової управи, магістрат змушений був звільнити І. Серафімова з посади городничого, на яку був призначений райця Г. Здор. Крім того, магістрат ухвалив “представить в канцелярию Малороссийского скарбу, неповеленно ли будет ему производит жалование из магистратских доходов в год по тридцати рублей”. Г. Здор отримав відповідну інструкцію і разом з городничим Чернігівської полкової управи Д. Бубликом приступив до виконання наказу полкової управи – “учинить ... всем дворам роспись по десяткам”, призначити десяцьких й зобов'язати їх вночі виставляти сторожу [193, арк. 29].

Справжнім лихом для Чернігова протягом другої половини XVII – XVIII ст. були пожежі. Відповідаючи за протипожежну організацію міста, магістрат мав списки усіх будівель, протипожежного майна, що зберігалося у дворах (відра, сокири, заступи, лопати тощо). У кожному дворі мала бути

достатня кількість води у діжках, до дахів приставлені драбини “переметні і підставні, а на довгих жердках прикріплені мочали”. В організації протипожежної справи міський уряд спирався передусім на цехи, для яких було розроблено спеціальні настанови. За дотриманням правил протипожежної безпеки стежив райця, який доглядав за чистотою димоходів, зобов’язував власників будинків бути наготові “як се було визначене в оповіщені, прикріпленим в нього на воротах” [346, с. 428]. На порушників установлених правил накладався штраф.

У місті поблизу будинку магістрату, крамниць та житлових будинків знаходився “артиллерийский ценхгауз с порохowymi и другими магазинами” [265, арк. 1]. Саме це небезпечне сусідство і призвело до катастрофічних наслідків під час пожежі, що спалахнула в ніч з 19 на 20 травня 1750 р. Матеріали слідства докладно змальовують організацію протипожежної справи у місті. На вимогу слідчої комісії магістрат прозвітувався про заходи, які вживалися з метою запобігання пожежам [388, с. 159]. У рапорті, який зі свого боку подала полкова канцелярія, звучала гостра критика на адресу магістрату за недбале ставлення до виконання своїх обов’язків. Йшлося про те, ще задовго до цієї пожежі Чернігівська полкова канцелярія неодноразово звертала увагу Чернігівського магістрату на ігнорування розпоряджень Генеральної військової канцелярії щодо протипожежної безпеки. Зокрема, це засвідчив рапорт городского отамана Г. Плохути, поданий до полкової управи 1746 р. [388, с. 160]. У 1749 р. райця Г. Карпинський та його помічник Л. Симонтовський отримали відповідну інструкцію щодо організації протипожежної охорони – “во всяком дворе ведомства магистратового на воротах или где приличествовало подписать с тем, кому к таковой осторожности с водою или с топором быть в готовности принадлежит” [388, с. 159]. Відповідні директиви магістрат передав ремісничим цехам, “дабы во всякого человека так воды должное число, яко и чистота б в домах и перед двором и всякая исправность от пожарного случая была б в цеховых домах, по тому же воду б, круче железное и протчии

инструменты содержано б, и всегда имели острожность”. Цехи мусили мати наготові увесь необхідний інвентар і систематично звітувати про стан протипожежної безпеки магістрату. Виконання цих доручень контролював райця Ф. Мазур. У самому магістраті були наготові дві великі діжки та куфи з водою, п’ять залізних гаків, квачі, драбини тощо. Однак усього цього виявилось недостатньо для відвернення біди.

Великі збитки, яких завдала пожежа, зумовили проведення спеціального слідства. Вже вранці 20 травня писар М. Санковський подав до магістрату рапорт, в якому наголосив на необхідності встановлення причин пожежі [153, арк. 2; 388, с. 157]. Магістрат відразу ж відправив до Генеральної військової канцелярії лист з проханням призначити слідчих. Причина клопотання досить зрозуміла, адже магістрат мав напружені стосунки з полковою канцелярією. За відсутності вїта у місті лист був підписаний бурмистром Л. Марковичем та райцями Л. Афанасовим, А. Бочком, С. Піддубиком, С. Скороходом, М. Свислоцьким та К. Піддубиком. У листі зазначалося, що полковник І. Божич узяв під варту шинкаря Григорія та двох десяцьких, “и желает ... о вышеписанном чинить следствие”. Загалом, справа набула значного резонансу.

22 травня 1750 р. у магістраті відбулася спеціальна нарада, а наступного дня згідно наказу Чернігівської полкової канцелярії осавул Є. Рашко зажадав від магістрату призначити свого представника “для изследования” справи про пожежу. Магістрат відхилив цю пропозицію, аргументуючи це тим, що не має подібних розпоряджень від Генеральної військової канцелярії, але 2 червня 1750 р. міський уряд отримав відповідний ордер щодо проведення слідства. До міста зі спеціальною місією також прибули капітан Глухівського гарнізону М. Денисов і бунчуковий товариш А. Стахович. Магістрат зобов’язали з’ясувати, “коликое число церквей Божих и каких домов, краму и прочего и чьих именно згорело, и каким образом учинился пожар, и были для предосторожности и смотрения определенные на то от полковой Черниговской Канцелярии и магистрата

Черниговского особливые люди и потребные к пожарному делу инструменты и прочия приготовления, и какие именно; да и сам господин полковник и комендант Божич из старшины полковой и магистратской и прочей, кто при том пожаре находился, и чего для так допущено, что в малом моменте вся старая города Чернигова крепость со всем, что где ни было, згорела” [388, с. 158-159]. Райці Л. Афанасьєв та А. Бочок склали і подали слідчій комісії реєстр погорілих будинків, храмів та крамниць [388, с. 164-166]. Розгляд справи полкова канцелярія розпочала з полеміки з магістратом, що спричинило у подальшому численні позови до Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду від урядовців магістрату та міщан з приводу втручання полковника у повноваження міського уряду [150, арк. 10-27, 43-47; 54-55].

На жаль, матеріали слідчої комісії у повному обсягу не збереглися, але показово, що магістратські урядовці вели розслідування у цій справі “по правам Статутовим” [371, с. 30]. 27 квітня 1751 р. імператриця Єлизавета видала грамоту гетьману К. Розумовському “О принятии мер предосторожности на случай пожара при постройке новых казенных и частных зданий на погорелых местах в городе Чернигове” [265, арк. 1]. У грамоті зазначалося, що “магистрат тамошний и прочие обывательские дворы и лавки весьма близко одного ценхгауза и пороховых також, и прочих артиллерийских магазинов построены были, и тому же оное магистратское и обывательское строение учреждено было улицами тесными, непорядочно и нерегулярно”. Отже, було наказано, щоб відтоді “магистрату и обывателям строиться улицами пространными порядочно и регулярно, и казенному строению, то есть и пороховому магазину, и артиллерийскому ценхгаузу в близости партикулярного и прочего строения делать отныне не допускать, и впредь от огня крепкую предосторожность иметь, и чтоб оное все от Черниговского магистрата и от живущих там малороссиян обывателей исполняемо было”.

Пожежа 1750 р. наочно довела недосконалість системи протипожежної охорони, відтак полкова канцелярія видала директиву “О мерах принимаемых в Чернигове против пожара”. У квітні 1764 р. магістрат знову отримав ордер з полкової канцелярії, в якому зазначалося: “ведомства магистратового людям приказать в силе высочайших царских повелений на прилежащих от пожарного случая иметь предосторожность, и к той указные приготовления, в больших дижках или бочках воду, круче железное ... и прочие надобности” [66, арк. 1-2 зв.]. Однак наприкінці січня 1765 р. у будинку “жителки подведомственной магистрата Данилихи Баришки” знову сталася пожежа. Городовий отаман Ф. Плохута терміново прибув на місце події. У рапорті він зауважив, що під час гасіння пожежі не вистачало людей (“цеховых же де и прочих жителей черниговских з топорами и ведрами весьма мало было, да из самих цехмистров не все были”) та інвентаря [66, арк. 1 зв.]. Ф. Плохута зажадав від магістрату, “чтоб приказано было в городе Чернигове во всех цехах иметь железное доброе круге, и чтоб цеховые (во время пожарного случая) з цехмистрами с топорами и ведрами с того ж часу в самой скорости к оному пожару бежали”. З приводу цієї пожежі Ф. Плохута допитав і власницю будинку – “почему пожар учинился”.

Через цей випадок полковник П. Милорадович у лютому того ж таки 1765 р. відправив до магістрату ордер, яким наказав, щоб “так при магистрате, яко и во всех цехах, приказано было заполучением сего тот час поделать по две железные дробины и во всем крепкие круки..., и оные при магистрате и во всяком цехе содержать в сохранной целости, а при том всем жительствоующим в Чернигове при ведомстве магистрата подчиненным по прежним Черниговской полковой канцелярии предложениям крепко подтвердить, чтоб от пожарного случая во всем осмотрительную предосторожность имели и оттого всяк указного веления приготовления всегда содержали”. Магістрат також мав визначити, хто саме і з яким інвентарем повинен з’являтися на місце пожежі [66, арк. 2-2 зв.].

Наприкінці 1765 р. магістрат запевнив, що “полицию предосторожности от пожаров, по большей части, собственно магистрат наблюдает, и как за цехи, так и за всеми подсудственными надсматривает, и о крайней предосторожности от пожарного случая рачение имеет, и для того в цехи, чрез ордеры, ежечасно об такой предосторожности и о имении всех приуготовлений во всякой исправности подтверждает” [305, с. 170]. У будинках кравецького, шевського, різницького та перепечайського цехів було “бочок с водою, на крепких роспусках, по три, ведер кожаних по четыре, щитов по два, круков по два, лесниц по две, вил по двое”; у цехових будинках ковалів та ткачів – по дві діжки, два крюки та шкіряних відра, по двоє вил, по щиту та драбині; шаповалів та гончарів – по одній діжці, крюку, драбині та вилам [305, с. 170]. Кілька діжок з водою були встановлені “на публичном месте”. Цехи склали і подали до магістрату списки міщан “кому и с чем быть” у разі пожежі. У будинку магістрату були наготові чотири діжки “на роспусках”, крюки, вила, драбини, шкіряні та дерев’яні відра [305, с. 170].

Тим не менше, у 1772 р. полкова канцелярія зобов’язала магістрат оприлюднити наказ про дотримання правил безпеки “и во всяком дворе указно повеления потребности, как то лесницы на кровлях, в дижках воду, и ... веники или метлы, особливо же во дворах в кадях или бочках воду, которую все лето содержат” [193, арк. 6 зв.]. У лютому 1773 р. магістрат отримав нове розпорядження за підписом військового товариша “в должности полицейской” М. Доморки “иметь от пожарного случая предосторожности и содержать в домах обывательских в летнее время воду и другие потребные принадлежности” [193, арк. 20-20 зв.]. Кожний цех навесні був зобов’язаний встановити на базарній площі діжки з водою, “как то в прошлом году с цехов по две бочки с водою от каждого цеху на базари, где пляцовая сторожа находится”. Магістрат ухвалив рішення, яким зобов’язав шевського, різницького, кравецького, перепечайського цехмістрів встановити на базарній площі по дві діжки з водою, ткацького, ковальського,

гончарського та музикантського цехмістрів – по одній [193, арк. 21]. Цехмістрам шевського, різницького, кравецького цехів були надіслані ордери “о принятии противопожарных мер” з вимогою надати списки, “кому случившомуся в городе Чернигове (храни бог пожару) и с чем быть, яко то с круком, с вилами, с водою и другими потребностями” [193, арк. 23-25].

Незважаючи на ці заходи, полкова управа і надалі наголошувала на недбалому ставленні магістрату до забезпечення протипожежної охорони. У середині березня 1773 р. полкова канцелярія скаржилася на те, що у дворах та на вулицях міщани “чистоты не содержат”, а діжки на випадок пожежі стоять порожні. Не дивно, отже, що 8 квітня 1773 р. поблизу двору “удовствующей Речицкой” сталася чергова пожежа. Городовий отаман Д. Бублик, який дізнався про це від “пляцового” сторожі В. Орченка, відразу ж сповістив полкову канцелярію. 10 квітня полковник П. Милорадович подав у магістрат промеморію з вимогою, “дабы от магистрата Черниговского и от сотенного полкового сотни правления чрез кого подлежит приказано было, ведомства их жителям по предписанному ж в домах денно и ночью иметь крепкую осторожность та прилежной присмотр, чтоб каковыми злодейством не учинено кем зажигательства” [193, арк. 12-15 зв.].

Таким чином, на магістрат покладалася відповідальність за санітарний стан, протипожежну охорону та дотримання правопорядку у місті. Магістрат призначав городничого, який стежив за тим, щоб міщани дотримувалися встановлених правил, і співробітничав з городовим отаманом та городничим, призначеним Чернігівською полковою канцелярією. До організації протипожежної охорони були залучені ремісничі цехи, які мали необхідний протипожежний інвентар. Втім, пожежі 1718 та 1750 рр. засвідчили недосконалість цієї системи. Забудоване переважно дерев'яними будинками місто і надалі потерпало від пожеж.

Чернігівський магістрат як орган міського самоврядування був наділений певними владними повноваженнями. Протягом другої половини XVII – XVIII ст. він виконував функції судової та нотаріальної установи, розглядаючи цивільні та незначні кримінальні справи, а також реєструючи акти купівлі-продажу нерухомості, дарчі, розписки, заповіти. Подати позов до міського суду могли як чернігівські міщани або мешканці магістратських сіл, так і представники інших станів, у разі, якщо інтереси протилежної сторони представляв магістрат. Практика магістратського судочинства в Чернігові засвідчує непоодинокі факти втручання і тиску з боку місцевого козацького уряду та командування розміщених у місті військових частин російської армії, що унеможливлювало ефективне виконання судових рішень.

Чернігівський магістрат опікувався господарським життям міста, здійснював контроль за ремеслами, промислами і торгівлею. Ремісничі цехи, які безпосередньо підпорядковувалися магістрату (окрім цеху музик), потерпали від конкуренції з боку партачів, які часом перебували під протекцією представників козацької влади. Крім ремесел чернігівське міщанство займалося промислами – передусім гуральництвом і шинкарством, а також пивоварінням і млинарством. У місті щороку збиралися кілька ярмарок, двічі на тиждень проводилися торги, діяли численні крамниці. Проте активне формування купецького прошарку припало лише на 80-ті рр. XVIII ст.

Чернігівський магістрат займався благоустроєм міста, здійснював нагляд за санітарним станом, правопорядком, відповідав за організацію протипожежної охорони. Розроблені магістратом інструкції досить чітко розподіляли обов'язки міщанської спільноти щодо додержання правил безпеки, однак це не змогло запобігти руйнівним пожежам 1718 та 1750 рр., які засвідчили недосконалість системи протипожежної охорони міста.

РОЗДІЛ 4

ВЗАЄМИНИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО МАГІСТРАТУ З ПРЕДСТАВНИКАМИ КОЗАЦЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО УРЯДІВ

4.1. Взаємовідносини з гетьманським урядом та місцевою козацькою адміністрацією

Суперечності у відносинах між державними інституціями Гетьманщини і органами міського самоврядування були зумовлені особливостями політичного і адміністративно-територіального устрою Української козацької держави. Формально магістрати як органи міського самоврядування були самодостатніми установами. Їхній статус був визначений конфірмаційними грамотами та універсалами. Але вища цивільна, судова і військова влада на Лівобережній Україні належала гетьманові й генеральній військовій старшині. На місцях вона здійснювалася через козацькі адміністративні органи – полкові й сотенні канцелярії, які повсякчас втручалися в діяльність магістратів. Це зумовило появу численних полковницьких універсалів розпорядчого характеру, а також інтенсивне листування між обома урядами [489, с. 22]. Козацька старшина зазвичай поводитись зверхньо по відношенню до магістратів, порушуючи їхню самостійність та вимагаючи від них повного підпорядкування. Як слушно зазначив Д. Багалій, “экономические выгоды от такого вмешательства их соблазняли более всего” [347, с. 630].

Вже на початку Української національної революції Чернігів отримав статус полкового міста. 8 листопада 1649 р. гетьман Б. Хмельницький надав Чернігову конфірмаційний універсал, а також затвердив на посаді вїта І. Скиндера. В універсалі, зокрема, було зазначено, що “полковник и сотник, и вси козаки мають шановити (вїта) яко намисника нашого, и ни в чом перешкоди не чинити” [325, с. 37]. Незважаючи на це, Чернігівському магістрату протягом другої половини XVII – XVIII ст. довелося вести

постійну боротьбу з полковою управою проти втручання козацької старшини у господарську, фінансову й судову діяльність міського уряду. Всілякі непорозуміння з полковою управою або козацькою старшиною міський уряд намагався владнати за посередництвом гетьмана. На його ім'я, як і до Генеральної військової канцелярії міські урядовці надсилали численні скарги, рапорти, різного роду клопотання. Саме наступ козацько-старшинської влади на повноваження магістрату зумовив появу оборонних гетьманських універсалів.

Перший з них магістрат отримав 16 листопада 1657 р. від гетьмана І. Виговського, який заборонив полковнику та козацькій старшині втручатися у діяльність магістратського суду “и порядки меские”, аби “не втручали людей под юрисдикциею мескою будучих и на футорах мешкающих до работизн и датков не потягали, до аренды меской жадного приступу не мели, а ни горилков шинковали, окром що захочут гуртом продати, то не мает быти зборонно” [208, арк. 89-89 зв.; 210, арк. 2; 223, арк. 30 зв.-31; 277, с. 106; 315, с. 65; 317, №14, с. 91-92]. Наказано було також повернути магістрату Грицьківський млин, який “безправне ест взятый и од места одлучоный”. Універсал гетьмана Ю.Хмельницького, виданий 7 серпня 1660 р., зобов'язав полковника та козацьку старшину “жодных кривд и вымыслов, то есть напитков, чобот, и яких колвек достатков не вымышлял..., от месчан ничего не вытягал” [210, арк. 1; 223, арк. 31 зв.; 315, с. 66; 317, №15, с. 97; 322, с. 166]. У 1662 р. наказний гетьман Я.Сомко отримав скаргу від Чернігівського магістрату, в якій зазначалося, що козаки на ринках горілкою “межи крамом” шинкують, чим завдають купецтву збитків і можуть спричинити у місті пожежу [210, арк. 3; 223, арк. 32; 315, с. 68; 322, с. 206]. 6 червня того ж таки року Я. Сомко надав універсал, який застеріг, щоб “от сего часу тых шинков горилчаных в рынку поперестали и от сего часу не важилис шинковати”. У разі порушення цієї настанови було встановлено штраф “до скарбу войскового” у розмірі 1000 талярів.

7 липня 1663 р. гетьман І. Брюховецький надав Чернігівському магістрату конфірмаційний та оборонний універсали [83, арк. 1; 84, арк. 1; 208, арк. 89 зв.-90 зв.; 223, арк. 32 зв.-33; 322, с. 287-289]. Останнім він зобов'язав чернігівського полковника повернути магістрату озеро Пчельськ, “здавна до места належачое, яко их власное привернувши” [83, арк. 1; 208, арк. 90-90 зв.; 223, арк. 33; 322, с. 288-289]. Заборонялося втручатися у міське господарство, “аби в волоки войтовские не втручался и мещанам у шинкарок черниговских с капщини витрат не боронил, також побору на паром з волости Черниговской вибирати дозволял”. 5 серпня того ж таки року І. Брюховецький затвердив за магістратом Погорілий млин і заборонив полковнику та козацькій старшині чинити перешкоди щодо “держання того млина, од нас на расходи ратушние наданого” [82, арк. 1; 208, арк. 90 зв.-91; 223, арк. 33 зв.-34; 322, с. 297-298].

4 січня 1669 р. гетьман Д. Многогрішний видав наказ, яким зобов'язав чернігівського наказного полковника Гаврила Васильовича забезпечити право Чернігівського магістрату “на послушенство” любецьких міщан [208, арк. 92 зв.; 223, арк. 35; 284, с. 362-363; 322, с. 487-488]. Міщанська громада була звільнена від забезпечення підводами та продовольством переїжджаючих через місто військовослужбовців, а полковому уряду заборонялося втручатися у діяльність магістрату: “и заховуем теж их при давних правах всяких, от гетманов Войск Запорозских, антецессоров наших наданных на всякие пожитки, то есть озерах, перевозе, селах на войта, на ратуш, на бурмистров, яко перед часи заживали и пожитки всякие одбирали, теди и тепер, абы нехто в том наименшее трудности не задавал, при тих же пожитках заховуем, и мети хочем, и сурово приказуем, абы нехто не был перешкодою, под срокгим каранем войсковим, и повторе приказум”. Гетьмани І. Самойлович та І. Мазепа також надали Чернігівському магістрату конфірмаційні універсали, датовані відповідно 13 липня 1672 та 31 вересня 1687 рр. [85; 208, арк. 22, 93-94 зв.; 216; 223, арк. 35-37 зв.; 284, с. 364-366; 322, с. 644-645].

Нехтування правами Чернігівського магістрату з боку полкового уряду спонукало міщан звертатися безпосередньо до царського уряду. Взимку 1690 р. вїт С. Отрохов разом з урядовцями магістрату прибули до Москви і подали до Малоросійського приказу чолобитну, яка засвідчила наявність досить гострих соціально-станових суперечностей у повсякденному житті Чернігова. Текст чолобитної невдовзі майже повністю був включений до конфірмаційної грамоти царів Івана і Петра Олексійовичів [223, арк. 22-29; 277, с. 126-135; 284, с. 352-362]. Насамперед міщани скаржилися на зловживання й утиски, яких припускалася козацька старшина. Так, козацькі підсусідки, які мешкали у магістратських селах Петрушині та Хмельниці, не сплачували податків до міської скарбниці. Чернігівські полковники змушували ремісників працювати на них безкоштовно. Козаки займалися винокурінням, порушуючи монопольні права міщан, відкривали у місті крамниці: “на мещанской земле построили черниговского полку казаки многие лавки подле мещанских лавок и тем строением мещанские лавки затеснили, и от того утеснения лавки мещанские запустели”. Магістрат не погоджувався з тим, що мав забезпечувати підводи, помешканням та продовольством представників козацької влади, які тимчасово перебували в місті. Як зазначалося в чолобитній, козацька старшина разом з полковником вимагала підводи і для своїх власних потреб. Насамкінець урядовці магістрату скаржилися, що “нас же, мещан, принуждает Черниговский полковник и казаки к своему суду мимо ратушной их розправы, и чрез магдебургские права их, мещан, емлют и сажают в тюрьму”[251, арк. 8-9; 486, с. 85].

Скарги чернігівських міщан були враховані у царській конфірмаційній грамоті, наданій 26 березня 1690 р., але невдовзі вїт Й. Євлевич мусив звертатися до гетьмана І. Мазепи з приводу зловживань полковника Я. Лизогуба: “давние их меские права zostали порушены, и все цеховые люде, якие належали до ратуши, отвернены от меского послушенства, а привернуты в послушенство ему, небожичу (Я. Лизогубу – Г.Д.), так же

ваговое и померное отдалено от ратуши” [208, арк. 22, 94 зв.; 223, арк. 38 зв.]. 12 жовтня 1698 р. І. Мазепа видав універсал, яким засудив дії чернігівського полковника та задовольнив клопотання магістрату [208, арк. 22, 94 зв.-95; 223, арк. 38 зв.-39].

Під час перебування у місті влітку 1706 р. Петра І разом з почтом магістрат витратив на їх утримання 8000 золотих, про що своєчасно повідомив гетьмана. Козацька старшина ухилилася від виплати компенсації, відтак І. Мазепа 17 листопада 1706 р. звернувся до чернігівського полковника, “духовным и свецким державцам в полку Черниговском маестности имеющим”, з проханням зібрати гроші для відшкодування витрат магістрату, а чернігівському полковнику було наказано взяти цю справу під особистий контроль [208, арк. 96-96 зв.].

Уряд гетьмана І. Скоропадського також вживав заходів, що мали на меті припинити втручання козацької старшини у діяльність магістрату, а також поліпшити його фінансове становище. Загалом І. Скоропадський надав магістрату 14 універсалів, причому майже всі вони мали оборонний характер, що було зумовлено як загостренням внутрішньополітичної ситуації внаслідок невдалого повстання І. Мазепи, так і згубними наслідками пожежі 1718 р. [86-92; 208, арк. 23-23 зв., 97- 100 зв.; 222, арк. 250-270; 223, арк. 40-50; 315, с. 88-96; 284, с. 366-368]. Натоді загострилася проблема стації, надання підвод, що негативно відбилося на фінансовому становищі магістрату й призвело до ще більших непорозумінь з козацьким урядом. Варто взяти до уваги і той факт, що протягом 1681 – 1698 рр. І. Скоропадський обіймав уряд чернігівського полкового писаря і, звісно, був добре знайомий з проблемами міста.

У 1709 р. магістрат отримав 3 гетьманські універсали. Згідно конфірмації від 28 січня до магістратських володінь долучалося село Суличівка [223, арк. 42-43; 284, с. 366-368]. Враховуючи те, що магістрат витрачав кошти на “принимание разных особ великоросских и малороссийских чрез город Чернигов переезжающих”, окремим універсалом,

наданим того ж таки дня, гетьман звільнив вйта разом з бурмистрами від сплати “дорочной показанной повинности” [223, арк. 41-41 зв.]. 7 лютого 1709 р. гетьман видав ще одну конфірмацію і категорично заборонив чернігівському полковникові втручатися у магістратське судочинство, притягувати міщан до полкового суду, записувати магістратських посполитих до козацьких реєстрів [315, с. 88-89]. Два універсали, надані 13 і 14 січня 1710 р., забороняли полковому уряду втручатися у збирання податків до міської скарбниці [233, арк. 43-44]. Вкотре наголошувалось на тому, що у зв’язку із забезпеченням продовольством “переезжающих посильщиков..., меский скарб запустел” [233, арк. 43-43 зв.].

Універсал гетьмана І. Скоропадського від 5 травня 1719 р. зобов’язував чернігівського полковника врегулювати надання підвод, “полкового своего города мещанам для помощи в подводах учинил порядок, иж бы з шести сотен, там в уезде Черниговском будущих, певно число коней переменною вистатчано туда до Чернигова” [315, с. 92]. З огляду на пожежу, що сталася в місті у 1718 р., гетьман наказав полковнику допомогти магістрату у будівництві нової “ратуши”, а також заборонив зводити на магістратській землі козацькі крамниці [223, арк. 44 зв.-45].

Упродовж XVIII ст. магістрат неодноразово скаржився на протекціоністську політику представників козацького уряду. Під старшинською протекцією міщани й магістратські посполиті займалися торгівлею, промислами, ремеслами, не сплачуючи жодних податків до міської скарбниці. Численні скарги магістрату з цього приводу викликали появу 1719 р. відповідного універсалу І. Скоропадського. Чернігівський вйт з урядовцями магістрату скаржилися на козацьку старшину і духовенство, які “многих людей в городе и поза местом мешкающих, взявши под свою оборону приватнию, толко оними справуют работизни, а од публичных тяжестей заступаючи, жадной ратушеви Черниговской и мещанам тамошним так в sustentации драгун, яко и в инних общенародных налогах, не велять сведчити помощи. В том помянутый Майстрат Черниговский, и люде сполне

з ним всякие налагаемые, двигаючи повинности, крайнюю узнаючи нужду, списавши реестр, сколько под кем тих протекциальных од общей тяжести ухилияющихся найдется” [315, с. 91].

Навесні 1721 р. війт Ф. Лопата прибув до Глухова і подав гетьману нову скаргу. І. Скоропадський поставився досить серйозно до цього клопотання магістрату й видав одразу 4 універсали (усі вони датовані 29 березня) [208, арк. 101-103 зв.; 223, арк. 48-50; 315, с. 93-96]. По-перше, війт скаржився на полковника, який зігнував вказівку щодо забезпечення перевезення деревини “на строение Ратуши тамошней”; по-друге, на тяжке фінансове становище магістрату; по-третє, на протекціоністську політику козацької старшини й духівництва; по-четверте, на зведення козаками “комор между коморами мескими не на купленной, леч на самовольне занятой земле, прежде пожара тамошнего бывших з тоей причины”. Отже, щоб запобігти зубожінню міста, “респектуючи ... на скудость Ратуша Черниговского и на ежечасные оной расходы”, гетьман І. Скоропадський наказав “для вспоможения” у магістратському селі Петрушині з козаків та посполитих, “горелкою своею шинкуючих, покуховную повинность отбрати, в яком отбираню абы нехто з старшини полку Черниговского, а особливо шафари, тим покуховним збором заведующие, Пану войтове Черниговскому з Майстратом жадной не чинили перешкоди и трудности”. Водночас заборонялося брати під протекцію магістратських підданих і будувати крамниці на магістратській землі. Останнє стосувалося насамперед полкового судді В. Томари, наказного полковника І. Силича та городского отамана М. Дмитровича, які “всеконечне тих коморних меских самоволне без купле собою, не од тепер позаниманих земель, до ратуши мешчанам уступили” [208, арк. 102; 223, арк. 49 зв.-50; 315, с. 95-96].

Заслуговує на увагу думка П. Клименка про те, що політика гетьманського уряду по відношенню до магістратів загалом була досить прихильною і послідовною – принаймні до початку 20-х рр. XVIII ст. включно [403, с. 21]. Після створення Малоросійської колегії становище

міщанства значно погіршилося внаслідок подальшого порушення прав магістратів, обмеження їхніх повноважень тощо.

1731 р. вїт Й. Титович звернувся до Д. Апостола з проханням врегулювати питання про призначення “зборщиків” податків та “щетчиков”. Магістрат зазначив, що полкова управа вимагала від нього призначати з-поміж міщан “зборщиків” не лише до полкової, а й до Слабинської, Вибельської, Ройської та Білоуської сотень: “по вся годы з мещан Черниговских определяются в Слабинскую, Вибелскую, Роискую, Белоускую и Полковую сотни по два человека в зборщики, да сверх того два ж человека к магазину, и един то з Чернигова, то з Березной в щетки, от чего мещане Черниговские не малую имеют нужду” [223, арк. 50-50 зв.; 315, с. 97-98]. З цього приводу Д. Апостол відправив до полковника листа, в якому було наказано “в тие зборщики и щетки не с одного города Чернигова, но так и вышешоказанных сотен, яко и с прочих местечок обывателей выбирать поочередно: чтоб одним обывателям Черниговским пред другими того полку посполитыми не было обыдно”. Наступного 1732 р. Й. Титович звернувся до гетьмана з проханням видати конфірмаційний універсал, а також заборонити полковнику та козацькій старшині магістратських підданих “от общенародных повинностей увольнять” і зазіхати на магістратські землі та риболовлі [223, арк. 51 зв.-52]. У відповідь на це клопотання Д. Апостол 22 червня 1732 р. надав Чернігівському магістрату оборонний універсал. Вже після смерті Д. Апостола, 11 грудня 1734 р. Генеральна військова канцелярія надала Чернігівському магістрату ще один конфірмаційний універсал [208, арк. 105 зв.-108; 223, арк. 53 зв.-55; 243, арк. 1-3].

У 1741 р. вїт Й. Титович вкотре подав скаргу на місцевих козацьких урядовців. Він зазначив, що “многие грунты з жалованных на оную ратушу Черниговскую, старшину магистратовую сел и других угодий, в разные владения неведомо почему поотходили, також полковник нынешний всяких ремесленных людей к работе в дом свой привлекает и за работу ничего им не

платит”. Йшлося також про те, що полковник брав під свою протекцію міщан, звільняючи їх у такий спосіб від сплати міських податків, записував магістратських підданих у козацькі реєстри, притягував міщан і купців до полкового суду, дозволяв приїжджим “товары их врознь продавать” [223, арк. 55 зв.-56; 243, арк. 5-6; 347, с. 630]. Наступник Й. Титовича К. Каневський також скаржився на протиправні дії Чернігівської полкової управи. В останній конфірмації, яку місто отримало 19 березня 1746 р., було зазначено, що Чернігівський магістрат “отныне состоит в особливом ведомстве” Генеральної військової канцелярії [208, арк. 108 зв.-112; 223, арк. 55 зв.-58; 243, арк. 5-8]. Наприкінці червня 1762 р. Чернігівська полкова канцелярія отримала копію указу Сенату від 20 травня того ж таки року “о бытии магистрату Киевскому в точной и полной гетманской команде, так как и прочих малороссийских городов магистраты состоят..., о препоручении в ведомство гетманское всех их магистратских учреждений и доходов, дабы войт со всем магистратом и мещанами поступали по его ясно вельможности гетманским повелениям и отдавали во всем, в чем кому от его ясно вельможности приказано будет” [65, арк. 1-3]. Генеральна військова канцелярія окремим ордером зажадала від полкової канцелярії дотримання положень цього указу щодо Чернігівського магістрату.

За гетьманування К. Розумовського Чернігівський магістрат отримав чимало ордерів, промеморій тощо, однак жодної конфірмації або оборонного універсалу надано більше не було. Документи другої половини XVIII ст. досить детально розкривають взаємини між Чернігівським магістратом та Чернігівською полковою канцелярією, які загострилися після руйнівної пожежі 1750 р. Крім численних збитків, яких зазнало місто, на Чернігівський магістрат було покладено цілковиту відповідальність за організацію протипожежної охорони. Справа була передана до Генерального військового суду, а напруга у стосунках між Чернігівським магістратом і Чернігівською полковою канцелярією досягла апогею.

К. Розумовський та Генеральна військова канцелярія намагалися скерувати відносини між магістратом та козацьким урядом у раціональне русло. Посилаючись на численні магістратські скарги, ордером Генеральної військової канцелярії від 30 червня 1753 р. за підписом К. Розумовського було наказано “магистратам или в полковых, или сотенных городах находячихся, в ведении и команде Полковых канцелярий кроме нарядов и общественных повинностей и суда по земским быть не следует, ежели же по каким делам, как то до сбора консистентов и других дач, надлежащим Полковым канцеляриям з магистратами иметь сношения”. Міським та козацьким урядам було запропоновано листуватись за формою “партикулярных писем на имя войта и урядников магистрата, однако при том да и во всяком случае войты и урядники магистратские полковнику и полковой старшине должны отдавать надлежащее почтение” [59, арк. 3-3 зв.]. Так, у жовтні того ж таки року Чернігівська полкова управа отримала ордер К. Розумовського “О небытии магистратам в ведении и команде полковых канцелярий”, копію якого було відправлено до магістрату [59, арк. 2-2 зв.; 162, арк. 56]. 1753 р. датований витяг “из жалобы Черниговского магистрата гетману Розумовскому”, в якому знову йшлося про переслідування з боку полковника І. Божича, який, “злобствуя на магистрат за то, что последний подсудственными своими в команде его, господина полковника, не состоит” [419, с. 350-351]. Ордером Генеральної військової канцелярії від 5 серпня 1758 р. було наказано, щоб полкова канцелярія не ставилася до магістрату як до підвідомчої установи, а у разі необхідності зверталася до війта та інших міських урядовців “в силе ясновельможных ордеров формою партикулярных писем..., наблюдая при том благопристойности” [59, арк. 6-6 зв.]. Чернігівський магістрат та полкова канцелярія були зобов’язані відповідати на ордери Генеральної військової канцелярії рапортами про їх одержання і виконання [33, арк. 1-6].

Між обома урядами постійно велося ділове листування. Про це свідчать документи як магістратського архіву, так і архівів полкової та

Генеральної військової канцелярії. Численні гетьманські ордери та розпорядження відправлялися переважно з Генеральної військової канцелярії до полкової, а звідти вже потрапляли до магістрату. Наприклад, за наказом К. Розумовського Генеральна військова канцелярія 22 березня 1753 р. надіслала до полкової канцелярії ордер про те, що міський уряд має “предписанному лікарю Узнанскому определить квартиру с магистрата Черниговского”, який було передано до магістрату [162, арк. 27]. У лютому 1754 р. магістрат отримав листа з полкової канцелярії, в якому зазначалося, що відповідно до гетьманського ордеру він має надати полковій канцелярії “обстоятельную о имеющихся магистратских землях и других угодиях справку”. Отримавши цього листа, магістрат відправив “представление” до полкової канцелярії, яким повідомив, що необхідні “справки” магістратом вже відправлені [60, арк. 4а, 14]. У 1757 р. до магістрату і полкової канцелярії надійшов ордер К. Розумовського “Об устройстве крамных лавок в городе Чернигове”. Йшлося про те, що полкова канцелярія разом з міськими урядовцями мала “учинить точное определение”, де саме треба будувати торгові лавки “на старых или новых местах”, що було пов’язано з наслідками пожежі 1750 р. [61, арк. 1а-2].

До магістрату з полкової канцелярії надходили також численні ордери розпорядчого характеру. Так, навесні 1752 р. Чернігівська полкова канцелярія зобов’язала магістрат провести ремонтні роботи на шляху Чернігів – Ніжин у зв’язку з очікуваним приїздом гетьмана К. Розумовського до Чернігова. Відповідальність за проведення означених робіт магістрат поклав на райців М. Широгородського та Г. Лопату [243, арк. 9-9 зв.].

На початку 1754 р. полкова канцелярія вимагала від магістрату надання підвод для перевезення колодників, яких Городнянське сотенне правління відправило до Чернігівського секвестру, звідки їх належало доставити до Глухова [32, арк. 1-6]. Магістрат відмовив полковій канцелярії, зазначивши, що “без особливого Генеральной Войсковой канцелярии ордера” виконувати дане розпорядження не буде. Відтак, полкова канцелярія

відправила до Генеральної військової канцелярії скаргу на магістрат [31, арк. 1-2; 32, арк. 1-1 зв.]. Остання таки зобов'язала магістрат надавати підводи “для отсылки колодников до указанных мест, куда отсылать будет велено”. Магістрат оскаржив це рішення Генеральної військової канцелярії, зазначивши, що міщани ніколи раніше не постачали підвод для перевезення колодників, а полкова управа постійно “убеждает письменно и словесно” надавати магістратських коней на її потреби.

Доволі поширеною була практика примусової відправки міщан – фахових ремісників до маєтків можновладців. Так, протягом 1760 р. магістрат зобов'язаний був відправляти майстрів, зокрема, до села Деревини на цегляні заводи К. Розумовського [136, арк. 1-39]. Усі витрати на відправку робітників, заробітну платню, харчі лягали на міський уряд [136, арк. 4-4 зв.]. Подібні факти, очевидно, і спонукали чернігівських міщан скаржитися у 1767 р. на зловживання з боку можновладців: “и в мирное время здешние граждане не имели по силе жалованных грамот должной свободы, но непрестанно угнетаемы и утесняемы были высылкою в деревенские *по бытности гетмана* [курсив наш – Г.Д.] смальчужные и поташные заводы мещан и разных мастеровых людей по немалому числу чрез несколько год непрестанно для рубки и клеймования мачтового дерева, выстатчением материалов и инструментов, высылкою в Батурин на разные работы и в Козелец для возки колод, чрез что с города Чернигова к большому опустению разные мастеровые люди посходили” [302, с. 123].

Упродовж 40 – 60 рр. XVIII ст. магістрат зафіксував численні зловживання своїми повноваженнями з боку полковника І. Божича та місцевої козацької старшини. Був навіть складений опис скарг “по иску магистрата Черниговского на полковника черниговского Божича и старшину полковую, за поддержание им и старшиной полковой под караулом разных магистратских урядников и мещан” [150, арк. 1-6]. Передусім І. Божич припускався протиправних дій щодо магістратської старшини. У червні 1750 р. бурмистер С. Крутень подав скаргу до гетьмана на І. Божича та

полкову старшину “за содержание его с немалым утеснением под караулом” [150, арк. 53]. У 1751 р. були зафіксовані протиправні арешти міських урядовців [95, арк. 1-5; 150, арк. 56-57]. В одній із скарг було зазначено, що “1749 сентября против 24 числа ночью з магистратового села Петрушина войта Тимофея Иванова присланными от себе многими людьми взял насильно, якобы за побой хорунжего сотни Ройской Стефана Шихуцкого, привез в Чернигов и посадил под караул, и тамо под караулом против челобитья объявленного хорунжего в воскресный день допрашивано, и того дня то дело судными речами произведя, посадили его, войта, в тюрьму между невольниками, а от туда на четвертый день выведши, объявля ему, войту, определение..., сложивши его одежду, били публично пред старшиною полковою плетьюми, что он потом сам с земли встать не мог, крайне изувечен; також райцу Никиту Инспекторенко он, полковник, сыскав в свой дом, без вины велел бить его плетьюми, почему и бито ... на улице публично. А минувшего мая 14 дня 1750 р. магистратового слугу, Лукяна Симонтовского, з другим магистратовым служителем, не по команде его полковничей, взял и осадил между колодники, содержал чрез многое время в секвестры весьма напрасно” [150, арк. 57].

Того ж таки 1751 р. на ім'я К. Розумовського була відправлена ще одна скарга на полковника І. Божича “за разные причинения магистрату и подведомственным магистратским обид и притеснения” [150, арк. 10-27; 97, арк. 1-4]. У 17 пунктах викладені провини чернігівського полковника, а наприкінці скарги зазначено, що “того ради вашей ясно вельможности с глубочайшим упокорением нашим просим в силу всем высокомонаршим грамотам пожалованных магистрату Черниговскому на все права... подтверждения, чтобы старшина не чинила обид и утиснений..., и о всем вышеписанном милостиво просим рассмотрения и определения, дабы нижайшие чрез показанное утеснение обидимы не были” [150, арк. 26 зв.-27]. Полковник І. Божич та козацька старшина були звинувачені у взятті під протекцію “людей, которые живут в городе Чернигове в дворах приезжих

разного звания..., а те люди должны бути в ведомстве магистратовом”. Крім того, І. Божич вимагав від магістрату надавати помешкання для військових, захищаючи тим самим “другого разного звания людей”, намагався підпорядкувати собі цехових ремісників, дозволяв займатися промислами “разного звания людям не ведомства магистрата, яко то отставные солдаты та солдатские жены, казаки, казачие подсосудки и другие”. Полковник притягував до козацьких судів міщан та посполитих “мимо магистратский суд”. Між іншим, у скарзі було зазначено, що він змушував ремісників працювати на нього безкоштовно, “а других мещан под свой караул нахально забирает и бьет весьма напрасно” [159, арк. 25].

У 50-х рр. XVIII ст. чернігівські міщани, перебуваючи у великій скруті, часом намагалися розпродати своє майно з метою уникнення сплати податків. У промеморії К. Розумовського від 27 липня 1751 р. наголошувалося на тому, що представники козацької старшини протиправно видавали міщанам та їхнім підсусідкам “свои охранительные листы” [154, арк. 3-3 зв.]. Гетьман засудив подібну практику і наказав штрафувати тих, хто брав під свою протекцію підвідомчих магістрату осіб, “и впредь таких самовольных поступков чинить не допускать, опасаясь ответа и штрафа” [154, арк. 3, 8]. Чернігівський магістрат відправив гетьману списки тих, хто уникав сплати міських податків і шукав захисту з боку козацької старшини [154, арк. 11].

У вересні 1753 р. магістрат скаржився до Генеральної військової канцелярії, звинувачуючи І. Божича у незаконних діях щодо надання підвод російським військовим. Як було зазначено у скарзі, у серпні того ж таки року за розпорядженням полкової канцелярії магістрат виділив підводи для “господ камер юнкеров, следовавших в Москву” [150, арк. 100]. Водночас за наказом І. Божича було здійснено напад на магістратський будинок: “произломал ворота, те заготовленние по силе же его полковничей инструкции лошади иные побрали, а другие поразгоняли; а после того неудоволясь он, господин полковник, тем причинением дому

магистратовому гвалтом, в единую народу обиду велел в городе, веджающим никого из города з лошадьми не выпускать, почему многих людей, а при том и магистратовых лошадей так на корм, яко и до води з города не выпускано” [29, арк. 1-2; 150, арк. 100-100 зв.].

Протягом 1751 – 1759 рр. магістрат неодноразово порушував питання про розквартирування військових [152, арк. 1-4; 97, арк. 1-4; 98, арк. 1-6]. У серпні 1758 р. Генеральна військова канцелярія наказала, щоб “для безобидного и уравнильного как мещанских, так и подчиненных полковой канцелярии домов, отводя в квартиры, определить от Полковой канцелярии нарочного квартемира, который должен будет за согласиём общим з определенным от магистрата Черниговского квартемиром..., как полковой канцелярии ведомства, так и магистратового дома отводя в квартиры кому надлежит с таким уравнильством, чтоб единым предложением в городе Чернигове живущим, кроме таких домов, кои за силу указов от постоев свободно бить должны” [152, арк. 4]. Керуючись гетьманським ордером, магістрат відразу призначив райцю М. Свислоцького відповідальним за відведення квартир військовим.

Одна зі скарг засвідчила тривалі суперечності між обома урядами з приводу міської землі. Як стверджував магістрат, після пожежі 1718 р. чернігівський полковник П. Полуботок “устроил был за тогдашнее опустение” на міській землі поблизу “две каморы деревянные” [150, арк. 55]. Згодом його наступники М. Богданов, В. Ізмайлов та І. Божич на цій землі “изсыпали домовую свою”. Після пожежі 1750 р. полковник І. Божич свавільно збудував на цьому місці шинок для продажу спиртних напоїв, хоча магістрат збирався збудувати там гостиний двір, “как в оних магистрату данних крепостях повелевается”. Крім того, полковник звелів перегородити “главную магистратскую дорогу, до замку идучую, на которой дороге издревле в торги торговые люде с разными продажными вещами возами становятся, загородил и тем утесняет в обиду нашу напрасно” [150, арк. 55]. Скарга була розглянута Генеральним військовим судом у присутності

представників магістрату та полкової канцелярії. Цікаво, що інтереси Чернігівського магістрату перед Генеральним військовим судом та гетьманом представляв і захищав не службовець магістрату, а спеціальний “поверенный” – козак З.Котляревський. Було зазначено, що “за причинение нам низайшим от полковника Ивана Божича обиды..., за крайним нашим убожеством и за другими нуждами нашими самим было бить челом невозможно, чего ради ... и по тому нашему иску поставлено от него, войта Черниговского Козьмы Каневского, поверенной казак сотни Сенчанской Захария Котляревского, котрому поверяем, и что он, Котляревский, учинит, мы прекословить в том не будем” [150, арк. 71-72]. Гетьман засудив дії полковника і в листопаді 1751 р. видав ордер, яким застеріг його та козацьку старшину від подібних вчинків [110, арк. 4-8; 150, арк. 63-64]. Проте вже у липні 1752 р. Чернігівський магістрат знову клопотався про те, що його скарги, незважаючи на домагання повіреного, не розбиралися [150, арк. 94-94 зв.].

У 1756 р. райці І. Бардадим, І. Макотрик, Я. Белявський, М. Широгородський та М. Рак скаржилися на полковника, який заборонив їм ловити рибу в міських озерах: “ездили сего мая 16 дня 756 году мы к магистратским озерам, а именно к Галицу, Кривому и Глушцу для започивания оных озер..., и в тот же раз, неведомо с какой причины, прибежало туда многое число солдат и взяли нас оные солдаты под караул, где мы под караулом и содержались, а потом призвал нас Полковник Божич пред себе и спрашивал нас, кто нам повелел те озера котить(?), ответили что велено з магистрату, яко магистратовые, то оный Божич розсердясь бранил нас всякими непотребными словами и сказывал нам тех магистратских озер не котить (?) и рыбы в них не ловить, велел нам прочь от них отойти” [150, арк. 126].

Понад 70 років тривала боротьба між магістратом та полковою старшиною за міські луки. 1753 р. урядовці магістрату просили війта К. Каневського “искать своими деньгами и приложить в том своего

особливого труда, чтоб конечно оной луг с хутором выискать” [150, арк. 104]. Того ж таки року магістратська старшина відправила до Генерального військового суду рапорт, в якому зазначалося, що 1690 р. міський луг був наданий “к прокормлению государевых лошадей”, а потім опинився у власності чернігівського полковника, “и от того времени как прежде бывшие полковники и коменданты, яко то Богданов, Измайлов, без всякой им отдачи точно по комендантству тем лугом меским завладели неправильно, так и нынешний господин полковник и комендант по комендантству же владеет и користуется неправильно и напрасно, на котором лугу и хутор устроил, где разный скот содержится и сена немало накашивается, и потому яко оногу лугу иском до магістрату вести подлежит, дабы оной и вовсе утратиться не мог, яко и так за не иском тому прошло уже время немалое” [150, арк. 104]. Полковник І. Божич 1757 р. відправив ордер до Генеральної військової канцелярії, в якому зазначив, буцім-то сіножать за річками Десною та Прорвою “с построенным на ней футором есть ранговая, владельческая” [150, арк. 129, 140]. Зрештою справа була передана до Малоросійської колегії, яка у серпні 1765 р. винесла вердикт про повернення магістрату цієї земельної ділянки [150, арк. 144-146].

До магістрату надходили також скарги від ремісників на полковника І. Божича. Так, кравець І. Мазилів “сказал в магістрат, что паробок его Костя Стефанов работал у полковника два дня сего ноября восьмого и девятого дней, а заработали де двое зайцовых хутры подшили девкам без платежа”. Кравець Ф. Перевузниченко також зазначив, що “работал на полковника, першой раз заработали з другим кравцем з Федором, которой в Плохуты живет..., чинили одежду, зробил две хутры зайцевых з другими мастеровими... без платежа”. Швець М. Товпиґа скаржився, що “в великий пост сего году пришли к нему, Товпиґу, два казака из солдатом в дом из молодшим шевским Алексеем Негодиным и, взяв его в дом полковничой на работу, где он, Товпиґа, работал два дня, и за ту работу ему ничего не заплачено” [150, арк. 127-128 зв.]. 1752 р. до магістрату надійшла скарга від

цехмістра різницького цеху Г. Лопати з проханням звільнити їхній “братській” двір від постою, де за наказом чернігівського полковника мешкав городовий отаман В. Шоптій [150, арк. 69].

Порушення давніх привілеїв спричинив і відомий універсал гетьмана К. Розумовського від 6 липня 1761 р., який заборонив міщанам займатися винокурінням “и шинковать напоем домовым и иностранным” [63, 64, 74, 109]. Універсал застерігав: “Во всех Малороссийских маетностях как наших урядовых гетманских и собственных, так духовных и мирских владениях иметь толко винокурни самим владельцам и казакам, которые свои грунты и лесные угодия имеют, а попам, купечеству и всему посполитому народу накрепко всем запрещается, винокурение и шинкование не иметь, но первые должны содержание свое иметь от парафии, другие промыслы для своего пропитания от купечества, а последние от земледелия и скотоводства” [63, арк. 2 зв.]. Заборона викликала обурення серед населення міста та появу численних скарг. Чернігівський сотник Петро Посудевський рапортував до полкової канцелярії про те, що міщани “во исполнение того универсала ни каковых подписов не дали и производимого ими винокурения не оставили, но все де оные производят, называя себе шляхетством и изчисляясь з владельцами” [64, арк. 1а]. Чернігівський магістрат 9 серпня надіслав лист до полкової канцелярії такого змісту: “Мы, ниже подписавшиеся, дали сию нашу в магистрат Черниговский подписку в том что высокоповелительный... универсал о учреждении в Малой России винному курению, постановления июля 6 дня состоявшийся и с Полковой Черниговской канцелярии того же июля 21 дня при письме копию присланный, в оном магистрате слушали, и по оному надлежащее исполнение чинить должны, а при том имеем мы о дозволении нам того винного курения и шинкования со всем здешним мещанством в силе жалованных в Магистрат Черниговский высокомонарших грамот и поданных королевских привелегиев искать у его ясно вельможности высокомиловитого рассмотрения и определения, в чем и подписываемся” [63, арк. 38]. Крім магістратської старшини та міщан це

клопотання підписали вийти магістратських сіл. Це зумовило появу на прохання полковника І. Божича 14 серпня 1761 р. гетьманського ордеру, яким наказувалося “ежели до ныне помянутые мещане черниговские вино курить не перестали, то приказать во всех оных Черниговского магистрату урядников и мещан котлы ведра та и шинки иметь запретить, поступая во всем по силе того нашего универсала” [64, арк. 2 зв.]. Однак ремствування міщан не вщухало, і 2 жовтня 1761 р. гетьман видав ордер, яким скасував попередній універсал у частині, що торкалася гуральництва міщан: “оныя мещански урядники и сами мещане по запрещении им того винокурения и шинкования никакого попечения к заведению полезных себе купеческих промыслов не имеют, и много поданными нам от всех почти городов доношениями просят о дозволении им по прежнему винокурения и шинкования представляя, что он без того в снабдении и пропитании своем крайнюю дознают нужду..., того ради покуда особенное наше о их купеческих промыслах учреждение воспоследует, дозволяем ныне как в городах, где есть магистраты, так и в других свободных войсковых городах и местечках, шинкование горелкою и другими напитками по прежнему иметь до воспоследования о том точного постановления” [63, арк. 7-8]. Право курити горілку міщанам було повернуто, але надалі у зв’язку з постійним зростанням цін на хліб, вживалися заходи щодо обмеження винокуріння. Так, у лютому 1765 р. П. Рум’янцев наказав Чернігівській полковій канцелярії дотримуватися гетьманського універсалу 1761 р., оскільки “продажа хлеба час от часу дороже бывает” [64, арк. 3а-5].

Заради справедливості слід зазначити, що крім власне міщанських скарг до Генеральної військової канцелярії, а також на ім’я гетьмана надходили скарги на міський уряд і від представників козацької старшини. Зокрема, протягом 1759 – 1764 рр. Генеральна військова канцелярія розглядала справу “о завладении в городе Чернигове мещанами тамошними магистратскими, урядниками разных казачьих дворов” [39]. Полковник І. Божич скаржився, що магістратом на “казачие и значковых товарищей

дворы и грунта чинятся конфирмации..., черниговских казаков привлекая в цехи, насильно оными владеют”. Магістрат спростував звинувачення, зазначивши, що козацькими землями він не володіє, а “черниговских казаков в цехи насильно никогда не привлекал и оными не владел и не владеет, и с них, казаков, никаких на нужды магистратские цеховые партикулярные деньги не собирал и не собирает, и как показано Посудевским [полковий сотник – Г.Д.], ни в тюрьмах, ни в погребях не сидят” [39, арк. 2 зв.-3]. Магістрат підкреслив, що “все, что по злобе сотника представлено неправдоподобно, кои никогда от магистрата не бывало”. Була створена слідча комісія, до складу якої, зокрема, увійшов бунчуковий товариш К. Лизогуб. Саме на його вимогу городовий отаман Г. Плохута подав список міщан, які начеб-то заволоділи козацькими землями [39, арк. 4, 9-11]. На жаль, остаточне рішення Генерального військового суду з цього питання невідоме.

Водночас Чернігівська полкова канцелярія звинуватила магістрат у захопленні козацьких дворів у с. Петрушині – “завладении якобы разными магистратскими петрушинскими поданными казачих дворов, грунтов и прочих угодий” [167, арк. 1]. У січні 1760 р. Генеральна військова канцелярія повідомила про це магістрат і зазначила, що “мужики города Чернигова в селе Петрушине на казачих пляцах живут и грунтами казачими в отмену казачим указам владеют, а с оных же грунтов казачих чрез то мужичье владение служба казачья не происходит” [167, арк. 2]. Чернігівський війт Н. Шарий спростував звинувачення і зауважив, що село здавна належало магістрату. Водночас він наказав петрушинському війту І. Харитонову заборонити посполитим “добра нашего владельческие ими владения сеножати, гаи, срубы, поля пахотные ... под разные владения и казакам тамошним в продажу и в замен” надавати, “как тот поданный магистрата Игнат Тушман завел в продажу казаку Семену Левоненку три гаи” [167, арк. 12].

Отже, Чернігівський магістрат як орган міського самоврядування протягом другої половини XVII – XVIII ст. був підпорядкований гетьманській владі. Міський уряд отримав цілу низку оборонних універсалів, які свідчили про досить напружені стосунки з Чернігівською полковою управою. Внутрішня суперечливість паралельного функціонування та взаємодії органів міщанської та козацької влади в місті породжувала перманентні конфлікти. На жаль, відносини між представниками обох урядів склалися таким чином, що магістрату доводилося постійно захищати і відстоювати свої права, адже полкова канцелярія повсякчас порушувала чинність приписів магдебурзького права. Оскільки власне міщанська спільнота мала монополію на заняття ремеслом, промислами й торгівлею, порушення її прав представниками козацької старшини, а також рядовими козаками зумовило появу численних скарг урядовців магістрату до Генеральної військової канцелярії та безпосередньо до гетьманів. У місті дуже гостро стояли проблеми забезпечення продовольством та надання підвод переїжджим, що мали вирішуватися обопільно представниками козацької та міської влади, але найчастіше цей тягар лягав на плечі останньої. Напруга у взаєминах була також обумовлена протекціоністською політикою козацького уряду та протиправним заволодінням магістратською земельною власністю. Пожежі 1718 та 1750 рр. вкрай загострили конфлікт між магістратом та полковою управою, що досягнув апогею за полковництва І. Божича. Гетьманський уряд намагався скерувати ці відносини у раціональне русло, але причини протистояння виявилися настільки глибокими, що звичайними методами врегулювати ситуацію виявилось неможливим.

4.2. Стосунки з російським урядом та його представниками

Козацька держава, що постала під час Української національної революції середини XVII ст., на початку 1654 р. прийняла протекцію

російського царя Олексія Михайловича. 28 січня 1654 р. на вірність йому присягнули мешканці Чернігова [282, с. 487; 325, с. 41-42]. У березні того ж таки року між козацькою державою та Московським царством були підписані договірні статті, причому наявність міського самоврядування на магдебурзькому праві була прийнята російським урядом як доконаний факт [346, с. 403]. У Березневих статтях 1654 р., зокрема, зазначалося: “А быти б урядником в городах войтам, бурмистром, райцам, лавником, и доходы всякие денежные и хлебные збирать на царское величество и отдавать в его государеву казну тем людем, которых царское величество пришлет. Да тем же присланным людем, кого для тое зборные казны царское величество пришлет, и над теми зборщиками смотреть, чтоб делали правду” [282, с. 561]. Відтоді “малоросійські справи” належали до компетенції Посольського приказу, в складі якого існувала спеціальна канцелярія. У грудні 1662 р. вона була реорганізована в окремих Малоросійський приказ з широкими адміністративними повноваженнями [460, с. 394; 366, с. 79]. До українських справ був причетний також Розрядний приказ, який видав збройними силами. Йому були підпорядковані усі найважливіші фортеці Гетьманщини, що знаходились у Києві, Чернігові, Ніжині та Переяславі [389, с. 119]. Під час переговорів у Москві в березні 1654 р. йшлося, зокрема, про розміщення в українських містах російських військових гарнізонів на чолі з воєводами: “чтоб государь указал быть своим государевым воеводам в больших городах, в Киеве да в Чернигове, а в иных городах воеводам не быть” [246, арк. 9; 452, с. 235; 398, с. 9-10]. Проте остаточна редакція договірних статей санкціонувала призначення воєвод тільки до Києва та Переяслава.

Депутації українських міщан неодноразово виїздили до Москви клопотати про підтвердження своїх прав. Безпосередньо контактуючи з московським урядом, вони прагнули передусім застерегти свої інтереси від зазіхань козацької старшини. Так, вже навесні 1654 р. до Москви прибули депутації переяславських та київських міщан з наміром підтвердити свої

права та привілеї [398, с. 8, 27]. Як зазначив Г. Карпов, водночас із “рекомендательной гетманской грамотой Переяславцам была составлена в Чигирине и рекомендательная грамота Черниговцам (помечена 19 февраля)”, проте чернігівська депутація не прибула до Москви з проханням підтвердити права свого міста [398, с. 19]. Щодо Києва, то там вже перебував воєвода разом із російською військовою залогою.

З деяким запізненням, 24 червня 1655 р. урядовці Чернігівського магістрату таки прибули до Москви і подали царю гетьманський лист з проханням “права привилія свободы, от королей полских наданые, велети подтвердити на веки, и о том дати ... жаловалную грамоту”. У червні того ж таки року Чернігів отримав першу царську конфірмаційну грамоту, в якій зазначалося: “права и привилія и свободы, от королей полских наданые, нарушати не велели, и меж себя войта и бурмистров, и райцов, и лавников выбирать им поволити” [208, арк. 61-61 зв; 223, арк. 14-14 зв.; 315, 64]. Наступну царську конфірмацію місто отримало у січні 1660 р. [284, с. 352-352; 315, с. 65; 311, с. 622]. Але вже влітку 1660 р. на терені України спалахнула громадянська війна, під час якої Київський, Чернігівський та Ніжинський полки перейшли на бік Москви [496, с. 158]. 10 січня 1661 р. Олексій Михайлович надав Чернігову грамоту, в якій висловлював подяку урядовцям магістрату й міщанам за те, що вони всупереч волі гетьмана Ю. Хмельницького виступили “против неприятелей ляхов и татар” разом із російськими вояками [315, с. 66-67; 325, с. 42-43].

Згідно Переяславських статей 1659 р. у Чернігові в 1660 р. з’явилися перші російські воєводи – В. Новосільцев та І. Загрязький [326, с. 253; 390, с. 94; 462, с. 49-50]. Про перебування воєвод у місті йшлося і в Московських статтях гетьмана І. Брюховецького 1665 р. [246, арк. 9; 452, с. 361-362]. У Глухівських статтях Д. Многогрішного 1669 р. було зазначено: “воеводам и ратным людям, для обороны от неприятеля, быть только в Киеве, Переяславе, Нежине, Чернигове и Остре” [341, с. 277; 412, с. 145]. Гетьман І. Самойлович 1672 р. підписав Конотопські статті, в яких, зокрема,

зазначалося: “воеводам и ратным людям в городах по прежним статьям ... быть” [246, арк. 9-9 зв.]. У Коломацьких статтях гетьмана І. Мазепи 1687 р. також була підтверджена присутність російських воєвод та ратних людей у Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині та Острі “для обороны от неприятеля и чтоб впредь в малороссийских городах замешания и измены ни от кого никаких не было” [280, с. 308-309; 341, с. 339; 412, с. 116]. Свого часу О. Шафонський упорядкував реєстр (щоправда, неповний) чернігівських воєвод другої половини XVII – початку XVIII ст. За його даними, останнім воєводою, який перебував у місті протягом 1700 – 1701 рр., був князь І. Хотетовський [326, с. 255].

Під орудою воєвод перебували російські військові гарнізони, чисельність яких помітно коливалася в залежності від обставин. 1660 р. у Чернігові в розпорядженні воєводи І. Загрязького нараховувалося 1058 вояків [326, с. 253]. Згідно з Московськими статтями 1665 р. кількісний склад гарнізону становив 1200 чоловік [312, с. 88; 452, с. 361; 460, с. 160]. У 1667 р. чернігівський гарнізон налічував лише 428 осіб [326, с. 254], а у 1682 р., як свідчить “Росписной список стольника и полковника Степана Янова”, у місті перебувало 1348 російських вояків [312, с. 93-95; 366, с. 81]. У Московських статтях І. Мазепи 1689 р. наголошувалось на необхідності збільшення чисельності гарнізонів у Чернігові, Ніжині та Переяславі [329, с. 457].

Призначені Малоросійським приказом воєводи мали насамперед командувати російськими військовими гарнізонами. Водночас вони стежили за діяльністю місцевої козацької адміністрації та ситуацією на терені відповідних регіонів [389, с. 123]. У наказі першим російським воєводам, призначеним до Києва 1654 р., йшлося про те, що вони мали діяти “с великим бережением”, “неоплошно”, обмінюватися інформацією з козацькими полковниками [276, с. 362; 366, с. 79; 412, с. 144]. Більш конкретно їхні функції визначені у настанові ніжинському воєводі І. Ржевському, датованій 1665 р. [366, с. 79]. Вони мали піклуватися про те,

щоб “изменники черкасы за рубеж в польскую и литовскую сторону и в иные государства не проехали, не прошли”, передавати царю чолобитні та клопотання, стежити за станом фортець, залучаючи до роботи місцеве населення. Воєводи систематично відправляли до Москви так звані “отписки”, в яких повідомляли про події, що відбувалися в Україні, діяльність гетьманської та місцевої адміністрації, а також органів міського самоврядування. Так, чернігівський воєвода А. Толстой 1670 р. інформував уряд “О построении городка для ратных людей”, “О хлебных запасах города Чернигова”, “Сколко выходит хлебных запасов на корму ратным людям в Чернигове”, “О посылке расходных книг и соли на каждого человека ратных людей”, “О посылке приходорасходных книг фитильной казне, хлебным запасам, соли и денежной казне” [155].

На думку О. Компан, функції воєвод в українських містах не були чітко визначені, відтак не було й належного розмежування функцій та повноважень воєвод і місцевої козацької влади [412, с. 144]. У 1667 р. воєвода І. Загрязкий “пристроил к малому острожку крепость, вырыв ров и сделал к Стрижню тайник” [439, с. 23]. 1681 р. воєвода М. Кропоткін звітував перед Малоросійським приказом про “построение им с ратными людьми и обывателями, и уездными людьми города Чернигова верхнего и нижнего острога” [254]. За гетьманування І. Брюховецького повноваження воєвод помітно розширилися. Так, на підставі Московських статей 1665 р. до їх рук переходило збирання податків з мешканців міста. Передумовою і водночас складовою частиною цієї податкової реформи став подвірний перепис міщан і посполитих в усіх полках Гетьманщини, проведений наступного 1666 р. У Чернігові подвірний перепис був здійснений стольником і воєводою чернігівським К. Хлоповим. Того ж таки року, за даними О. Шафонського, чернігівським воєводою був А. Толстой [326, с. 253].

У серпні 1666 р. Чернігівський магістрат подав К. Хлопову “к переписным делам две челобитные”. У скаргах йшлося про порушення

магдебурзьких привілеїв, конфірмованих царським урядом, з боку російських військовослужбовців. Війт Григорій Іванов, бурмистри та райці зазначили, що магістрат не зобов'язаний забезпечувати продовольством переїжджих. Крім того, вони наголошували, що прибутки з перевозу на р. Десні, озера Пчельск та двох млинів на р. Білоусі мали надходити до міської скарбниці, а не витрачатися на утримання російських військовослужбовців. Було також зазначено, що магістрат щороку мав сплачувати до царської казни 200 руб. Втім, у 1666 р. було сплачено лише 110 руб., адже через велику скруту (“сами де мещане голодною смертю помирают”) повністю і вчасно розрахуватися магістрат не зміг [315, с. 70].

3 листопада 1666 р. на прохання Чернігівського магістрату цар Олексій Михайлович надав місту третю конфірмаційну грамоту на магдебурзьке право. У ній ішлося, зокрема, про те, що “доходы надлежащие денежные, хлебные, збирають на нас великого государя и отдавать в нашу царского величества казну воеводам нашим и приказным людям по нашему великого государя нашего царского величества указу” [315, с. 73-74].

30 листопада того ж таки року воеводі А. Толстому була надана царська грамота про звільнення міщан Чернігова – “посадских людей города от постоя и подвод”: “били челом нам великому государю черниговской войт Григорий Иванов и все черниговские жители, и з давних де времен построен в Чернигове съезжей двор, но на том дворе казаки держали полоняников ляхов, а той де двор надобен для посланников и приезжих людей, да другой двор вновь построен для казачья приезду; и они де ставятся на их мещанских дворах, и им от них бывает утеснение”. Чернігівський війт клопотався про врегулювання проблеми стації – надання помешкань кур'єрам та військовим. Він також зазначив, що забезпечення продовольством має здійснюватися “с разсмотрения воеводского”, а надання підвод – не тільки міщанами, а й козаками Чернігівського полку. Крім того, війт наполягав, щоб будинки міських урядовців були звільнені від постюю військовослужбовців [315, с. 72-73; 325, с. 44]. Втім, проблема стації та надання підвод і надалі стояла

дуже гостро. 5 червня 1667 р. київський воєвода П. Шереметьєв своїм листом заборонив воєводам, російським військовим та козацькій старшині без дозволу та подорожніх листів вимагати від урядовців Чернігівського магістрату і міщан підводи та продовольство. Крім того, він застеріг щодо зазіхань на Погорілий млин, який належав магістрату [315, с. 74-75].

Та незважаючи на ці заходи, взаємини між російськими воєводами і військовими, з одного боку, і міським урядом та людністю – з іншого, у 60-х рр. XVII ст. дедалі загострювались. Коли на початку 1668 р. на Лівобережній Україні спалахнуло антимосковське повстання, чернігівські козаки й міщани спільно виступили проти воєводи А. Толстого, який разом з вояками зачинився “в верхнем малом городе”. На допомогу їм прийшли війська на чолі з Г. Ромодановським, і в місті розпочалися запеклі бої [439, с. 22]. Після замирення через заподіяну руйнацію Чернігів був звільнений на 7 років від податків [429, с. 50; 439, с. 22]. Надалі Малоросійський приказ, якому безпосередньо підлягали воєводи, намагався уникати подібних конфліктів і суворо застерігав їх від перевищення повноважень.

Утриманням російських гарнізонів у містах відав Малоросійський приказ. Він мав забезпечувати їх продовольством, проте виплата грошей часто затримувалась, і видатки лягали на магістрат. Навесні 1666 р. А. Толстой писав київському воєводі П. Шереметьєву, що чернігівські солдати та стрільці “помирают голодною смертю и пить есть нечего, а хлеба им в Чернигове не дают”. Того ж таки року П. Шереметьєв наказав забезпечити хлібом Чернігівський гарнізон, адже, мовляв, чернігівські міщани зобов'язані “солдат и стрельцов кормить” [448, с. 24-25]. У 1669 р. воєвода А. Толстой одержав грамоту з Малоросійського приказу з повідомленням, що до нього послано “денежной казны ... ратным людям черниговским ... 654 рубля” [460, с. 166]. У 1680 р. чернігівський воєвода Д. Наумов змушений був узяти позику у магістрату на закупівлю хліба ратним людям [448, с. 24]. Крім того, воєводи шукали й додаткових надходжень. Так, наприклад, М. Кропоткін з 1 квітня 1681 р. по 1 січня

1682 р. зібрав з “кружечного двора”, що знаходився на території гарнізону, 260 руб. 16 алтин 4 “деньги” [325, с. 47]. Разом із надходженнями з Малоросійського приказу для виплати жалування військовим у розпорядженні воєводи станом на 4 січня 1682 р. було 1565 руб. 29 алтин. Втім, утримання “кружечного” двору воєводами було прямим порушенням монопольних прав чернігівських міщан.

У 1690 р. до Москви прибула чернігівська депутація на чолі з війтом С. Отроховим для одержання чергової конфірмації. Разом із чолобитними представники Чернігівського магістрату вважали за необхідне подати до Малоросійського приказу копію універсалу І. Мазепи від 31 вересня 1687 р. про підтвердження прав міста. Водночас війт С. Отрохов подав власну чолобитну “о даче ему жалованной грамоты на его маетности”, додавши до неї витяги з міських актових книг. На “наданные и купленные его земли, и на мельницы, и на всякие угодия” війт отримав царську жалувану грамоту [251, арк. 54-75]. Бурмистер П. Клевцов, який перебував у складі депутації, подав до Малоросійського приказу чолобитну “о выдаче ему из казны денег за возку всяких запасов в Быхов для прокормления армии российской и за взятые его струги, утвари, и о пожаловании для его пропитания мелницы” [251, арк. 1, 76-78]. У чолобитній П. Клевцов зазначив, що “ходил он под Быхов с хлебным запасом и со всякими товарами”, але у дорозі його пограбували ратні люди. Він повідомив, що давав воєводам значні грошові позики й розраховує на компенсацію [251, арк. 76-78]. Відомо, що П. Клевцов і раніше надавав допомогу російським військовослужбовцям. Свого часу гетьман І. Брюховецький звільнив його від сплати міських податків, надання підвод та стації [347, с. 631]. 2 серпня 1667 р. П. Клевцов отримав грамоту царя Олексія Михайловича на володіння млином у м. Седневі [264, арк. 1].

Під час обговорення міщанської чолобитної постало питання про участь міщан у спорудженні й ремонті міських укріплень. Магістрат зобов’язаний був доглядати і ремонтувати міські укріплення, але війти та

інші міські урядовці виступили проти цього, зазначивши, що “валы и остроги починиваютъ с ними обще ныне Черниговского полку казаки и Черниговского уезду жители, и в том валовом и острожном строении спору от казаков и от уездных людей никакого нет и не было; что в Королевском привилее написано, строят валы и остроги меским урядом, и в те времена в Чернигове жили одни мещане и было многолюдно, а казаков в то время оприч их мещан никакого не бывало, потому то строение на них было и написано, а ныне в Чернигове и в Черниговском уезде владеют всякими вольностями казаки и иные всяких чинов жители, и то острожное и валовое дело строят с ними обще” [251, арк. 30; 486, с. 86]. Міщанська чолобитна містила прохання про те, щоб “его царского величества ратные люде подвод с них, мещан, и податей никаких не имали, и великий государь, его царское величество пожаловал их, мещан, своим, великого государя, ратным людем подвод и податей с них имать не велел”. У разі ж відсутності у переїжджих, “которым доведется ехать чрез Чернигов в московское государство или в его великого государя малороссийские города” царських грамот, гетьманських універсалів чи воєводських розпоряджень, урядовці магістрату просили дозволу не надавати підводи. У царській грамоті було зазначено, що “во время воинских походов нашим, царского величества, боярам и воеводам и ратным людем под воинские припасы, подводи и корм давать им, по прежнему указу”, але вимагати підводи без належних на те підстав заборонялося [284, с. 361-362]. 26 березня 1690 р. була видана царська конфірмаційна грамота Чернігову, яка врахувала скарги урядовців магістрату.

За часів Петра I проблеми стації, надання підвід, відведення квартир військовослужбовцям досягли своєї кульмінації. Скарга П. Полуботка 1708 р. засвідчила, що “всяких чинов великороссийские люди проезжие и тамо обретающиеся берут в Чернигове, так же и во всем том полку, у жителей подводы многие, не имея у себя указов самовольно без ведома тамошних старшин, где сколько кто похочет, и провозят те подводы в

дальние места нигде не переменяя, сверх того чинят им всякие обиды и досады несносные” [315, с. 82-83]. 10 грудня 1708 р. була видана царська грамота про заборону подібних зловживань [315, с. 82-83]. Аналогічні за змістом царські грамоти були видані 1 серпня 1709 та 11 березня 1710 рр. [315, с. 83-85]. Остання з них застерігала, що за порушення царського наказу російські офіцери та чиновники віддаватимуться під суд, солдатам грозитиме суворе покарання, а “за великие преступления” і смертна кара [315, с. 85]. Втім, магістрату доводилося і надалі забезпечувати військовослужбовців, а міщани шукали захисту під протекцією козацької старшини або монастирів [439, с. 27]. Пожежа у місті 1718 р. змусила полковника І. фон Вейсбаха 27 червня того ж таки року видати наказ, яким військовим заборонялося під час їхнього переїзду через Чернігів вимагати “без собственного нашего указа на ратуш и других тамошних людей в подводы лошадей и волов..., и сесных, и питейных припасов” [315, с. 87]. В універсалах гетьмана І. Скоропадського 1718 – 1719 рр. постійно порушувалися проблеми, пов’язані з перебуванням у місті військовослужбовців та переїжджих. Влітку 1722 р. на клопотання І. Скоропадського був виданий указ Малоросійської колегії з тим, щоб надалі, “на всякие подводы платили прогонные денги, на версту по денги, а без прогонов отнюдь никто б никаких подвод не имали и насилия в том не чинили” [315, с. 96-97]. Та попри подібні нагінки, ситуація практично не змінювалась. Як емоційно зауважили в 1767 р. представники чернігівських міщан, “не без жалости вспомянуть можем прошедших времен последовавшие здешним гражданам притеснения от квартировавших и переходящих полков и команд, и нерегулярных войск взятъем без заплаты и без квитанций провианта и фуража, разных съестных вещей, подвод, упряжей и прочего, приключением безвинных побоев, разных приметок и вымыслов, за что все искать и за полками для того следовать не всякому возможно, а больше и неудобно было” [302, с.126].

13 липня 1722 р. згідно указу Сенату до лівобережних українських міст – Чернігова, Полтави, Стародуба, Переяслава, Ніжина були призначені

коменданти. Чернігівським комендантом став підполковник М. Богданов. 1724 р. він “по именному его государева величества указу в милость Малороссии генералу лейтенанту Румянцеву, в том полку определен ... настоящим полковником” [246, арк. 2-2 зв, 10 зв.-11; 266, арк.1]. Відтоді чернігівські полковники призначалися московським урядом і поєднували “в своем лице права воеводы и Черниговского казачьего полковника” [439, с. 29].

Втім, уперше коменданти згадувались у Чернігові ще на початку XVIII ст. Так, у липні 1704 р. “провиант мейстер” Ю. Писарев відправив з Чернігова до Малоросійського приказу лист про смерть чернігівського коменданта І. Станцеля “и о присылке в Чернигов иного коменданта” [252, арк. 1-1 зв.]. У лютому 1706 р. чернігівським комендантом “на место фон Страусберга” був призначений І. Вельямінов-Зернов. 5 листопада 1708 р. саме він доповідав князю О. Меншикову “о верности города русскому правительству” [325, с. 53].

У серпні 1732 р. Чернігівський магістрат скаржився гетьману Д. Апостолу на полковника М. Богданова, “правлящего и комендантскую должность”, за наказом якого в Черниговский гарнизон прибув майор Жидович разом з 400 солдатами, які оселилися у міщанських дворах [17, арк. 1-2]. У скарзі зазначалося, що “в разных годах, когда воеводы и коменданты в Черниговском гарнизоне бывали з полками и солдатами ... в самом замку, а подкомандные их офицеры и рядовые солдаты на квартирах в слободе до того ж замку принадлежной, а мещанские люде прежде были свободны, а ныне Черниговский гарнизон прислал майора Жидовича з солдатами на вечные квартиры, которой майор занял дом себе для жилья мещанский, и офицеры и рядовые солдаты з повеления господина полковника черниговского розставлены по домах мещанских”. Магістрат вимагав звільнити міщанські двори від постою. Зі свого боку, М. Богданов відправив гетьману лист, в якому зазначив, що чернігівські міщани зазвичай надавали квартири російським військовослужбовцям: “когда присылали из

Москвы стрелецкие полки, те имели квартиры в мещанских дворах, а коменданты в замке и солдаты при замку в слободах, то когда в то время было в тех слободах дворов немалое число, где ныне пустота”. Він просив дозволу на розквартирування солдатів у міщанських будинках, так само, як це було зроблено свого часу в Києві, де “присланные из Москвы солдатские полки расположены по квартирам на Подоле у мещан” [17, арк. 5-5 зв.]. Розквартирування військовослужбовців і надалі залишалося проблемним питанням для магістрату: “здешние граждане по большей части все весьма скудные, по несколку же в лучшем достатке так мало, что и одному штабу с эскадроном и генерал-майору с его штабом, по причине ... гарнизонной артиллерийской и инженерной команд всегдашнего квартирования, офицерских квартир, чтоб хотя с одной переменою, для их малой льготы, отводить не имеют где; всегдашний же таковой офицерский постой гражданам тем, у коих они квартируют, весьма есть тяжестный” [302, с. 124].

Згодом на деякий час посади коменданта і полковника були розмежовані. Так, у 1759 р. комендантом міста був майор Г. Троцький, а чернігівським полковником – І. Божич [41]. У липні 1759 р. Чернігівський магістрат відправив до Генеральної військової канцелярії скаргу на Г. Троцького “о причиняемых оному магистрату и подсудственным магистратовым мещанам ... обидах и утеснениях и в притягании их мещан и их жен на его разные работы, и собирании над магистратом команды” [38, арк. 2;]. Г. Троцький вимагав від магістрату надати міщан “для отправления смолы густой до Киева к определенным артиллерийским служителям”. Урядовці магістрату зазначали, що раніше від Чернігівської гарнізонної канцелярії подібних розпоряджень не надходило, і вони не зобов’язані прислухатися до подібних вимог коменданта, а також звернули увагу на те, що листування між Чернігівською гарнізонною канцелярією та міським урядом має відбуватися по формі промеморій, а не у вигляді “предложений”.

Отже, після ухвалення Березневих статей 1654 р. царський уряд зберіг за містами Лівобережної України самоврядний статус, а магістрати отримали

конфірмаційні грамоти на магдебурзьке право. Права міщанської громади Чернігова засвідчили 4 царські грамоти, надані у 1655, 1660, 1666 та 1690 рр. У такий спосіб міський уряд намагався передусім захистити свої повноваження від зазіхань козацької старшини. Протягом другої половини XVII – XVIII ст. у місті постійно перебувала військова залога на чолі з воєводою, якого заступив комендант, а згодом було розквартировано регулярні частини російської армії. Численні скарги засвідчують порушення самоврядного статусу міста з боку російських військовослужбовців. Особливо гостро стояли проблеми стації, надання підвод, розквартирування військових. Царський та гетьманський уряди намагалися врегулювати ці питання, але їхні зусилля не дали позитивного результату.

Протягом другої половини XVII – XVIII ст. Чернігівський магістрат був підпорядкований гетьманському уряду, який неодноразово підтверджував чинність привілеїв на магдебурзьке право. Крім того, гетьмани видали низку оборонних універсалів, які засвідчили досить напружені стосунки між магістратом і місцевою козацькою адміністрацією. Цілком реальне двовладдя у місті постійно зумовлювало конфліктні ситуації. Протистояння між органами міщанської та козацької влади виникало по відношенню до цехів, які юридично й організаційно були підпорядковані магістратам, а також на ґрунті забезпечення продовольством і підводами переїжджих та військовослужбовців. Козаки займалися виробництвом та продажем горілки, торгівлею, що також призводило до непорозумінь з міським урядом. Негаразди у взаєминах були спричинені також протекціоністською політикою козацького уряду та протиправним заволодінням магістратською земельною власністю. Порушення прав міщанської громади з боку представників козацької старшини, а також рядових козаків, зумовило появу численних скарг урядовців магістрату до Генеральної військової канцелярії та безпосередньо до гетьманів. Намагання

гетьманського уряду спонукати магістрат і полкову канцелярію до конструктивного співробітництва не давали довготривалого позитивного результату.

Чернігівський магістрат протягом другої половини XVII ст. досить активно контактував з царським урядом і у 1655, 1660, 1666 та 1690 рр. отримав конфірмаційні грамоти на магдебурзьке право. Звертаючись до Москви, міський уряд намагався перш за все захистити свої права та привілеї від зазіхань з боку козацької старшини. Протягом другої половини XVII – на початку XVIII ст. у Чернігові було розміщено російську військову залозу на чолі з воєводами. У 1722 р. воєвод замінили коменданти, але надалі відповідні функції перебравли на себе чернігівські полковники, яких призначав російський уряд. Крім того, протягом XVIII ст. в місті на постійній основі було розквартировано регулярні частини російської армії. Російські військовослужбовці постійно порушували права міщанської спільноти, що засвідчили численні скарги магістрату, але реакція на них з боку царського та гетьманського урядів з огляду на проблеми в українсько-російських відносинах тієї доби виявилась недостатньо ефективною.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження діяльності Чернігівського магістрату у другій половині XVII – XVIII ст. дозволяє зробити певні узагальнення і водночас окреслити коло проблем, що потребують подальшого наукового пошуку.

Вивчення наукової літератури дає підстави стверджувати, що розглянута в дисертації проблема досі не була предметом спеціального дослідження, хоча окремі її аспекти знайшли відображення у працях вітчизняних істориків XIX – XX ст. Всебічний аналіз усього масиву використаних джерел, що складається з кількох документальних комплексів, підтвердив достатній рівень репрезентативності джерельної бази, що дозволяє вирішити поставлені у дисертації завдання.

Чернігів – одне з небагатьох міст Лівобережної України, яке протягом другої половини XVII – XVIII ст. зберегло свій самоврядний устрій. Привілей Сигізмунда III від 27 березня 1623 р. на магдебурзьке право протягом другої половини XVII – першої половині XVIII ст. був неодноразово конфірмований царськими грамотами та гетьманськими універсалами, що, однак, не гарантувало дотримання прав та привілеїв міщанської спільноти Чернігова.

Структурною особливістю Чернігівського магістрату, як і усіх міських самоврядних установ Лівобережної України, була наявність однієї колегії – ради, що складалася з кільканадцяти обраних урядовців. Аналіз персонального складу в'їтів, бурмистрів та райців свідчить про те, що важелі міського управління перебували в руках представників досить вузького кола заможних міщанських родин Чернігова.

Законодавчі акти другої половини XVII – XVIII ст. визначили обсяг земельних володінь Чернігівського магістрату та рангових маєтностей його урядовців, які доводилось повсякчас оберігати від зазіхань з боку козацько-старшинської верхівки. Стагнація у господарському житті породжувала

проблеми з наповненням міського бюджету, який аж до початку 80-х рр. XVIII ст. залишався незбалансованим.

Діяльність Чернігівського магістрату була спрямована передусім на захист інтересів міщанської спільноти, чисельність якої протягом другої половини XVII – XVIII ст. залишалася відносно стабільною. Спираючись на приписи магдебурзького права, магістрат виконував функції судової та нотаріальної установи, регулював діяльність ремісничих цехів, здійснював контроль за дотриманням правопорядку і санітарного стану, займався благоустроєм і протипожежною охороною міста. Однак у цілому міщанська громада Чернігова на чолі з міським урядом з об'єктивних причин не спромоглися повною мірою реалізувати закладені у самоврядному устрою можливості.

Негативний загалом досвід співіснування у Чернігові станових за своєю природою міщанської та козацької управ наочно продемонстрував соціальну незбалансованість державної системи Гетьманщини, що неминуче підважувало її підмурки і послаблювало позиції у напруженому політичному протистоянні з сусідами. На прикладі Чернігова стає очевидним той факт, що спроби гетьманського уряду врегулювати стосунки між міщанською і козацькою спільнотами виявилися недостатньо ефективними.

Чернігову належало помітне місце у стратегії царського уряду на українському напрямі – місцева фортеця розглядалася як важливий військово-політичний форпост на терені Північного Лівобережжя. Постійні конфлікти між магістратом і полковою канцелярією, про які були добре поінформовані російські урядовці, породжували спокусу виступити в ролі своєрідного третейського судді й послабити у такий спосіб позиції гетьманського уряду. Як свідчить історія Чернігова другої половини XVII – початку XVIII ст., ця політика царату дала очікувані результати. Втім, після поразки повстання І. Мазепи російські урядовці помітно змінили ставлення до міщанської спільноти і досить зухвало демонстрували зверхність по

відношенню до самоврядних інституцій Чернігова, як і решти міст Лівобережної України.

Історія Чернігівського магістрату загалом нараховує понад півтора століття, що дозволяє виокремити певні періоди його існування. Перший з них охоплює 20 – 40 рр. XVII ст., коли було започатковано створення системи міського самоврядування під владою королівського уряду Речі Посполитої. Другий період припадає на другу половину XVII ст., коли відбулося юридичне оформлення самоврядного статусу міста за нових соціально-політичних умов, розгорнулося суперечливе співробітництво магістрату з урядовими інстанціями Гетьманщини і Московського царства. Третій період охоплює першу половину XVIII ст., коли особливо загострилося протистояння Чернігівського магістрату та Чернігівської полкової канцелярії, що негативно позначилося на розвитку міста. Нарешті, четвертий період (середина 60-х – перша половина 80-х рр. XVIII ст.) був позначений спробами налагодження діалогу з новими урядовими установами і поступовим економічним зростанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ДЖЕРЕЛА

1.1. АРХІВНІ

1.1.1. Державний архів Чернігівської області

Ф. 205. Чернігівська міська дума

Опис 1

1. Справа 1. Сборник документов: циркуляры губернатора об издании жалованных грамот городам, переписка с наместническим правлением об отдаче в ведение думы всех принадлежащих городу земель; постановление думы об отдаче на откуп паромного перевоза через р. Десну, сенокосов и т.д. [1785]. 33 арк.
2. Справа 2. Дело об отдаче рыболовных озер. [1785]. 42 арк.
3. Справа 3. Дело о казенных оброчных имениях, находящихся в городе Чернигове и вне его. [1785]. 11 арк.

Ф. Р - 651. Чернігівський обласний державний архів

Опис 1

4. Справа 40. Статьи сотрудников крайархива и обзоры архивных фондов. [1931]. 54 арк.
5. Справа 397. Переписка с архивным управлением МВД УССР, архивным отделом облисполкома, предприятиями и организациями о комплектовании облархива. Акты на выделение дел в макулатуру. Списки непрофильных фондов облархива. [23 декабря 1953 – 30 января 1959]. 405 арк.

1.1.2. Центральний державний історичний архів України в м. Києві

Ф. 51. Генеральна військова канцелярія

Опис 1

6. Справа 937. Листування з Чернігівським магістратом про перевірку сіножатеїв та кількості сіна, яке на них збирається. [27 жовтня – 19 листопада 1753]. 6 арк.
7. Справа 1110. Відомість про кількість міщанських і посполитих дворів у магістратських містах Лівобережної України та про величину прибутків і видатків магістратів цих міст. [квітень 1754]. 2 арк.
8. Справа 1141. Справа про збір з магістратів Лівобережної України відомостей про кількість підвідомчих їм міщанських посполитих дворів та величину міських прибутків і видатків. [1754]. 29 арк.

Опис 2

9. Справа 11. Листування з полковими канцеляріями та магістратами про оголошення населенню указу Єлизавети Петрівни від 26 грудня 1751 р. про порядок винокуріння та продаж горілки в Росії. [1751]. 14 арк.

Опис 3

10. Справа 142. Слідство, проведене Чернігівською полковою канцелярією і Чернігівським магістратом, про крадіжку служителем військового товариша Якова Ялинського Грициною 5 шкір у чернігівського кожум'яки Г. Голубизни. [1715]. 3 арк.
11. Справа 171. Лист полковника Чернігівського полку П. Полуботка про побої купців і захоплення їхніх товарів солдатами російської армії на ярмарку в Чернігові. [1715]. 4 арк.
12. Справа 1006. Листування з чернігівським війтом Ф. Лопатою про виклик його в Генеральну військову канцелярію для відповіді по скарзі переяславського жителя Михайла Золотаря; слідство Чернігівського магістрату про виплату Ф. Лопатою рильському жителю І. Харланову

- грошей по поруці за єврейського купця Якуба в м. Степані Волинського воєводства. [1716 – 1723]. 11 арк.
- 13.Справа 2951. Справа про зняття з посади чернігівського вйта Ф. Лопати за зловживання та здирства. [30 серпня – 13 вересня 1729]. 13 арк.
- 14.Справа 3494. Супліка жителя м. Чернігова Кузьми Івановича гетьману Д. Апостолу і указ гетьмана чернігівському полковнику Михайлу Богданову про виплату йому грошей за службу “щотчиком” Чернігівським магістратом. [7 липня 1730]. 3 арк.
- 15.Справа 4016. Справа про ярмарковий збір в м. Чернігові на користь ратуші. [3 березня 1732]. 5 арк.
- 16.Справа 4160. Супліка жителя м. Чернігова І. Ладонки про звільнення від посади полкового заведовця. [1 грудня 1732]. 4 арк.
- 17.Справа 4208. Справа про обтяження міщан м. Чернігова постійами солдатів Чернігівського гарнізону. [1732]. 9 арк.
- 18.Справа 4240. Супліка вдови чернігівського вйта Уляни Лопати і універсал гетьмана про звільнення її від повинностей. [6-31 серпня 1732]. 6 арк.
- 19.Справа 4574. Листування гетьмана з Чернігівською полковою канцелярією про стягнення грошей з вйта магістрату Чернігівського Йосипа Титовича, заборгованих хорунжому Білоуської сотні Чернігівського полку Петру Сенчуку. [27 червня – 7 липня 1733]. 5 арк.
- 20.Справа 5298. Донесення чернігівського полковника Михайла Богданова про відсутність в Чернігівській ратуші “знаку і котлів”. [14 січня 1736]. 2 арк.
- 21.Справа 5495. “Определения” канцелярії про надання Чернігівським магістратом кріпостей на володіння Погорілівським млином та маєтностями у зв’язку з невикплатою податку до військового скарбу. [30 вересня 1736]. 2 арк.
- 22.Справа 5619. Відомість про кількість підданих (грунтових, малоґрунтових, нищетних, підсусідків) в містах і селах Чернігівського

- полку та розміри збору провіанту для російського війська. [6 вересня 1736]. 17 арк.
- 23.Справа 9686. Справа про клопотання війта м. Чернігова К. Каневського про переніс артилерійського виробничого двору з фортеці за межі міста та про оплату праці робітникам цього двору. [5 червня – 20 листопада 1749]. 11 арк.
- 24.Справа 10156. Справа про відмову у видачі паспорта для поїздки до Петербургу чернігівському війтові К. Каневському. [вересень – жовтень 1750]. 3 арк.
- 25.Справа 10436. Справа про видачу чернігівському війту К. Каневському паспорта для поїздки у Петербург. [26 жовтня 1750 – 24 січня 1751]. 7 арк.
- 26.Справа 11461. “Расположения” по збору консистентського податку з населення України у 1752 – 1753 рр. [1752 – 1753]. 884 арк.
- 27.Справа 11523. Справа про видачу паспорта чернігівському війту К. Каневському на проїзд до міст Смоленська та Риги. [серпень 1753]. 5 арк.
- 28.Справа 11589. Донесення чернігівського полковника І. Божича і ордер канцелярії про заборону Чернігівському магістрату відводити квартири, які підпорядковані Чернігівській полковій канцелярії. [13 – 16 листопада 1753]. 6 арк.
- 29.Справа 11609. Справа про заборону чернігівським полковником І. Божичем ввозити Чернігівському магістрату для коней сіно, відбирати коней і т.д. [3 жовтня – 3 листопада 1753]. 9 арк.
- 30.Справа 12139. Рапорти і відомості полкової канцелярії і магістрату про торгові ціни на продовольчі товари та фураж у Чернігівському полку за 1753 – 1754. [28 листопада 1753 – 30 листопада 1754]. 107 арк.
- 31.Справа 12660. Справа про зобов'язання чернігівського полковника брати в магістраті для колодників підводи з переміною. [4 – 5 березня 1754]. 5 арк.

- 32.Справа 12661. Справа про зобов'язання Чернігівського магістрату давати підводи до вказаних місць з переміною на вимогу Чернігівської полкової канцелярії для перевезення колодників. [3 – 4 лютого 1754]. 6 арк.
- 33.Справа 13118. Справа про зобов'язання Чернігівської полкової канцелярії та магістрату відповідати на ордери канцелярії рапортами про одержання і виконання. [10 – 31 березня 1755]. 6 арк.
- 34.Справа 14307. Справа про звільнення у відставку чернігівського війта К. Каневського та надання чернігівського вйтівства відставному військовому канцеляристу Никифору Шарому. [22 квітня – 16 грудня 1756]. 11 арк.
- 35.Справа 14680. Справа про визначення місця для відбудови магістратських крамниць у м. Чернігові після пожежі 1750. [11 – 20 липня 1757]. 5 арк.
- 36.Справа 14720. Справа про спір чернігівського міського лікаря Я. Узнанського за квартиру з магістратом. [5 липня – 19 липня 1757]. 4 арк.
- 37.Справа 14721. Справа про намагання Чернігівського магістрату заборонити міщанам продавати для уникнення податків і повинностей свої двори особам інших станів. [5 – 19 липня 1757]. 4 арк.
- 38.Справа 15965. Справа про надання дозволу магістрату Чернігівському не приймати листів чернігівського коменданта, майора Григорія Троцького, написаних у формі “предложения”. [22 липня – 3 вересня 1759]. 6 арк.
- 39.Справа 16086. Справа про розслідування захоплень магістратськими урядниками і міщанами м. Чернігова козацьких дворів і ґрунтів. [29 липня 1759 – 22 січня 1764]. 118 арк.
- 40.Справа 16101. Справа про зобов'язання Чернігівської полкової канцелярії стягувати з с. Петрушина Роїської сотні, маєтності Чернігівського магістрату, податки і повинності по нормі підданих, а не вільних сіл. [29 жовтня – 3 грудня 1759]. 7 арк.

- 41.Справа 16483. Справа про спір за землі між Чернігівською полковою канцелярією, Чернігівським магістратом і комендантом гарнізону Троцьким. [5 серпня – 27 листопада 1760]. 22 арк.
- 42.Справа 17983. Справа про зобов'язання київським генерал-губернатором Глібовим чернігівського коменданта полковника Єрмолова довести своє право власності на лугові ґрунти за рр. Десною та Прорвою в суперечці за них з магістратом. [26 березня 1764 – 18 березня 1765]. 28 арк.
- 43.Справа 18777. Справа про зобов'язання Чернігівського магістрату дати роз'яснення за його скаргою на чернігівських полкових комісарів за переобтяження консистентськими податками ратушних сіл Петрушина Роїської сотні та Хмельниці, Свині та Березанки Білоуської сотні Чернігівського повіту. [27 січня 1744]. 8 арк.
- 44.Справа 19037. Справа про зобов'язання Чернігівської полкової канцелярії повернути у підпорядкування Чернігівського магістрату двір Василя Грембецького, куплений відставним чернігівським полковим писарем Іваном Якушкевичем .[24 – 25 серпня1755]. 5 арк.
- 45.Справа 19761. Справа про захоплення бурмістрами і міщанами м. Чернігова козачих ґрунтів і дворів. [26 грудня 1759 – 13 березня 1762]. 93 арк.

Ф. 53. Перша Малоросійська колегія

Опис 2

- 46.Справа 36. По указу Малороссийской коллегии об освидетельствовании в полку Черниговском комендантом Богдановым указов и универсалов. [1722 – 1723]. 61 арк.
- 47.Справа 352. Челобитье бургомистра черниговского Осипа Титова о взыскании долгов с компанейца Якова Ялынского. [1725]. 5 арк.

Ф. 54. Друга Малоросійська колегія

Опис 1

- 48.Справа 314 *а*. Дело о запрещении Черниговскому земельному поветовому суду занимать помещение магистрата г. Чернигова. [1765]. 3 арк.
- 49.Справа 2604. Доношение Черниговского и Переяславского магистратов о разрешении мещанам заниматься винокурением. [14 февраля – 11 апреля 1779]. 4 арк.

Ф. 57. Рум'янцевський Генеральний опис Малоросії

Опис 1

- 50.Справа 1. Полка Черниговского сотня Черниговская. [1765 – 1769]. 1062 арк.
- 51.Справа 2. Полка Черниговского сотня Белоуская. [1765 – 1769]. 732 арк.
- 52.Справа 3. Полка Черниговского сотня Белоуская. [1765 – 1769]. 810 арк.
- 53.Справа 9. Полка Черниговского сотня Ройская. [1765 – 1769]. 1010 арк.

Ф. 108. Чернігівська полкова канцелярія

Опис 1

- 54.Справа 6. Ведомость о количестве посполитых, мещанских и казачьих подсосудков в Черниговском полку за 1723 – 1729 г. с указанием их имущественного положения. [1723]. 10 арк.

Опис 2

- 55.Справа 3. Ревизия о количестве в полку Черниговского городах и селах посполитых людей и грунтовых огородников. [1713]. 146 арк.
- 56.Справа 4. Выпись из книг меских Черниговских по продаже Т. Загоровскою власной ее гребли полковнику черниговскому П. Полуботку. [1715]. 2 арк.
- 57.Справа 25. Расположение в Черниговскую полковую канцелярию, учиненное по ревизии 1735 г., сколько из какой сотни определенному для довольствия полку Санкт-Петербургскому требовать и т. д. [1736]. 12 арк.

- 58.Справа 114. Дело об определении из городничества в атаманы сотенные Г. Плохуты, а наместо его Н. Константиновича, также о соблюдении в городе чистоты и другое. [1747 – 1758]. 392 арк.
- 59.Справа 321. По ордеру Генеральной войсковой канцелярии каким образом полковая канцелярия с магистратом Черниговским имеет отношения. [1753 – 1758]. 16 арк.
- 60.Справа 327. По ордеру Генеральной войсковой канцелярии об учинении от Черниговской полковой канцелярии о ратушных Черниговских сенокосах и др. угодьях и об учинении об этом описи, и о присылке в Генеральную войсковую канцелярию. [1753 – 1758]. 56 арк.
- 61.Справа 461. По ордеру гетмана Разумовского об устройстве крамных лавок в г. Чернигове. [1757 – 1760]. 26 арк.
- 62.Справа 538. По указу Генеральной войсковой канцелярии о неконфирмовании в сотенных правлениях на дворы и грунта мещанские и посполитские ведомства магистратского купчих и других письменных сделок, и о завладении мещанами казачьих земель. [1759 – 1763]. 84 арк.
- 63.Справа 624. О запрещении как в городах, где есть магистраты, так и в других, мещанским урядникам и др. винокурение производить и о дозволении по прежнему иметь шинкование горилкою и другими напитками. [1761 – 1766]. 709 арк.
- 64.Справа 630. По ордеру гетмана Розумовского о запрещении черниговским мещанам винокурения и шинкования. [1761 – 1766]. 567 арк.
- 65.Справа 705. О бытии по силе грамоты магистрату Киевскому, как и прочим магистратам со всеми их учреждениями, в гетманской команде. [1762]. 4 арк.
- 66.Справа 825. Дело о мерах, принимаемых в Чернигове против пожара. [1765]. 6 арк.
- 67.Справа 906. Дело по промемории магистрата Черниговского о высылке в тот магистрат пушкаря артиллерии полковой по вексельному иску. [1767 – 1768]. 5 арк.

- 68.Справа 975. Об определении атаманом городowym городничего черниговского Михаила Доморки, а городничим хорунжего артиллерии полковой черниговской Демьяна Бублика, и о ранговых сенокосах. [1768 – 1778]. 39 арк.
- 69.Справа 1087. Об учинении публикации в полку Черниговском о явке желающих взять на откуп магистратские ставки и рыбные ловли. [1769 – 1770]. 68 арк.
- 70.Справа 1134. По ордеру генерал-майора князя Мещерского о запрещении в г. Чернигове и во всех полка Черниговского местечках, чтобы нигде и ни в каких местах ярмарок и съездов не было, и о дозволении ярмаркам быть по прежнему. [1770]. 24 арк.
- 71.Справа 1182. Ведомость о числе дворов и в них живущих людей до сущего младенца в г. Чернигове. [1770]. 124 арк.
- 72.Справа 1191. Дело по указу Малороссийской коллегии об учинении в полку Черниговском выправки, имеются ли где фабрики или заводы, и о том рапорт с ведомостью в коллегию. [1770]. 27 арк.
- 73.Справа 1747. Ведомость Черниговского полку о винокурении, винокурнях и котлах. [1762]. 21 арк.
- 74.Справа 1824. Дело о винокурении. [1753]. 62 арк.
- 75.Справа 1825. Дело о пожаре г. Чернигова. [1753]. 6 арк.
- 76.Справа 1882. Дело по промемории Черниговского магистрата по вопросу об отдаче в откуп рыболовного озера и сенокосного луга. [1779]. 16 арк.

Ф. 205. Чернігівський городовий магістрат

Опис 1

- 77.Справа 265. Недействующая опись № 2, составленная в 1951 г. [1745 – 1866]. 47 арк.

- 78.Справа 266. Недействующая опись № 3, составленная в 1954 г. [1750 – 1864]. 6 арк.
- 79.Справа 267. Недействующая опись № 1, составленная в 1952 г. [1764 – 1814]. 20 арк.

Ф. 237. Каманін І.М.

Опис 1

- 80.Справа 16. Грамота русского царя Алексея Михайловича гетману Хмельницкому о подтверждении всех прав, привилегий и свобод мещанам г. Чернигова. Копия. [1656]. 1 арк.
- 81.Справа 27. Письма, перехваченные во время войны с Польшей. Копии. [1657]. 14 арк.
- 82.Справа 29. Универсалы гетмана И. Брюховецкого полковнику Черниговского полка о выделении материалов для строительства городской ратуши по прошению Черниговского магистрата. [1660]. 1 арк.
- 83.Справа 30. Универсал гетмана И. Брюховецкого Черниговскому полковнику о правах черниговских мещан на Пчельское озеро. Копия. [1663]. 1 арк.
- 84.Справа 31. Универсал гетмана И. Брюховецкого старшине Черниговского полка о подтверждении всех прав и привилегий всех мещан Чернигова, полученных ими от польских королей, гетмана Б. Хмельницкого, русского царя Алексея Михайловича. Копия. [1663]. 2 арк.
- 85.Справа 34. Универсал гетмана И. Мазепы черниговскому полковнику о подтверждении магдебургского права г. Чернигову. Копия. [Конец XVII – начало XVIII вв.]. 1 арк.
- 86.Справа 37. Универсал гетмана И. Скоропадского полковнику, старшине и жителям Черниговского полка о взимании дополнительного налога на строительство ратуши. Копия. [1719]. 1 арк.
- 87.Справа 38. Универсал гетмана И. Скоропадского черниговскому полковнику и черниговскому войту Ф. Лопате об определении ими

количества подвод, нужных для работ по отстройке домов, сгоревших во время пожара. Копия. [1719]. 1 арк.

88.Справа 39. Универсал гетмана И. Скоропадского черниговскому полковнику и жителям Черниговского полка о выделении подвод для людей, едущих через г. Чернигов. Копия. [1719]. 1 арк.

89.Справа 40. Универсал гетмана И. Скоропадского черниговскому полковнику и др. о регулярном взимании налогов с казаков и мещан, живущих за городом. Копия. [1719]. 3 арк.

90.Справа 41. Универсал гетмана И. Скоропадского полковнику Черниговского полка и Черниговскому магистрату с подтверждением прав на Петрушин. Копия. [1721]. 1 арк.

91.Справа 42. Универсал гетмана И. Скоропадского полковому судье В. Томаре, черниговскому полковнику и др. об определении торгового места для мещан Чернигова. Копия. [1721]. 1 арк.

92.Справа 43. Универсал гетмана И.Скоропадского черниговскому полковнику о сборе дополнительного налога с шинкарей в пользу ратуши Чернигова. Копия. [1721]. 3 арк.

93.Справа 46. Универсал гетмана Д. Апостола полковнику и старшине Черниговского полка и магистрату о правах мещан г. Чернигова на рыболовли, сенокосы, земли и т.д. Копия. [1732]. 1 арк.

Ф. 269. Канцелярія гетьмана К. Розумовського

Опис 1

94.Справа 92. Доношения Генеральной войсковой канцелярии о выдаче войту Черниговского магистрата К. Каневскому паспорта для проезда в Петербург. [1750]. 3 арк.

95.Справа 116. Ордер гетмана об ускорении разбора дела о незаконном аресте черниговского войта К. Каневского полковником И. Божичем. [1751]. 5 арк.

- 96.Справа 131. Доношение полковника И. Божича об оскорблении его черниговским войтом К. Каневским. [1751]. 5 арк.
- 97.Справа 360. Доношение черниговского войта К. Каневского о запрещении полковнику И. Божичу отводить в Чернигове квартиры помимо магистрата. [1751]. 4 арк.
- 98.Справа 970. Доношение Черниговского городского магистрата о запрещении военнослужащим самовольно занимать квартиры. [1752]. 6 арк.
- 99.Справа 1138. Рапорты и ведомости Черниговской полковой канцелярии и магистрата о торговых ценах. [1752]. 64 арк.
100. Справа 1346. Дело о назначении в г. Чернигов лекаря Узнанского. [1753]. 5 арк.
101. Справа 1510. Рапорт Черниговской полковой канцелярии о заселении городским магистратом свободной земли под Черниговом. [1754]. 5 арк.
102. Справа 1801. Доношение войскового товарища Затиркевича об оскорблении его черниговским войтом Каневским. [1756]. 2 арк.
103. Справа 1819. Дело об увольнении со службы черниговского войта К. Каневского. [1756]. 5 арк.
104. Справа 1859. Дело о назначении войскового канцеляриста Шарого войтом Черниговского магистрата. [1756]. 9 арк.
105. Справа 1867. Дело об отказе Черниговским магистратом содержать за свой счет лекаря. [1756]. 6 арк.
106. Справа 2190. Дело о расследовании жалоб бывшего черниговского войта К. Каневского о наложении ареста на заготовленный им мачтовый лес. [1757]. 26 арк.
107. Справа 2894. Доношение бурмистра Черниговского городского магистрата об оклеветании его канцеляристом Каменецким и войтом Н. Шарым. [1760]. 2 арк.

108. Справа 3335. Дело захвате магистратских подданных и притеснениях чиновников войтом Черниговского магистрата Н. Шарым. [1760 – 1761]. 70 арк.
109. Справа 3800. Дело о запрещении винокурения мещанам г. Чернигова. [1761]. 12 арк.
110. Справа 4311. Дело о споре между полковником Божичем и Черниговским магистратом за земельные владения. [12 – 28 июня 1750]. 8 арк.

Ф. 270. Чернігівський гродський суд

Опис 1

111. Справа 7. Купчая запись о продаже двора в г. Чернигове писарем магистрата Черниговского Михаилом Санковским полковому хорунжему Василию Петрашевичу. [1765]. 4 арк.

Опис 2

112. Справа 42. Дело по доношению вдовствующей бурмистровой Речицкой об уведомлении продажи ею, Речицкою, сына её, умершего Артема Иваницкого, казаку сотне Волиновской Ивану Мокриевичу двора за сто рублей денег, и недоплату им, Мокриевичем, ей, Речицкой, суммы пятьдесят рублей. [1764 – 1767]. 21 арк.
113. Справа 57. Дело по доносу бурмистра черниговского Ивана Крутеня на войта черниговского Никифора Шарого о приключении им, войтом, в сборе казенном магистратовом убытке и о прочем. [1765 – 1779]. 128 арк.
114. Справа 284. Дело по иску райцы Ивана Санковского на вдову сотника Марию Бакуринскую за насильное отобрание крестьянина его с семейством и землею. [1774]. 6 арк.
115. Справа 330. Дело по доношению райцы магистрата Черниговского Ивана Глебовского на шинкаря войскового товарища Ивана Дубовика

Данилы Гирича, якобы за воровство у его сына Михаила Глебовского в местечке Городне ночным временем крамных товаров и денег, и прочее. [1776 – 1777]. 66 арк.

**Ф. 736. Канцелярія Київського, Чернігівського та
Новгород-Сіверського генерал-губернатора**

Опис 1

116. Справа 52. Представление Черниговской казенной палаты о расходе денежных сумм Черниговским, Нежинским, Прилуцким магистратами. [3 липня 1783]. 2 арк.
117. Справа 66. Представление Черниговской казённой палаты об отдаче на откуп 24 озер, раннее принадлежащих магистрату г. Чернигова и перешедших в казённое ведомство. [23 вересня 1783]. 4 арк.

**Ф. 763. Канцелярія Малоросійського губернатора
П.О. Рум'янцева-Задунайського**

Опис 1

118. Справа 104. Дело о взыскании Черниговским кравецким цехом денежного долга с Черниговского магистрата. [4 червня – 28 жовтня 1767]. 5 арк.
119. Справа 113. Доношения Второй Малороссийской коллегии о земельных спорах монастырей, магистратов и старшины. [1767]. 22 арк.
120. Справа 148. Доношения райцы Черниговского магистрата Рябого об освобождении от постоев его дома. [20 травня 1767]. 2 арк.
121. Справа 149. Дело об освобождении от постоя райцы Черниговского магистрата Железняка. [21 квітня 1767]. 2 арк.
122. Справа 219. Доношение полковника Петра Милорадовича от 25 сентября 1767 года по судебному делу об обвинении войта

Черниговского магистрата Шарого в растрате казённых денег. [1767].
4 арк.

**Ф. 1407. Колекція грамот російських царів та
універсалів українських гетьманів**

Опис 1

123. Справа 49. Указ Елизаветы Петровны гетману К. Розумовскому о содержании лекарей в полковых городах за счет полковой и сотенной старшины. Копия. [26 травня 1753]. 1 арк.
124. Справа 92. Универсал гетмана И. Брюховецкого 12 мая 1664 г. Черниговскому магистрату. Копия. 1 арк.

Ф. 1537. Чернігівський губернський магістрат

Опис 1

125. Справа 1. Списки населения городов Черниговского наместничества. [1782]. 545 арк.

Опис 2

126. Справа 28. Дело о предоставлении в Черниговскую казенную плату сведений о количестве канцелярских служащих в городских магистратах и их окладах. [1782]. 10 арк.

Ф. 1673. Чернігівський магістрат

Опис 1

127. Справа 4. Дело о сборе денег с мещан города Чернигова на содержание компанейских полков. [1750]. 24 арк.
128. Справа 5. Дело о выборе сборщиков податей из мещан города Чернигова. [1750 – 1754]. 71 арк.
129. Справа 11. Доношения жителей г. Чернигова, канцелярских служащих магистрата и др. о приеме и увольнении со службы. [1750]. 225 арк.

130. Справа 16. Дело о нанесении побоев каптенармусу Полтавского полка В. Иванковскому райцею магистрата Р. Ребенком. [1751]. 14 арк.
131. Справа 18. Дело о сборе чиновничьих и служительских денег за 1751 г. с мещан г. Чернигова и принадлежащих магистрату сел. [1752]. 7 арк.
132. Справа 20. Дело о сборе денег с мещан г. Чернигова на содержание учрежденных по Киевскому трактату почт. [1752]. 7 арк.
133. Справа 27. Дело о заготовке леса на ремонт дома для магистрата после пожара. [1752]. 10 арк.
134. Справа 34. Дело о сборе порций и раций с мещан, и жителей магистратских сел на содержание Тверского и третьего Компанейского полков. [1753]. 22 арк.
135. Справа 45. Дело о ссорах и драках между мещанами г. Чернигова и служащими Черниговской артиллерийской команды. [1754]. 30 арк.
136. Справа 58. Дело о высылке магистратских гончаров и других на Деревинский кирпичный завод графа К. Розумовского. [1760]. 39 арк.
137. Справа 78. Дело о задержании райцем магистрата В. Митаревским казака М. Крошки, подданных Нежинского полковника П. Разумовского Я. Верткого и Д. Скрипника, обвиняемых в тайном провозе табака. [1762]. 44 арк.
138. Справа 114. Дело по обвинению райцы магистрата Я. Гриба в краже вещей у поручика Глуховского гарнизонного полка А. Савича. [1764]. 13 арк.
139. Справа 119. Дело о доходах и расходах магистрата за 1767 г. [1767]. 197 арк.
140. Справа 120. Билеты на сбор податей с мещан г. Чернигова. [1767]. 10 арк.
141. Справа 165. Дело о высылке магистратом погонщиков для армии. [1770]. 53 арк.
142. Справа 170. Дело о назначении из мещан г. Чернигова десятских в магистрат для караульной и курьерной службы. [1772]. 22 арк.

143. Справа 195. Определения магистрата о расходе денежных сумм. [1779]. 69 арк.
144. Справа 206. Ведомости о доходах и расходах хлеба и сена за 1781 г., составленные магистратам для Канцелярии малороссийского скарба. [1781]. 71 арк.
145. Справа 209. Показчик до магистратських книг. [1852]. 3 арк.

Опис 2

146. Справа 1. Ведомость повинностей черниговских мещан. [1738]. 2 арк.
147. Справа 2. Доношения, челобитные, рапорты разных лиц за имущество, за землю, о взыскании долгов и др. [1750 – 1751]. 155 арк.
148. Справа 4. Доношения разных лиц о выделении им земли для застройки. [1760 – 1765]. 81 арк.
149. Справа 5. Указы Войсковой генеральной канцелярии об отдаче торговых сборов в г. Чернигове в пользу магистрата. [1750]. 8 арк.
150. Справа 6. Дело о захвате земель и других притеснениях мещан г. Чернигова полковником Божичем и старшиной. [1748 – 1765]. 146 арк.
151. Справа 9. Определения магистрата, доношения разных лиц о принятии и увольнении со службы, о приводе к присяге и др. [1761 – 1766]. 76 арк.
152. Справа 11. Ордера Генеральной войсковой канцелярии об отводе квартир. [1756 – 1758]. 4 арк.
153. Справа 14. Дело о пожаре в г. Чернигове. [1750]. 50 арк.
154. Справа 17. Дело о запрещении мещанам и посполитым продавать имущество с целью избежать повинностей. [1751 – 1755]. 10 арк.
155. Справа 18. Дело о захвате артиллерийских сенокосов Черниговским магистратом и об уплате мещанам за взятое у них сено. [1752 – 1754]. 94 арк.
156. Справа 22. Ордера, доношения, протесты, рапорты разных лиц по спорам за землю, наследство и прочее. [1752]. 187 арк.

157. Справа 23. Определения магистрата о принятии и увольнении чиновников. [1754 – 1773]. 104 арк.
158. Справа 24. Дело о споре за землю полкового канцеляриста Григорьева с мещанами г. Чернигова Ладонками. [1753]. 51 арк.
159. Справа 26. Доношения разных лиц о спорах за имущество, о кражах, о нанесении побоев и др. [1753]. 170 арк.
160. Справа 27. Дело о назначении в г. Чернигов лекаря Узнанского. [1757 – 1764]. 160 арк.
161. Справа 28. Дело о приводе к присяге на верность императрице Елизавете Петровне мещан г. Чернигова. [1753 – 1755]. 67 арк.
162. Справа 29. Переписка с Черниговской полковой канцелярией. [1753]. 67 арк.
163. Справа 32. Дело о споре за имущество между магистратскими поданными Туренко и Ивановым. [1754 – 1758]. 35 арк.
164. Справа 33. Доношения и челобитные разных лиц о взыскании долгов, о нанесении побоев и прочее. [1754]. 122 арк.
165. Справа 34. Дело об отводе дворового места бунчуковому товарищу Булавкину. [1754 – 1755]. 58 арк.
166. Справа 35. Ордера и письма Генеральной войсковой и Черниговской полковой канцелярий о запрещении записывать казаков в мещане и наоборот. [1754 – 1756]. 36 арк.
167. Справа 40. Дело о захвате казачьих земель магистратскими подданными. [1760]. 23 арк.
168. Справа 41. Доношения и прошения разных лиц о продаже имущества, о кражах и др. [1760]. 23 арк.
169. Справа 42. Дело о порядке решения маловажных исков. [1761]. 10 арк.
170. Справа 43. Дело о взыскании долга с мещан г. Чернигова городничим Константиновичем. [1760 – 1762]. 14 арк.
171. Справа 45. Доношения, сообщения разных лиц о спорах за имущество, о нанесении побоев и др. [1760 – 1761]. 110 арк.

172. Справа 57. Дело о захвате магистратского озера Елецким монастырем. [1762]. 8 арк.
173. Справа 59. Доношения, прошения разных лиц, определения магистрата о спорах за имущество, кражах и др. [1763]. 186 арк.
174. Справа 61. Доношения, прошения разных лиц о выдаче паспортов, о взыскании долгов, о спорах за землю и др. [1763]. 47 арк.
175. Справа 62. Дело о проведении переписи. [1763 – 1764]. 252 арк.
176. Справа 68. Доношения разных лиц о спорах за землю, о нанесении побоев, оскорблениях и др. [1764]. 169 арк.
177. Справа 70. Дело о предоставлении магистратских доходов в пользу магистратов. [1764]. 34 арк.
178. Справа 71. Дело о предписании магистрату не противодействовать покупке двора у жителя г. Чернигова Трощинского полковым канцеляристом Говоровым. [1765]. 19 арк.
179. Справа 72. Дело о споре за недвижимое имущество жительниц г. Чернигова Барбашевой и Тимошевой. [1765]. 56 арк.
180. Справа 75. Дело о взыскании долга с райцы Станиславского бунчуковым товарищем Рашевским. [1766 – 1768]. 75 арк.
181. Справа 77. Дело о захвате земли городского атамана Плохуты мещанином Здоровым. [1767 – 1768]. 25 арк.
182. Справа 78. Дело о затоплении огорода бунчукового товарища Лизогуба райцем Малаховым. [1767]. 13 арк.
183. Справа 79. Дело о неправильном внесении двора полкового канцеляриста Говорова в число мещанских дворов. [1767 – 1768]. 20 арк.
184. Справа 80. Доношения разных лиц, определения магистрата о спорах за имущество, о взыскании долгов и др. [1767]. 277 арк.
185. Справа 82. Дело об учреждении Комиссии по сочинению нового Уложения. [1767 – 1779]. 138 арк.
186. Справа 89. Дело о находке мертвого канонира Лукьянова во дворе райцы Малахова. [1763]. 22 арк.

187. Справа 90. Доношения, подписки разных лиц о нанесении побоев, взятии на поруки, о споре за имущество и др. [1770]. 247 арк.
188. Справа 95. Доношения, прошения разных лиц, определения магистрата о принятии их на службу. [1771 – 1782]. 306 арк.
189. Справа 96. Дело о продаже с торгов имущества войта К. Каневского, конфискованного за долги. [1772]. 43 арк.
190. Справа 97. Дело о взыскании долга с райцы Серафимова бунчуковым товарищем Рашевским. [1772]. 10 арк.
191. Справа 98. Доношения магистратских подданных о спорах за землю и другое имущество. [1772 – 1781]. 132 арк.
192. Справа 104. Доношения разных лиц, определения магистрата о нанесении побоев, воровстве, о выдаче паспортов и др. [1771 – 1781]. 187 арк.
193. Справа 105. Промемории, доношения, рапорты об очистке города от грязи, о противопожарных мерах, о наблюдении за торговлей и др. [1772 – 1774]. 91 арк.
194. Справа 114. Доношения, рапорты разных лиц, определения магистрата о розыске беглых, о нанесении побоев и др. [1779]. 252 арк.
195. Справа 115. Дело о возврате бунчуковому товарищу Лизогубу имущества, захваченного райцем Раком. [1779 – 1780]. 14 арк.
196. Справа 118. Дело о захвате имущества кафедрального Черниговского монастыря райцем Митаревским. [1780]. 35 арк.
197. Справа 125. Доношения, прошения разных лиц о спорах за имущество, о взыскании долгов и др. [1757]. 56 арк.
198. Справа 130. Дело о споре за наследственное имущество жены войскового товарища Санковой с райцем Санковым. [1781]. 30 арк.
199. Справа 133. Копия привилегии короля Сигизмунда III на Магдебургское право г. Чернигову. [1630]. 5 арк.
200. Справа 135. Прощения, доношения разных лиц о причислении к мещанам г. Чернигова. [1782]. 495 арк.

201. Справа 137. Определения и сообщения Черниговского магистрата. [1782]. 37 арк.
202. Справа 139. Доношения, прошения разных лиц о принятии их на службу в магистрат. [1782]. 80 арк.
203. Справа 140. Определения Черниговского магистрата об исполнении полученных указов. [1782]. 59 арк.
204. Справа 149. Доношения разных лиц о принятии их на службу, о повышении в звании и др. [1783]. 81 арк.

Ф. КМФ-9. Колекція мікрофільмів

Опис 3

205. Справа 49. Универсал гетмана И. Брюховецкого Черниговскому магистрату. Копия. [1664] 1 арк.

1.1.3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України

Ф. І. Літературні матеріали

Опис 1

206. Справа 50899. Универсал гетмана И. Брюховецкого от 12 мая 1664 г. Оригинал. 2 арк.
207. Справа 53764-53968. Журнал делопроизводства гетманской канцелярии [1750]. 439 арк.
208. Справа 54484-54662. Материалы для истории городских поселений в Малороссии. [1620 – 1757]. 529 арк.
209. Справа 58265. Привилей польского короля Сигизмунда III об ограничении земель г. Чернигова. Копия. [1625]. 4 арк.
210. Справа 58266-58273. Жалованные грамоты Алексея Михайловича и Петра I, универсалы гетманов Ю. Хмельницкого, И. Выговского,

Я. Сомка, Д. Многогрешного и др. документы, данные черниговским мещанам и полку. Копии. [1657 – 1752]. 10 арк.

Ф. II. Историчні матеріали

Опис 1

211. Справа 1480. Статистичний опис м. Чернігова та його повіту 1666 року. 6 арк.
212. Справа 6783. Универсал польского короля Сигизмунда III 1623 г. о недопущении евреев на Черниговщину и Новгород-Северщину. Копия. [II половина XIX ст.]. 1 арк.
213. Справа 13697. Опис Чернігівського намісництва [1779 – 1781]. 551 арк.
214. Справа 22101. Грамота Сигизмунда III 1623 года 27 марта на польском языке. Копия. 6 арк.
215. Справа 22906. Грамота Олексія Михайловича і універсал Д. Многогрешного м. Чернігову на права і привілеї. Копії. [II половина XIX ст.]. 6 арк.
216. Справа 22907. Привилегии ремесленных цехов в Чернигове. [1627 – 1763]. 43 арк.
217. Справа 22926. Дело о постановлении по выборам города Чернигова мещан и цеху майстрату Черниговского урядников войтом черниговским Иосифа Титовича и о даче ему на тот уряд универсалу. [17 квітня 1731]. 7 арк.

Ф. VIII. Київський університет Св. Володимира

Опис 1

218. Справа 233. Указы, привилегии и универсалы русских великих князей, царей и императоров, польских королей и гетманов Киеву, Чернигову и Нежину на права и вольности. [1649 – 1764]. 92 арк.

219. Справа 571. Экстракт Генерального следствия о маетностях в Черниговском полку. [1729]. 67 арк.
220. Справа 1136. Рапорт М. Енька Румянцеву о получении ордера, предписывающего провести выборы на следующий двухгодичный срок. Оригинал. [29 липня 1767]. 2 арк.
221. Справа 1167. Рапорт М. Енька Румянцеву-Задунайскому о своем избрании на следующий двухгодичный срок. Оригинал.[7 липня 1769]. 2 арк.
222. Справа 2270-2319. Указы и жалованные грамоты Алексея Михайловича, Ивана и Петра Алексеевичей, Анны Иоанновны, Елизаветы Петровны; привилегии польских королей Сигизмунда III, Владислава IV и Яна Казимира; универсалы гетманов Б. Хмельницкого и др. магистрату и мещанам на землю и права, и вольности; челобитные черниговских мещан. Копии II половины XIX ст. [1623 – 1746]. 289 арк.
223. Справа 2320-2333. Жалованные грамоты русских великих князей и царей, привилегии польских королей и универсалы гетманов черниговским мещанам, данные Черниговским полковым судом Черниговскому магистрату. Оригиналы и копии. [1623 – 1746]. 59 арк.
224. Справа 2334-2369. Жалованные грамоты русских великих князей и царей, привилегии польских королей, универсалы гетманов и выписи из книг городских воеводства Киевского, выписанные из дел Черниговского, Березинского и Нежинского магистратов для представления Черниговскому наместничеству. Оригиналы и копии. [1623 – 1783]. 128 арк.
225. Справа 2370-2394. Жалованные грамоты великих князей и царей, привилегии польских королей и универсалы гетманов на Магдебургское право г. Чернигову, права и вольности мещанам, а также распоряжения Шереметьева и Голицина по управлению Малой Россией и др. документы. Копии. [1623 – 1728]. 38 арк.

Ф. 61. Кістяківський О.Ф.*Опис 1*

226. Справа 836. Выпись из книг меских ратушных черниговских о тестаменте, оставленном сыновьям Ивану и Казимиру. Оригинал. [10 жовтня 1684]. 2 арк.
227. Справа 837. Выпись из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже Нелепою Гришкой и Антоненком Андреем земли Николаю Синдаровскому, протопопу черниговскому. Оригинал. [28 травня 1699]. 2 арк.
228. Справа 838. Выпись из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже братьями Денисюками земли Николаю Сандаровскому, протопопу черниговскому Оригинал. [20 вересня 1699]. 2 арк.
229. Справа 839-840. Выписки из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже Николаю Доровскому нив с дубровами. Копии XIX в. [1699]. 3 арк.
230. Справа 841. Выписки из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже жителями белоускими земли черниговскому бурмистру Й. Титовичу. Копии XIX в. [1716 – 1717]. 6 арк.
231. Справа 842. Выпись из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже Анной Федорихой пахотного поля Силичову Ивану. Оригинал. [14 липня 1721]. 2 арк.
232. Справа 843. Выпись из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже Прасковьей Семеновной Ялынской священнику Моисею фольварка, винницы и сада. [XVIII]. 1 арк.
233. Справа 849. Выпись из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже Таисией Назаренко части млина типографу черниговского Ильинского монастыря Ялынскому. Копия XIX в. [15 вересня 1672]. 2 арк.

234. Справа 850. Выпись из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже млина на р. Белоусе П.Ф. Клевцевичем. Копия XIX в. [23 січня 1680]. 2 арк.
235. Справа 851. Выпись из книг меских права Магдебургского ратуши Черниговской о продаже родственниками небощицы Евгении Радченко пану Г.Ф. Зверовичу части мельницкой на р. Белоусе. Копия XIX в. [22 липня 1698]. 2 арк.
236. Справа 852. Выпись из книг поточных замка Черниговского о продаже Самуилом Манчинским части млина. Копия. [28 січня 1648]. 2 арк.
237. Справа 1177. Купчая крепость Анны Бенедиктовны на продажу двух нив черниговскому бурмистру Й. Титовичу. [3 червня 1720]. 1 арк.
238. Справа 1240. Купчая крепость Якова Назарова на продажу земли черниговскому войту Й. Титовичу. [17 березня 1740]. 2 арк.

Ф. 204. Білозерський М.М.

Опис 1

239. Справа 2. Сведения об архивах и хранилищах старинных рукописей в Черниговской губернии. Заметки. [1851 – 1884]. 19 арк.
240. Справа 29. Заметки, выписки по истории Чернигова. [1850]. 58 арк.
241. Справа 30. Материалы для историко-статистического описания Чернигова. [1850]. 60 арк.
242. Справа 32. Опись в комиссию, сочиненная в полку Черниговском. 1766 год. [1852]. 32 арк.
243. Справа 35. Выписки из указов, дел Черниговского магистрата о владениях ратуши Черниговской и привилегиях черниговских жителей, их взаимоотношениях и др. 1708 – 1753. [1850-і роки]. 22 арк.
244. Справа 36. Опись магистрату Черниговскому и к оному всего, сочиненная 1757 года. [1850-і роки]. 23 арк.
245. Справа 37. Описи движимого и недвижимого имущества Черниговского магистрата 1754 – 1769 года. [1850-і роки]. 36 арк.

**1.1.4. Архів зовнішньої політики Російської імперії
Міністерства закордонних справ Російської Федерації**

Ф. 124. Малоросійські справи 1720 – 1781 гг.

Опис 1

246. Справа 60. 1721. Выпись о бытности в Малороссийских городах комендантов. [1721]. 12 арк.
247. Справа 62. 1721. Переписная книга Черниговских сел и деревень для занятия в оных квартир Мекленбургскому корпусу. [1721]. 437 арк.
248. Справа 1. 1725. Черновые доклады. 2. О представлении по городам комендантов вместо полковников. [1725]. 16 арк.
249. Справа 35. 1730. Опись в Черниговском полку сел и деревень с показанием кто оными владеет. [1730]. 18 арк.

1.1.5. Російський державний архів давніх актів

Ф. 124. Малоросійські справи

Опис 1

250. Справа [стб.] 2. Росписной список стольника и полковника Степана Янова, стольником и воеводою со князем Михаилом Кропоткиным прислан в нынешнем во 1682 году генваря. [4 січня 1682]. 31 арк.
251. Справа 11. Приезд в Москву и отпуск города Чернигова войта Степана Отрохова с бургомистрами, райцами и некоторыми мещанами для испрошения подтвержденных государевых грамот на все их права и волности, также отправлении им мещанам, общесказанном, валовое и осторожное строение производить. Тут же две челобитные: 1. его, войта, о даче ему жалованной грамоты на его маетности и 2. бурмистра Павла Клевца о выдаче ему из казны денег за возку всяких запасов для прокормления армии российской и за взятые его утвари, и о пожаловании для его пропитания мельницы. [1690]. 93 арк.

252. Справа 36. Черниговские коменданты. [1704]. 36 арк.

Опис 5

253. Справа 27. Переписная книга Черниговского уезда. Оригинал. [1666].
140 арк.

Ф. 229. Малоросійський приказ

Опис 1

254. Справа 158. Отписки царю черниговского воеводы Михаила Кропоткина и др. документы и бумаги о назначениях, увольнениях и перемещениях служилых и ратных людей, о постройке острога в Чернигове и др. [18 листопада 1680 – 25 вересня 1696]. 100 арк.

Опис 2

255. Справа 8. Книга Черниговского стола. Отписки воеводы Андрея Толстого. [1670]. 188 арк.

1.1.6. Науково-дослідний відділ рукописів

Російської державної бібліотеки

Ф. 159. Колекція документальних матеріалів

М.А. Маркевича та І.Я. Лукашевича

Опис 1

256. Справа 682. Промемория в Малороссийскую коллегію от Полуботка, Савича, Черныша и Лизогуба. О доходах и расходах на ратушу. [1723].
14 арк.

257. Справа 1191. Известие из Войсковой генеральной канцелярии в магистратское правление о правах на владение. [1738]. 18 арк.

258. Справа 1703. О ценах на жизненные продукты на торгах и на ярмарках по Черниговскому полку. [1738]. 18 арк.

259. Справа 1895. Копия донесения сотника, значкового товарища, райцы. [1729]. 2 арк.
260. Справа 1896. Копия донесения от Ф. Лопаты в Черниговскую полковую канцелярию. [1729]. 1 арк.
261. Справа 2062. Ведомость о количестве дворов в городах и селах в Черниговском полку. [1732]. 2 арк.
262. Справа 2095. Семен Леонтьевич к генеральной старшине по жалобе на него Ф. Лопаты, черниговского войта. [1724]. 2 арк.
263. Справа 3187. Цены на жизненные припасы в г. Чернигове. [1737]. 6 арк.

**1.1.7. Архів Санкт-Петербурзького філіалу
Інституту російської історії Російської академії наук**

Ф. 150. Акти Чернігівського губернського правління

Опис 1

264. Справа 16. Жалованная грамота царя Алексея Михайловича черниговскому мещанину Павлу Клевцу на владение мельницею в Седневе. [2 серпня 1667]. 1 арк.
265. Справа 639. Грамота Елизаветы гетману графу Кириллу Розумовскому о принятии мер предосторожности на случай пожара при постройке новых казенных и частных зданий на погорелых местах в городе Чернигове. [27 квітня 1751]. 1 арк.

Опис 3

266. Справа 12. Указ Сената Черниговскому полковнику Полуботку с извещением о назначении в Малороссийские города комендантов: в Чернигов – М. Богданова, в Стародуб – И. Пашкова и в Переяслав – И. Яковлева. [13 серпня 1722]. 1 арк.

**Ф. 238. Колекція документів з історії України,
зібраних М.П. Лихачовим**

Опис 1

267. Справа 69/33. Три выписки из книг меских права магдебургского ратуши Черниговской. [1661 – 1686]. 6 арк.
268. Справа 69/42. Выпись из книг Черниговского полка [8 листопада 1669.]. 2 арк.
269. Справа 70/130. “Аттестация” Черниговского магистрата полковому судье В. Томаре и городовому атаману И. Силичу по делу с архиепископом черниговским Антонием Стаховским о дворе Ф. Мороза. [14 серпня 1720]. 2 арк.

1.2. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

270. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. “Справы поточные 1664 – 1671 гг.” / Под ред. В. Модзалевского. – Чернигов: Полтавская губернская ученая архивная комиссия, 1912. – Вып. 1. – 240 с.
271. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. “Справы вечистые 1664 – 1671 гг.” / Под ред. В. Модзалевского. – Чернигов: Полтавская губернская ученая архивная комиссия, 1913. – Вып. 2. – 133 с.
272. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века. “Справы вечистые 1672 – 1680 гг.” / Под ред. В. Модзалевского. – Чернигов: Полтавская губернская ученая архивная комиссия, 1914. – Вып. 3. – 126 с.
273. Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 / Под ред. В. Модзалевского. – Чернигов: Черниговская губернская ученая архивная комиссия, 1914. – Вып. 3. – 139 с.
274. Акты, относящиеся к Малороссии // Чтения в Историческом обществе истории и древностей Российских. – М., 1885. – № 2. – 46 с.
275. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1898. – Т. XIV.

276. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. 1638 – 1657. – СПб., 1863. – Т. 3. – 760 с.
277. Акты по истории землевладения в Малороссии (1630 – 1690) / Сообщил А. Лазаревский // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1890. – Кн. 4. – С.96-135.
278. Акты фамилии Полуботок 1669 – 1734 гг. / Из архива графа Милорадовича. – Чернигов: Типография губернского правления, 1889. – 62 с.
279. Акты юридические / Сообщил А. Шишацкий-Илльич // Черниговские губернские ведомости. – 1854. – № 36. – Часть неофициальная. – С.249-250.
280. Бантыш-Каменский Д.Н. Источники Малороссийской истории. 1649 – 1687. – М.: Университетская типография, 1858. – Ч. 1. – 339 с.
281. Василенко М.П. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII – XVIII вв. // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С.50-164.
282. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в 3-х томах. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. – Т. 3. – 647 с.
283. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729 – 1730 гг. / Под ред. А.Л. Лазаревского – Чернигов, 1892. – 196 с.
284. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729 – 1730 гг. / Под ред. Н.В. Василенко – Чернигов: Редакция “Земского сборника Черниговской губернии”, 1908. – 706 с.
285. Грамота царя Алексея Михайловича, данная им в 1661 г. городу Чернигову // Черниговские губернские ведомости. – 1892. – № 60. – Часть неофициальная. – С.4.
286. Дело о постановлении по выборам города Чернигова мещан и цехов Майстрату Черниговского урядников – войтом Черниговским Йосифа Титовича, и о даче ему на тот уряд универсалу 1731 года, апреля

- 17 дня / Сообщил П.Г. Леневиц // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 24. – Часть неофициальная. – С. 257-261.
287. Документы Богдана Хмельницкого 1648 – 1657 гг. / Упорядники І. Крип'якевич та І. Бутич. – К.: Видавництво АН УРСР, 1961. – 740 с.
288. Доношения от нас, мещан черниговских, Ясне Велможному Добродеєви Его Милости Пану Гетману, в нуждах наших, з прошением на оные милостивного призрения и поновительного на универсалы потвержения / Сообщил П.Г. Леневиц // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 22. – Часть неофициальная. – С.231-233.
289. Ефименко П. Юридические акты // Черниговские губернские ведомости. – 1859. – № 24. – Часть неофициальная. – С.168-169.
290. Ефименко П. Юридические акты // Черниговские губернские ведомости. – 1859. – № 26. – Часть неофициальная. – С.182-184; № 34. – Часть неофициальная. – С.262-263.
291. Из архива графа Г.А. Милорадовича // Черниговские губернские ведомости. – 1889. – № 53. – Часть неофициальная. – С.4.
292. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Губернский город Чернигов. Уезды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Кролевецкий и Остерский. – Чернигов, 1874. – Кн. 5. – 446 с.
293. Константинович Н. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. – Чернигов: Губернская типография, 1885. – Вып. IV. – 58 с.
294. Корпус магдебурзьких грамот українським містам: Два проекти видань 20-х – 40-х років ХХ століття. – К.: Прайм, 2000. – 214 с.
295. Лазаревский А.Л. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Полк Черниговский. – Чернигов: Губернская типография, 1866. – Вып. 1. – 390 с.
296. Летописец или описание краткое знатнейших действий и случаев, что в котором году деялося в Украине Малороссийской обеих сторон Днепра и кто именно когда гетманом был козацким // Сборник летописей,

- относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1888. – С.1-69.
297. Любецкий архив графа Милорадовича / Под редакцией А. Лазаревского. – К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1898. – Вып. 1. – 256 с.
298. Материалы из фамильных актов // Черниговские губернские ведомости. – 1857. – № 18. – Часть неофициальная. – С.149.
299. Материалы для истории местного судопроизводства. Протокул до записованя справ поточных на рок 1690. Стародубский магистрат // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 36. – Часть неофициальная. – С.381-384; № 37. – Часть неофициальная. – С.395-401; № 38. – Часть неофициальная. – С.413-421; № 39. – Часть неофициальная. – С.427-431; № 40. – Часть неофициальная. – С.440-445; № 42. – Часть неофициальная. – С.461-469; № 43. – Часть неофициальная. – С.478-485; № 44. – Часть неофициальная. – С.489-500.
300. Модзалевский В. Пять документов времени Богдана Хмельницкого // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1913. – Вып. 10. – С.145-146.
301. Модзалевський В. Перший військовий підскарбій Роман Ракушка // Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук. – К., 1923. – Кн. 2-3. – С.29-59.
302. Наказ от жителей г. Чернигова // Сборник Императорского Русского исторического общества. – СПб., 1914. – Т. 144. – С.117-129.
303. (Пащенко Д.Р.) Описание Черниговского наместничества (1781 г.). – Чернигов: Губернская типография, 1868. – 110 с.
304. Об архиве Черниговского магистрата. О ревизионной комиссии. Описание Чернигова 1765 – 1766 годов // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 45. – Часть неофициальная. – С.504-507; № 46. – Часть неофициальная. – С.515-521; № 47. – Часть неофициальная. – С.530-534.

305. Описи Чернігова 60-х років XVIII ст. / Підготовка до друку і передмова О. Коваленка та І. Петреченко // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С.165-173.
306. Отрывки из Нежинских магистратских книг 1657 – 1674 гг. / Под ред. А. Лазаревского. – Чернигов, 1887. – 66 с.
307. Переписна книга Чернігова 1666 р. / Підготовка до друку, передмова та примітки О. Коваленка, С. Мельника і В. Сапона) // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3 – С.167-181.
308. Переписні книги 1666 року / Підготовка до друку В.О. Романовського. – К.: Всеукраїнська Академія наук, 1933. – 448 с.
309. Пиріг П. Цивільні і кримінальні справи Ніжинського магістрату 1651 – 1657 рр. // Сіверянський літопис. – 2001. – № 4. – С.26-36.
310. Пиріг П. Протоколи Ніжинського магістрату 1659 і 1674 рр. // Сіверянський літопис. – 2002. – № 2. – С.32-42.
311. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб.: Печатано в Типографии II Отделения собственной Его Императорского величества канцелярии, 1830. – Т. 1.
312. Половникова С.О. “Росписной список” Чернігівської фортеці 1682 р. // Чернігівська старовина. – Чернігів: Сіверянська думка, 1992. – С.88-95.
313. Права, по которым судится малороссийский народ. 1743. – К.: Университетская типография, 1879. – 844 с.
314. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 / Упорядник К.А. Вислобоков. – К., 1997. – 547 с.
315. Рукописи Черниговской городской думы // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908. – С.63-112.
316. Рукописи П. Я. Дорошенка // Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV-го Археологического съезда в Чернигове. – Чернигов, 1908. – С.26-27.

317. Ряд универсалов оборонных, данных гетманами мешчанам г. Чернигова / Сообщил С. Нос // Черниговские губернские ведомости. – 1861. – № 14. – Часть неофициальная. – С.91-92; № 15. – Часть неофициальная. – С.97-99; № 16. – Часть неофициальная. – С.109; № 18. – Часть неофициальная. – С.118-120;
318. Сведения о находящихся в Черниговском Городовом магистрате грамотах, универсалах и прочем, с означением от кого даны, где и в каком годе // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 23. – Часть неофициальная. – С.247-248.
319. Стародубский магистрат: Протыкул справ поточных 1683 год // Черниговские губернские ведомости. – 1857. – № 21. – Часть неофициальная. – С.175-177; № 22. – Часть неофициальная. – С.185-188; № 23. – Часть неофициальная. – С.191-193; № 24. – Часть неофициальная. – С.201-203; № 25. – Часть неофициальная. – С.209-212; № 26. – Часть неофициальная. – С.217-219; № 27. – Часть неофициальная. – С.225-227; № 28. – Часть неофициальная. – С.233-236; № 30. – Часть неофициальная. – С.251-254; № 31. – Часть неофициальная. – С.259-260; № 32. – Часть неофициальная. – С.267-269; № 33. – Часть неофициальная. – С.275-276; № 34. – С.287-288.
320. Універсали Богдана Хмельницького (1648 – 1657) / Упорядники І. Крип'якевич, І. Бутич. – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1998. – 384 с.; 34 іл.
321. Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709) / Упорядник І. Бутич. – К.; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. – 758 с.; 22 іл.
322. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / Упорядники І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко – К.; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2004. – 1086 с.
323. Хроніка Павла Полуботка / Підготовка до друку і примітки О. Коваленка // Сіверянський літопис. – 1995. – № 6. – С.105-110.

324. Чернігівський літопис / Підготовка до друку, передмова і коментар Ю. Мицика // Сіверянський літопис. – 1996. – № 4. – С.106-122.
325. Чернигову 1300 лет: Сборник документов и материалов / Сост. С.М. Мельник и др. – К.: Наукова думка, 1990. – 367 с.
326. Шафонский А.Ф. Черниговскаго наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено. – К.: Университетская типография, 1851. – 697 с.
327. Щербина В. Документи до історії Києва 1494 – 1835 рр. // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С.1-49.
328. Экстракт из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материялам, на девятнадцать частей. Собрано в Правительствующем Сенате по Малороссийской экспедиции 1786 года. – Чернигов: Типография губернского земства, 1902. – 296 с.
329. Яковлева Т. Московські статті гетьмана Івана Мазепи // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С.450-457.

2. ЛІТЕРАТУРА

330. Авсеенко В. Малороссия в 1767 г. Эпизод из истории XVIII столетия – К.: Университетская типография, 1864. – 152 с.
331. Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України 50-х років XVIII ст.: Каталог населених пунктів (за архівними матеріалами податкових реєстрів) / Упорядник Т.Н. Цимбал. – К., 1990. – 217 с.
332. Андриевский А. Предложение гетмана Мазепы Киевскому войту и магистрату // Киевская старина. – 1884. – № 9. – С.132-136.
333. Андриевский А. Киевские смуты середины прошлого столетия // Киевская старина. – 1886. – № 12. – С.664-708.

334. Андриевский А. Войтовство Ивана Сычевского в Киеве (1754 – 1766 гг.) // Киевская старина. – 1891. – № 4. – С.1-31; № 5. – С.210-243; № 6. – С.384-422.
335. Андриевский А. Указ 1734 г. “О бытии в Киеве войтом Козьме Кричевцу” и сведение об исправлении в 1739 г. должности киевского войта Быковским // Киевская старина. – 1891. – № 5. – С.309-311.
336. Андриевский А. Случай столкновения Киевского магистрата с военным начальством (1773 г.) // Киевская старина. – 1891. – № 10. – С.127-129.
337. Андриевский А. Киевский магистрат запрещает сотнику торговать в лавках // Киевская старина. – 1892. – № 4. – С.126-128.
338. Андриевский А. Несколько данных о великороссийском купечестве в Киеве в прошлом столетии и об отношении к нему местного магистрата // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – К., 1892. – Кн. 6. – С.171-197.
339. Антонович В. Українські міста // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII в. – Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1904. – Ч. 2. – С.309-385.
340. Антонович В. Исследование о городах Юго-Западного края // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К.: Типография Е.Я. Федотова, 1885. – Т. 1. – 351 с.
341. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. – К.: Час, 1992. – 603 с.
342. Багалея Д. Заметки об Архиве Малороссийской коллегии, находящемся при Историко-филологическом обществе Харьковского университета // Университетские известия. – 1882. – № 9. – С.131-142.
343. Багалея Д. Коллекция рукописей покойного А.Ф. Кистяковского // Киевская старина. – 1891. – № 2. – С.494-503.
344. Багалея Д. Магдебургское право в Левобережной Малороссии // Журнал Министерства народного просвещения. – 1892. – № 3. – С.1-56.

345. Багалей Д. Магдебургское право в городах Левобережной Малороссии // Труды Десятого Археологического съезда в Риге 1896.– М.: Типография Г. Лисснера и А. Гешеля, 1899. – Т. 1. – С.245-255.
346. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII в. – Львів: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1904. – Ч. 2. – С.386-442.
347. Багалей Д. Судьба магистратского самоуправления в малороссийских городах XVII – XVIII вв. // Сборник статей в честь Матвея Кузьмича Любавского. – Петроград, 1917. – С.627-636.
348. Білоус Н. Документальні джерела з історії магдебурзького права в Києві XVI – першої половини XVII ст. // Самоврядування в Києві: проблеми та сучасність. – К., 2000. – С.101-109.
349. Білоус Н. Київські війти XVI – першої половини XVII ст. // Київська старовина. – 2002. – № 3. – С.32-51.
350. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади // СОЦІУМ: Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С.23-39.
351. Білоус Н.О. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та юрисдикція: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2003. – 16 с.
352. Білоус Н.О. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та юрисдикція: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 211 с.
353. Білоус Н. Функції та основні напрямки діяльності Київського магістрату в XVI – першій половині XVII ст. // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С.4-17.
354. Бужинський М. З історії Полтавського магістрату за перші роки його існування (1752 – 1767) // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – К., 1927. – Кн. XI. – С.177-184.

355. Василенко Н.П. Право магдебургское // Энциклопедический словарь. Издатели Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. – СПб.: Типография Акционерного общества Брокгауз-Ефрон, 1898. – Т. 24 – С.890-896.
356. Василенко М. Пам'ятник української правничої літератури XVIII століття // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1925. – Т. 138-140. – С.105-130.
357. Василенко М.Н. “Права, по котрым судится малороссийский народ” як джерело державного права на Україні XVIII в. // Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського. – К.: Друкарня Української академії наук, 1928. – Т. 1. – С.245-253.
358. Василенко М. Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618 – 1648) // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С.290-300.
359. Василенко Н.П. Передмова // Матеріали до історії українського права. – К.: Друкарня Всеукраїнської Академії наук, 1929. – Т.1. – С.V-XXX.
360. Василенко Н.П. Право магдебургское // Корпус магдебурзьких грамот українським містам: Два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття. – К.: Прайм, 2000. – С.189-197.
361. Владимирский-Буданов М. Немецкое право в Польше и Литве // Журнал Министерства народного просвещения. – 1868. – Т. СXXXIX. – С.467-806; Т. СХ. – С.519-186.
362. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII в.– Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1903. – Ч. 1. – С.3-113.
363. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі й Литві // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII в. – Львів: Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1904. – Ч. 2. – С.3-308.
364. Воронов В.І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2003. – 336 с.

365. Галушко О.Є. Магдебурзьке право в Чернігові // Сіверянський літопис. – 1995. – № 6. – С.98-99.
366. Галушко О.Є. Російські воєводи в Чернігові у другій половині XVII – на початку XVIII ст. // Україна і Росія в панорамі століть: Збірник наукових праць на пошану професора К.М. Ячменіхіна. – Чернігів: Сіверянська думка, 1998. – С.79-84.
367. Герасименко Н. Одиниці виміру на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII століть // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – Т. 231. – С.206-233.
368. Гошко Т.Д. Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII – XVIII ст. в українській та польській історіографії: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів, 1999. – 19 с.
369. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – XVII ст. – Львів: Афіша, 2002. – 254 с.
370. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. 5. – 687 с.
371. Гуржій О. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.). – К.: Основи, 1994. – 47 с.
372. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: Кордони, населення, право. – К.: Основи, 1996. – 222 с.
373. Делімарський Р. Історія Київського магістрату в працях вчених Київського університету // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті: Матеріали науково-практичної конференції. – К., 1993. – С.156-160.
374. Делімарський Р.Е. Київський магістрат в другій половині XVII – XVIII ст.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ, 1995. – 19 с.

375. Делімарський Р.Е. Київський магістрат в другій половині XVII – XVIII ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – К., 1995. – 214 с.
376. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві. – К.: Соборна Україна, 1996. – 143 с.
377. Делімарський Р. Самоврядування Києва за магдебурзьким правом у XV – XIX століттях // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С.16-35.
378. Доманова Г. До питання про земельну власність Чернігівського магістрату (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С.36-46.
379. Доманова Г. Чернігівський магістрат: генеза, структура, функції (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С.34-42.
380. Доманова Г. До питання про становище та чисельність міщанства Чернігова (друга половина XVII – XVIII ст.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К.: Рідний край, 2000. – Вип. 11. – С.43-49.
381. Доманова Г. Документальні джерела з історії Чернігівського магістрату // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К.; Донецьк: Рідний край, 2001. – Вип. 19. – С.306-311.
382. Доманова Г. Актові книги Чернігівського магістрату // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 21. – С.48-52.
383. Доманова Г. Урядовці Чернігівського магістрату (друга половина XVII – XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С.29-39.
384. Доманова Г. Королівські привілеї, царські грамоти та гетьманські універсали Чернігівського магістрату // Місцеве самоврядування та статутне право в Україні: Збірка матеріалів. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2003. – С.53-60.
385. Доманова Г. Історія архіву Чернігівського магістрату // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету

- ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 27. – Серія: Історичні науки. – № 2. – Чернігів, 2004. – С.27-32.
386. Доманова Г. Чернігівський магістрат як судова установа // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2005. – Вип. 29. – С.64-70.
387. Доманова Г. Стосунки Чернігівського магістрату з представниками російського уряду (друга половина XVII – XVIII ст.) // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 33. – Серія: Історичні науки. – № 3. – Чернігів, 2006. – С.15-21.
388. Дубровський В. Пожежа 1750 р. в старому Чернігові / Підготовка до друку та передмова О. Коваленка і Т. Вороніної // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6. – С.154-166.
389. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – К.: Видавництво АН УРСР, 1959. – 532 с.
390. Історичний календар Чернігівщини. – К.: Видання Чернігівського земляцтва, 1997. – 736 с.
391. Історія української культури: У 5 томах. – К.: Наукова думка, 2003. – Т.3. – 1247 с.
392. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII вв. // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин, 1926. – Кн. VI. – С.81-124.
393. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII вв. // Записки Ніжинського інституту народної освіти та науково-дослідчої катедри історії культури й мови при інституті. – Ніжин, 1929. – Кн. IX. – С.123-136.
394. Каманин И.М. Из истории городского самоуправления по магдебургскому праву // Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актов книг Киевского Центрального архива при университете Св. Владимира. – К., 1890. – Вып. 1. – С.52-64.

395. Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву // Киевская старина. – 1888. – № 5. – С.140-168; № 8. – С.157-195; № 9. – С.597-622.
396. Каманин И. Новые данные для истории Киевского городского самоуправления. – К., 1903. – 43 с.
397. Карліна О. Магдебурзьке право в містах України XV – XVIII ст. // Розбудова держави. – 2002. – № 1-4. – С.8-17.
398. Карпов Г. Малороссийские города в эпоху соединения Малороссии с Великою Россиею. – СПб.: Типография бр. Пантелеевых, 1874. – 43 с.
399. Кистяковский А. К вопросу о Магдебургском праве // Права, по которым судится малороссийский народ 1743. – К.: Университетская типография, 1879. – С.83-110.
400. Кистяковский А. О законах, действовавших в Малороссии // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – К., 1888. – Кн. 2. – С.6-11.
401. Кіселичник В. Про надання українським містам у XVI – XVII ст. Магдебурзького права // Право України. – 1996. – № 9. – С.82-84.
402. Китченко Ф. О торговле и торговых пунктах в Малороссии за 100 лет назад // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 48. – Часть неофициальная. – С.537-539.
403. Клименко П. Місто і територія на Україні за Гетьманщини 1654 – 1765 // Записки історично-філологічного відділу Всеукраїнської Академії наук. – К., 1926. – Кн. 7-8. – С.1-36.
404. Клименко П. Компути та ревізії XVIII ст. // Український археографічний збірник. – К.: Археографічна комісія Всеукраїнської Академії наук, 1930. – Т. 3. – С.57-241.
405. Климовський С. До питання про “обмеженість” магдебурзького права середньовічного Києва // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С.76-81.

406. Ковалевский А. Цехи в г. Чернигове в конце прошлого столетия // Черниговские губернские ведомости. – 1896. – № 726. – Часть неофициальная. – С.1-2.
407. Коваленко В.П. Основные этапы развития древнего Чернигова // Чернигов и его округа в IX – XIII вв. – К.: Наукова думка, 1988. – С.22-33.
408. Ковальский Н.П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. – Ч. 4: Обзор основных отечественных собраний архивных источников. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1979. – 109 с.
409. Ковальский Н.П. Локационные и магдебургские грамоты городам Украины в составе коронных книг записей “Литовской Метрики” второй половины XVI – первой половины XVII века // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории: Источники по социально-экономической истории России и Украины XVII – XIX веков. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1983. – С.3-13.
410. Ковальський М. Привілеї („листи”) на магдебурзьке право містам України в книгах Руської (Волинської) метрики XVI – XVII ст. // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність). – Рівне, 1993. – С.89-92.
411. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини 1760 – 1830. – К.: Основи, 1996. – 299 с.
412. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963. – 388 с.
413. Кондратьев І. Під Литвою, Москвою та Польщею. – Чернігів: КП “Видавництво “Чернігівські обереги”, 2005. – 152 с.
414. Котляров С. Описание города Чернигова. – Чернигов: Губернская типография, 1851. – 65 с.
415. Круглова Т.А. Экономическая структура городских хозяйств Левобережной Украины в XVIII в. (по материалам Генеральной описи

- 1765 – 1769 гг.). – М.: Издательство Московского университета, 1989. – 175 с.
416. Кулаковський В.М. Ярмарки і торги в містах Лівобережної України XVIII ст. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвідомчий збірник. – К.: Наукова думка, 1976. – Вип. 10. – С.48-55.
417. Кулаковський В.М. Ремесло і цехова система в містах і містечках Лівобережної України XVIII ст. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Республіканський міжвідомчий збірник. – К.: Наукова думка, 1980. – Вип. 14. – С.53-60.
418. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648). – К.: Темпора, 2006. – 495 с.
419. Кулиш П. Записки о Южной Руси. – СПб.: Типография Александра Якобсона, 1857. – Т. 2. – 354 с.
420. Лазаревский А.Л. Суды в Старой Малороссии: Замечания на монографию Д.П. Миллера “Суды земские, городские и подкоморские в XVIII веке” // Киевская старина. – 1898. – №7-8. – С.75-115.
421. Левицкий О.И. Об актових книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии. – М., 1900. – 30 с.
422. Левицкий О.И. Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст. – К.: Университетская типография, 1902. – 125 с.
423. Левицький О. По судах Гетьманщини: Нариси народного життя Гетьманщини другої половини XVII ст. / Передмова, редакція, переклад М. Горбаня. – Харків: Кооперативне видавництво “Рух”, б/р. – 252 с.
424. Литвиненко М.А. Джерела історії України XVIII ст. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1970. – 204 с.
425. Макаров Я. О своде трех прав – Статута, Саксона и Магдебургии // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 13. – Часть неофициальная. – С.125-130.

426. Макарович А.О. О своде законов, по которым судится малороссийский народ // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 20. – Часть неофициальная. – С.211-213.
427. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.
428. Максимович Г.А. Выборы и указы в Малороссии в Законодательную комиссию 1767 г. – Нежин: Типо-литография “Печатник”, 1917. – Ч. 1. – 334 с.
429. Маркевич Н.А. Чернигов. Историческое и статистическое описание. – Чернигов: Губернская типография, 1852. – 177 с.
430. Миллер Д.П. Очерки из истории юридического быта Старой Малороссии. Суды земские, городские и подкоморские в XVIII в. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1896. – Т. 8. – С.63-244.
431. Модзалевський В. Докладна записка про видання міських актових книг Лівобережжя // Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук. – К., 1923. – Кн. 2-3. – С.3-6.
432. Молчановский Н. Бюджеты г. Киева в середине XVIII ст. // Киевская старина. – 1898. – № 1. – С.65-83.
433. Молчановский Н. Выборы в киевские войты Григория Пивоварова. Жалования киевских войтов // Киевская старина. – 1897. – № 2. – С.35-39.
434. Нариси історії архівної справи в Україні / За загальною ред. І. Матяш, К. Климової. – К.: Видавничий дім “КМ Академія”, 2002. – 610 с.
435. Несколько данных для истории винокурения в Черниговской губернии // Черниговские губернские ведомости. – 1878. – № 45. – Часть неофициальная. – С.4; № 46. – Часть неофициальная. – С.4.
436. Нечипоренко П. Про ”порції” та ”рації” на Гетьманщині 1725 – 1750 рр. (Матеріали про загальні норми податку та як їх здійснювано у полках Чернігівському та Ніжинському) // Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук. – К., 1928. – Кн. 20. – С.175-198.

437. Отдел рукописей // Каталог выставки XIV Археологического съезда в г. Чернигове / Под ред. П.М. Добровольского. – Чернигов: Типография губернского правления, 1908. – 42 с.
438. Отчет об архиве Историко-филологического общества 1889 –1890 гг. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1891. – Т. 3. – С. XXV-XXX.
439. Очерк истории города Чернигова. 907 – 1907. Юбилейное издание Черниговской Городской управы. – Чернигов: Типография губернского земства, 1908. – 71 с.
440. Павленко С. Взаємодія гетьманської влади з магістратами у другій половині XVII – на початку XVIII ст. // Сіверянський літопис. – 2006. – № 5. – С.33-34.
441. Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII ст. – Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1994. – 195 с.
442. Панашенко В.В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України). – К.: Наукова думка, 1974. – 111 с.
443. Пашук А.Й. Організація судів на Україні в другій половині XVII століття. – Харків: Видавництво Харківського університету ім. О.М.Горького, 1961. – 48 с.
444. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648 – 1782). – Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. – 179 с.
445. Петровський М. Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 році // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С.301-314.
446. Пиріг П.В. Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини в другій половині XVII ст. – К.: Інформаційно-видавничий центр „Стилос”, 1998. – 184 с.

447. Пиріг П. Політико-адміністративний устрій Чернігівщини середини XVII ст. // Київська старовина. – 1994. – № 4. – С.71-73.
448. Пиріг П. Російські воєводи на Чернігівщині в другій половині XVII ст. // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції: Матеріали науково-методичного семінару. – Чернігів, 2001. – Вип. 2. – С.21-28.
449. Пичета В. Наказы украинских городов в 1767 году // Украинская жизнь. – 1915. – № 10. – С.43-54; – № 11-12. – С.77-100.
450. Поживанов М. Історичні традиції міського самоврядування сьогодні // Корпус магдебурзьких грамот українським містам: Два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття – К.: Прайм, 2000. – С.3.
451. Путро А.И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века. – К.: Вища школа, 1988. – 142 с.
452. Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К.: Либідь, 1994. – 768 с.
453. Романовський В.О. Сільське і міське населення Лівобережної України в 60-х роках XVII ст. // Народна творчість та етнографія. – 1958. – № 3. – С.89-109.
454. Романовский В.А. Развитие городов Левобережной Украины после воссоединения с Россией (во второй половине XVII в.) // Воссоединение Украины с Россией: Сборник статей. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. – С.395-420.
455. Романовський В.О. Українські городяни і політика царського уряду в другій половині XVII ст. // Український історичний журнал. – 1966. – № 2. – С.22-29.
456. Романовский В.А. Перепись населения Левобережной Украины 1666 года, ее организация и критическая оценка. – Ставрополь: Ставропольский государственный педагогический институт, 1967. – 125 с.
457. Сапон В. Чернігівці 1666 р.: з історії міста // Деснянська правда. – 1995. – 25 листопада. – С.3.

458. Ситий І. Герб Чернігова // Знак: Вісник Українського геральдичного товариства. – 1993. – 3 серпня. – С.1-3.
459. Слабченко М.Є. Судівництво на Україні XVII – XVIII ст.: Конспект лекцій, читаних на Одеських учительських курсах в серпні 1918 р. – Харків: Кооперативная типография, 1919. – 39 с.
460. Софроненко К.А. Малороссийский приказ Русского государства второй половины XVII и начала XVIII ст. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1960. – 179 с.
461. Страшко В. Правила передачі тексту кириличних документів XVI – XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, 1992. – 24 с.
462. Студьонова Л. Чернігівські князі, полковники, губернатори. – Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 1998. – 148 с.
463. Татищев Ю.В. Черниговские архивы (отчет о командировке в Черниговскую губернию). – Харьков: Типо-литография “Печатное дело” кн. К.Н. Гагарина, 1901. – 33 с.
464. Тарановский Ф.В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи. – Варшава, 1897.
465. Теличенко И.В. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской комиссии // Киевская старина. – 1890. – № 9. – С.161-191; № 10. – С.94-122; № 11. – С.73-97.
466. Тищенко М. Гуральне право та право шинкувати горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII в. // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права Української Академії наук. – К., 1927. – Вип. 3. – С.150-202.
467. Тищенко М. Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – К., 1926. – Вип. 2. – С.198-217.

468. Ткаченко М. Чернігів: Нарис історії міста // Українська література. – 1943. – № 8-9. – С.86-104.
469. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления 1870 – 1901 гг. с очерком истории города Чернигова. – Чернигов: Типография губернского земства, 1901. – СХІV+336 с.
470. Ульяновський В. Корпус магдебурзьких грамот українським містам: забутий проект // Самоврядування в Києві: історія і сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. – К., 2000. – С.110-122.
471. Хижняков В. Черниговская старина 1765 – 1810 гг. (По архивным бумагам городской думы) // Земский сборник Черниговской губернии. – 1899. – № 7. – С.76-117.
472. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За редакцією А.В. Кудрицького. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – 1006 с.
473. Шамрай Г. Стация в лівобережних містах ХVІІ віку // Науковий збірник за рік 1927 / Під редакцією М. Грушевського. – К., 1927. – Т. 26. – С.39-43.
474. Шамрай Г. Чернігівські ратушні скарги // Історично-географічний збірник. – К., 1927. – Т. 1. – С.40-52.
475. Шамрай Г. До історії лівобережних міст у половині ХVІІІ в. // Історично-географічний збірник. – К., 1928. – Т. 2. – С.159-168.
476. Швыдько А.К. Советская историография социально-экономического развития городов Украины в ХVІ – ХVІІІ вв.: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – К., 1979. – 22 с.
477. Швыдько А.К. Социально-экономическое развитие городов Украины в ХVІ – ХVІІІ вв.: Учебное пособие. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1979. – 73 с.

478. Швыдько А.К. Немецкое право на Левобережной Украине в отечественной дооктябрьской историографии // Вопросы германской истории: Межвузовский сборник научных трудов. Историографические проблемы германской истории в новое и новейшее время. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1980. – С.159-165.
479. Швыдько А.К. К вопросу о городских селах Левобережной Украины (вторая половина XVII – первая половина XVIII вв.) // Актуальные проблемы аграрной истории: Сборник научных трудов. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1980. – С.167-175.
480. Швыдько А.К. Анализ источников по социально-экономической истории Левобережной Украины (вторая половина XVII – первая половина XVIII вв.). – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1981. – 107 с.
481. Швыдько А.К. Борьба городов Украины за осуществление решений Переяславской рады (вторая половина XVII – середина XVIII вв.). – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1983. – С.69-75.
482. Швыдько А.К. Материалы по истории городов Левобережной Украины второй половины XVII – XVIII веков в Рукописном отделе ЦНБ АН УССР // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1983. – С.73-81.
483. Швыдько А.К. Социальные отношения и классовая борьба в городах Левобережной Украины во второй половине XVII – середине XVIII века. – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1984. – 91 с.
484. Швыдько А.К. Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины. –

- Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1985. – 80 с.
485. Швидько А.К. Источники по истории городских поселений Левобережной Украины в отечественных архивохранилищах (вторая половина XVII – середина XVIII вв.). – Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1986. – 84 с.
486. Швидько Г.К. З історії міського самоврядування Чернігова у другій половині XVII ст. // Чернігівська старовина. – Чернігів: Сіверянська думка, 1992. – С.84-87.
487. Швидько Г.К. Джерела до історії Гетьманщини в Архіві зовнішньої політики Росії // Третій Міжнародний конгрес українців. – Історія. – Ч. 1. – Харків, 1996. – С.89-92.
488. Швидько Г.К. Універсали гетьманів як джерело з історії українських міст // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3. – С.42-46.
489. Швидько Г.К. Органи міського самоуправління Гетьманщини та особливості документації їх канцелярій // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 7. – С.19-23.
490. Щербаківський Д. Реліквії старого київського самоврядування // Київ та його околиця в історії та пам'ятках. – К., 1926. – С.127-230.
491. Щербина В. Боротьба Києва за автономію // Київ та його околиця в історії та пам'ятках. – К., 1926. – С.167-216.
492. Щербина В. Упривілейовані війти міста Києва (именованого Подола) // Нові студії з історії Києва. – К.: Друкарня Української Академії наук, 1926. – С.115-126.
493. Щербина В. Ждан Тадрина, київський війт кінця XVII в. // Нові студії з історії Києва. – К.: Друкарня Української Академії наук, 1926. – С.127-130.
494. Эйнгорн В. Киевский воевода П.Шереметьев и Нежинский магистрат (1666 – 1669 гг.) // Киевская старина. – 1891. – № 11. – С.246-258.

495. Яремчук В., Бондарчук Я. Магдебурзьке право в Острозі: Європейські традиції в українському контексті // День. – 2004. – 28 лютого. – С.3.
496. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради – 2 до Андрусівської угоди (1659 – 1667 рр.) – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 643 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Печатка Чернігівського магістрату 1675 р. [458, с. 2]

Додаток Б

Печатка Чернігівського магістрату 1710 р. [458, с. 2]

Додаток В

Герб м. Чернігова 1782 р. [458, с. 2]

Додаток Г

Урядовці Чернігівського магістрату

Війти

1623 р.	Ян Куновський
1638 р.	Іван Яхим
1649 р.	Іван Скиндер
1651 р.	А. Тімкович
1660 р.	Григорій Іванов (Гр. Єфимов)
1666 – 1685 рр.	Григорій Іванович Якимович (Яхимович)
1685 – 1692 рр.	Степан Ігнатович Отрохов
1693 – 1701 рр.	Йосиф Євлевич
1707 – 1730 рр.	Федір Романович Лопата
1731 – 1746 рр.	Йосиф Титович
1746 – 1756 рр.	Кузьма Каневський
1756 – 1782 рр.	Никифор Шарий
1785 р.	Василь Грищенко

Бурмистри

1660 р.	Роман Остапов
1666 р.	Григорій Олексійович Звонник Ісак Григор'єв
1669 р.	Григорій Олешкович Роман Остапов Федір Михайлов Павло Філімонов
1674 р.	Ілля Юркевич Масановцев
1675 р.	Стефан Отрохович
1680 р.	Павло Пилипович Клевцевич Іван Тарасович
1685 р.	Іван Тарасович Ісак Григор'єв

1688 р.	Іван Тарасович
1689 р.	Іван Тарасович
1690 р.	Роман Никифорович Лопата Петро Клевцов
1692 р.	Іван Матвійович Козляниця
1694 р.	Федір Якимович Іван Матвійович Козляниця
1696 р.	Іван Матвійович Козляниця
1697 р.	Іван Розумний Іван Тарасович
1698 р.	Федір Якимович
1701 р.	Федір Романович Лопатенко
1706 р.	Сила Федорович Дуброва
1707 р.	Романович Дуброва
1708 р.	Василь Кам'янецький Іван Єнченко (Єнкович)
1710 р.	Герасим Пилипович Звір Федір Якимович
1711 р.	Сила Федорович Дуброва Герасим Звір
1712 р.	Йосиф Титович Іван Єнкович (Янкович) Герасим Звір
1713 р.	Герасим Звір Карп Маркович Йосиф Титович
1714 р.	Іван Скойвід (Скойбед) Йосиф Титович Карп Маркович Іван Єнкович
1715 р.	Йосиф Титович Карп Маркович
1716 р.	Іван Єнкович Карп Маркович Йосиф Титович

1717 р.	Карп Маркович Йосиф Титович Євсей Звір
1718 р.	Іван Скойвід Карп Маркович Йосиф Титович
1719 р.	Йосиф Титович Карп Маркович Іван Єнкович Іван Скойвід
1720 р.	Йосиф Титович Іван Скойвід Карп Маркович
1721 р.	Йосиф Титович Іван Скойвід Карп Маркович
1722 р.	Іван Скойвід Йосиф Титович Карп Маркович Іван Гаєвський
1723 р .	Йосиф Титович Іван Ісявський Карп Маркович
1725 р.	Йосиф Титович Карп Маркович
1727 р.	Єрофій Петрович Карп Маркович Йосиф Титович
1728 р.	Єрофій Петрович Карп Маркович Йосиф Титович
1730 р.	Єрофій Петрович Іван Гаєвський Іван Скойвід Карп Маркович
1731 р.	Єрофій Петрович Йосиф Титович Карп Маркович

1732 р.	Єрофій Петрович Григорій Єнченко Карп Маркович
1742 р.	Федір Базилевич Стефан Росовський Леонтій Марков (Речицький)
1747 р.	Федір Базилевич
1750 р.	Леонтій Маркович Речицький Михайленко
1751 р.	Михайло Єнько Леонтій Маркович Речицький Петро Железняк Федір Міляревський
1752 р.	Симон Крутень Леонтій Маркович Речицький Михайло Єнько Петро Железняк
1753 р.	Симон Крутень Леонтій Маркович Речицький Михайло Єнько Петро Железняк
1754 р.	Симон Крутень Михайло Єнько Леонтій Маркович Речицький Григорій Бублик Петро Железняк
1755 р.	Симон Крутень Михайло Єнько Петро Железняк Григорій Карпинський Григорій Бублик
1756 р.	Григорій Бублик Симон Крутень
1757 р.	Симон Крутень Григорій Бублик
1758 р.	Симон Крутень Михайло Єнько Петро Железняк Григорій Бублик

1759 р.	Симон Крутень Григорій Бублик
1760 р.	Петро Мартиненко Григорій Бублик Іван Крутень
1761 р.	Петро Мартиненко Григорій Бублик Іван Крутень Отрох Ігнатович
1762 р.	Іван Крутень Григорій Бублик Петро Мартиненко
1763 р.	Петро Мартиненко Михайло Єнько Григорій Бублик Іван Крутень
1764 р.	Іван Крутень Григорій Бублик
1765 р.	Іван Крутень Григорій Бублик
1766 р.	Семен Речицький Данило Станіславський Григорій Бублик Іван Крутень
1767 р.	Іван Крутень Григорій Бублик Семен Речицький Михайло Єнько
1768 р.	Семен Речицький Григорій Бублик
1772 р.	Михайло Єнько Петро Мартиненко Іван Крутень Григорій Бублик
1775 р.	Григорій Бублик Іван Крутень Василь Малахов Іван Єнько

1776 р.	Григорій Бублик Іван Крутень Василь Малахов Іван Єнько
1777 р.	Григорій Бублик Іван Крутень Василь Малахов Іван Єнько
1778 р.	Григорій Бублик Іван Крутень Василь Малахов Іван Єнько
1779 р.	Григорій Бублик Іван Крутень Василь Малахов Іван Єнько
1780 р.	Михайло Мартиновський Григорій Бублик Василь Малахов Іван Єнько
1781 р.	Василь Малахов Іван Єнько Григорій Бублик Михайло Мартиновський
1785 р.	Григорій Селетренніков Степан Леонтєв

Райці

1690 р.	Іван Матвєєв
1710 р.	Ясько Михайлович Антон Яськович Андрій Дробнич Семен Єремійович Пилип Антонович
1711 р.	Денис Павлович Василь Іванович Іван Трофимович Петро Тимофійович

- 1712 р.
Єрофій Петрович
Йосиф Тихонович
Михайло Корнійович
Іван Мойсейович
Петро Ігнатович
Леон Маркович (Мартинович)
- 1713 р.
Дем'ян Давидович
Микита Єремійович
Андрій Никифорович
Леонтій Русинович (Олексійович)
- 1714 р.
Марко Іванович
Антон Ладонка
Василь Холодний
Павло Мороз
Самійло Григорович
Стефан Микитович
Роман Лаврінович
Єрофій Петрович
Семен Баско
Антон Яскович
Семен Олексійович
- 1716 р.
Михайло Корнійович
Левон Маркович
Іван Мойсейович
- 1725 р.
Давид Митаревський
Ілля Леонтович
Василь Іванович
Григорій Білий
Матвій Симонович
- 1730 р.
Данило Митаревський
Григорій Белявський
Павло Белявський
Федір Іллюшенко
Павло Мова
Матвій Коробка
Стефан Микитенко
Леонтій Речицький
Карп Семенович
Федір Бардадим
Іван Кукса
Федір Армашенко
Стефан Лавринов

	<p>Павло Дяченко Самуїл Скороход Петро Сташевський Андрій Никифоров Василь Гарпашенко Дем'ян Сенченко Симон Крутень Ємельян Малащенко Іван Ладонченко Євстафій Семенов</p>
1731р.	<p>Григорій Белявський Павло Белявський Федір Бардадим Федір Іллюшенко Симон Крутень Федір Артещенко Ємельян Малащенко Леонтій Маркович Речицький Данило Митаревський Андрій Никифоров</p>
1732 р.	<p>Федір Самойлович Симон Крутень Петро Колодкевич Петро Малцевич Леонтій Апанасов Іван Ладонченко</p>
1745 р.	<p>Андрій Бочок Петро Колодкевич</p>
1749 р.	<p>Григорій Карпинський Григорій Бублик</p>
1750 р.	<p>Леонтій Афанасов Василь Малахов Григорій Бублик Андрій Бочок Стефан Боровський Артем Кожушко Іван Капшук Андрій Ладанка Іван Ладонка Іван Макотрик Стефан Росовський Мирон Вислоцький</p>

- Прокоп Станіславенко
Кирило Поддубик
Стефан Поддубик
Петро Колодкевич
Самуїл Скороход
- 1751 р.
Артем Кожушко
Федір Константинович
Василь Малахов
Григорій Бублик
Роман Ребенок
Роман Стефанов
Микита Інспекторенко
- 1752 р.
Михайло Широградський
Іван Макотрик
Василь Малахов
Григорій Бублик
Федір Константинович
Іван Бардадим
Яків Белявський
Кирило Поддубик
- 1753 р.
Григорій Бублик
Федір Мазур
Яків Гриб
Василь Малашенко (Малахов)
Стефан Котляр
Яків Белявський
Кирило Поддубик
Іван Бардадим
Петро Колодкевич
Іван Макотрик
Прокоп Станіславський
Микита Інспекторенко
Андрій Ладанка
Роман Стефанов
Федір Константинович
- 1754 р.
Данило Станіславський
Андрій Бочок
Іван Бардадим
Григорій Бублик
Василь Малахов
Фома Желєзняк
Павло Тарасович

- 1755 р.
Герасим Здоров
Петро Колодкевич
Кирило Поддубик
Іван Митаревський
Василь Митаревський
Микита Рак
Яків Белявський
Іван Бардадим
Василь Малахов
Роман Рябий
Сава Лопатець
Роман Ребенок
- 1756 р.
Іван Макотрик
Іван Бардадим
Яків Белявський
Михайло Широгородський
Микита Рак
- 1757 р.
Василь Малахов
Іван Бардадим
- 1758 р.
Іван Санковський
Іван Бардадим
Василь Малахов
Мирон Вислоцький
Данило Станіславський
- 1759 р.
Герасим Здоров
Михайло Широгородський
Роман Рябий
Іван Бардадим
Василь Малахов
Федір Митаревський
- 1760 р.
Стефан Котляр
Іван Макотрик
Василь Малахов
Федір Митаревський
Іван Бардадим
- 1761 р.
Прокоп Станіславський
Федір Мазур
Іван Бардадим
Василь Малахов
Федір Митаревський
Ілля Лопата

- 1762 р.
 Фома Желєзняк
 Петро Колодкевич
 Іван Бардадим
 Василь Малахов
 Іван Санковський
 Данило Станіславський
 Дем'ян Гриб
 Семен Речицький
 Федір Митаревський
 Ілля Лопата
 Федір Мазур
 Яків Белявський
- 1763 р.
 Роман Рябий
 Іван Гриб
 Данило Баришевець
 Корній Здор
 Іван Бардадим
 Василь Малахов
 Федір Митаревський
- 1764 р.
 Микита Рак
 Ілля Лопата
 Василь Малахов
 Іван Бардадим
 Федір Митаревський
 Яків Гриб
- 1766 р.
 Фома Желєзняк
 Іван Санковський
 Петро Калуженець
 Федір Митаревський
 Василь Малахов
 Іван Бардадим
 Дем'ян Гриб
- 1767 р.
 Іван Бардадим
 Василь Медведєв
 Яків Белявський
 Іван Данилевський
 Микита Рак
 Стефан Леонтєв
 Ілля Лопата
 Корній Здор
 Роман Рябий
 Іван Санковський

- Фома Желєзняк
 Дем'ян Гриб
 Іван Гриб
 Федір Митаревський
 Данило Станіславський
 Прокоп Станіславський
 Гнат Глинський
 Павло Калуженець
 Василь Малахов
 Стефан Котляр
 Афанасій Широградський
 Іван Макотрик
- 1768 р. Іван Серафінов
Яків Гриб
Федір Митаревський
Іван Бардадим
Василь Малахов
Василь Медведов
- 1769-1771рр. Іван Бардадим
Василь Малахов
Дем'ян Леонідов
Федір Митаревський
- 1772 р. Іван Бардадим
Микита Рак
Дем'ян Леонідов
Василь Малахов
Федір Митаревський
Іван Серафінов
- 1773 р. Іван Рябий
Дем'ян Леонідов
Іван Бардадим
Василь Малахов
Федір Митаревський
Йосиф Глинський
Іван Серафінов
Герасим Здор
- 1774 р. Іван Санковський
Іван Бардадим
Василь Малахов
Дем'ян Леонідов
Федір Митаревський
Йосиф Глинський

1775-1780 рр.

Михайло Мартиновський
Йосиф Глинський
Іван Бардадим
Федір Митаревський
Дем'ян Леонідов

1781 р.

Йосиф Глинський
Дем'ян Леонідов
Іван Бардадим
Федір Митаревський
Василь Поддубик
Іван Леонт'єв

1785 р.

Григорій Здор
Козловський
Никифор Ребенок
Іван Леонт'єв

Додаток Д

“Генеральная перечневая ведомость в силу состоявшегося 1781 года ноября 16 дня Высочайшаго Ея императорского Величества и в народе опубликованного манифеста о людях обитающих в городе Чернигове в купеческом и мещанском звании” [125, арк. 57]

Ведомства городского Черниговского магистрата	Число душ	
	Мужска	Женска
Купцов и их жен детей и их родственников	44	41
У них слуг и работников	14	18
Их же подсосудков, живущих в домах их	34	32
Мещан и их жен, детей и родственников	801	859
У них слуг и работников	77	85
Подсосудков в домах их живущих	83	96
Выкращенных из европейского закона	5	1
Всего всех	1058	1132
<p>Подлинную подписал Петр Мухин</p> <p>Свидетельствовал бургомистр Полковой писар ...Уваров</p>		

Додаток Ж

“Реестр какими именно промыслами посольство Черниговское с их старшиной и сверх промысла винокурения промышленяет” [109, арк. 6-7]

Бурмистр Михайло Енко	Имеет весьма знатнейший между купечеством в Малой России ранг, сверх оного промышленяет лошадьми, табаком, солью, варит на шинки пиво и мед
Бурмистр Григорий Бублик	Промышляет знатно рыбой, солью, каменею млиновым, ганушом, склами и прочим и знатнейшие держа откупы сумою денежною знатно обогатился
Бурмистр Петро Мартиненко	Промышляет знатно скотиною, солью, рыбой, солодами выделанными в своей солодовне, табаком, содержит стат-ти магистратовые в откупе и другими товарами орудует
Бурмистр Иван Крутень	Промышляет знатно рыбой, табаком, солодами, варит пиво и мед, и купеческим промыслом знатно славится
Удова Речицкая	Имеет знатной купеческий промысел и торгует в лавки рублей тысячу...сверх того имеет баню гуртовую
Роман Ребенок	Имеет ремесло кожемячество и завод солодовенный
Стефан Котляр	Имеет ремесло котлярство, торгует железом и содержит откуп статей магистратских озер и прочего
Василий Малашенко	Торгует солью, салами, медом, табаком, содержит откуп магистратских рыбных ловель и прочих, имеет многие подряды поставкой хлеба в казенные магазины
Василий Грембецкий	Торгует рыбой, медом, имеет подряды к поставке хлеба в казенные магазины ...
Яков Гриб	Держит откуп статей магистратовых и имеет баню гуртовую, також другими товарами торгует
Яков Белявский	Торгует солью, рыбой, делает солоды для продажи имеет баню гуртовую, держит откуп статей магистратских

Прокоп Станиславский	Имеет ремесло кушнерство, торгует солью, рыбой, табаком, камнем млиновым, ганушом, салами, сукнами, косами, вовном
Михаил Широгородский	Имеет ремесло кушнерство, а торгует солью, рыбой, варит пиво и мед
Данило Станиславенко	Имеет ремесло кушнерство, торгует солью и рыбой
Демьян Гриб	Торгует железом, солью, рыбой, солодом, косами и прочими разными купеческими товарами
Афанасий Широгородский	Торгует солью, рыбой, имеет шинок
Федор Мазур	Имеет ремесло шевское, торгует разными товарами и содержит откуп статей магистратских
Семен Санко	Торгует разными товарами и содержит шинок
Иван Санко	Торгует солью, рыбой и прочими товарами
Василий и Федор Митаревские	Торгуют солью, рыбой и другими товарами, имеют солодовенный завод, варят мед
Павел Тарасевич	Торгует солью, рыбой
Петро Колодкевич	Держит шинок
Удова Яновская	Держит шинок
Иван Ладонка	Держит шинок
Удова Здориха	Торгует с детьми солью...в лавки, разным купеческим товаром и знатно промышляет, табаком
Йосиф Поддубик	Ходит в Крым по соль и имеет солодовенный завод
Удова Ревиха	Торгует разными напитками

Додаток 3

**“Список в Губернский Черниговский магистрат кто именно принят в
купечество по их желанию, учиненный 1782 года июля 8 дня”
[200, арк. 289-289 зв.]**

“1. Бывший райца М. Козловский	капитал	510 руб.
2. Бывший райца Яков Хлебовский		510 руб.
3. Мещанин Данило Грищенко		510 руб.
4. Казак сотни полковой Черниговской Михайло Цвет		510 руб.
5. Атаман сотенный Данило Осмаков		510 руб.
6. Уволенный от дел консистории черниговский канцелярист Иван Демчинский		510 руб.
7. Умершего бурмистра Семена Речицкого сын Иван Речицкий		600 руб.
8. Бывший почтальон черниговский Остап Киприянов		520 руб.
9. Умершего значкового товарища Стефана Колодкевича сын Иван Колодкевич		520 руб.
10. Мещанин Петро Балашевич		510 руб.
11. Мещанин Федор Малахов		510 руб.
12. Атаман сотенный Максим Шуковский		510 руб.
13. Бывший райца Никита Рак		510 руб.
14. Бывший райца Стефан Леонтьев		1010 руб.
15. Бывший консистории черниговский канцелярист Григорий Селетренников		510 руб.
16. Судьи совесного суда сын Якова Демьян Гриб		520 руб.
17. Совесного суда мещанского заседателя Василя Малахова сын Павел Васильев сын Малахов		520 руб.
18. Мещанин Иван Ковбаса		510 руб.”